

Türk Dil Kurumu Yayınları

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI
BELLETEN

79. SAYI (HAZİRAN) 2025

Ankara, 2025

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI-BELLETEN

ISSN: 0564-5050 / e-ISSN: 2651-5113

Yıl/Year: 2025, Sayı/Issue: 79 (Haziran)

Sahibi

Owner

Türk Dil Kurumu adına

On behalf of Turkish Language Institution

Prof. Dr. Osman MERT

Yayın Yönetmeni

Editor in Chief

Prof. Dr. Nurettin DEMİR

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Managing Editor

Uzm. Dr. Serdar KARACA

İngilizce Danışmanı

English Language Consultant

Uzm. Dr. Gülzemin ÖZRENK AYDIN

Tasarım

Designed by Esra YILMAZOĞLU

Yönetim Merkezi Managing Office

Türk Dil Kurumu Başkanlığı

Üniversiteler Mahallesi Toplum Caddesi No.: 5

06800 Çankaya, ANKARA

Telefon/Phone: +90 (0312) 457 52 12

Belgegeçer/Fax: +90 (0312) 428 52 88

Genel ağ sayfası/Web page: <http://tdkbelleten.gov.tr>

E-posta/E-mail: belleten@tdk.gov.tr

Türk Dil Kurumu Yayınları

Turkish Language Institution Publications

2025 / 1: **1594**

Bu yayının baskı işlemleri Haziran 2025 tarihinde tamamlanmıştır.

Yayın Türü Publication Type

6 aylık süreli / Biannually

Uluslararası hakemli dergi özelliğine sahip olan *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, yılda iki sayı olarak haziran ve aralık aylarında yayımlanmaktadır. İlk sayı 1953'te yayımlanmıştır.

Dergi MLA, ERIH PLUS, MIAR, Brill Online, SOBIAD, CiteFactor, ULAKBİM TR Dizin ve Scopus tarafından dizinlenmektedir.

Yazı Kurulu

Editorial Board

Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Başkan / Editor in Chief)

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Edebiyat Fakültesi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye
demir@hacettepe.edu.tr

Prof. Dr. Oğuzhan DURMUŞ

(Başkan Yardımcısı / Assistant Editor)

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, Türkiye
oguzhan.durmus@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edebiyat Fakültesi, Trakya Üniversitesi, Edirne, Türkiye
agunsen@trakya.edu.tr

Prof. Dr. Hülya ARSLAN EROL

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Fen Edebiyat Fakültesi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep, Türkiye
herol@gantep.edu.tr

Prof. Dr. Yusuf UYAR

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Gazi Eğitim Fakültesi, Gazi Üniversitesi, Ankara, Türkiye
uyary@gazi.edu.tr

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ

Emekli Öğretim Üyesi (Türk Dili ve Lehçeleri Ana Bilim Dalı, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Ege Üniversitesi), İzmir, Türkiye
zeki.kaymaz@ege.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Bilge GÖKTER GENÇER

Türk Dili ve Edebiyatı Programı, Başkent Üniversitesi, Ankara, Türkiye
gokter@baskent.edu.tr

Bu sayının hakemleri

Referees of this issue

Prof. Dr. Ahmet BURAN

Prof. Dr. Ali AKAR

Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR

Prof. Dr. Birsal Karakoç

Prof. Dr. Caner KERİMOĞLU

Prof. Dr. Emine YILMAZ

Prof. Dr. Erkan SALAN

Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN

Prof. Dr. Mevlüt ERDEM

Doç. Dr. Murat ÖZŞAHİN

Prof. Dr. Oktay AHMED

Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK

Prof. Dr. Sema ASLAN DEMİR

Prof. Dr. Turgut TOK

Yayın Danışma Kurulu

Board of Editorial Advisor

Prof. Dr. Aleksandr TSOI (Polonya)

Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koçman Ü)

Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Ü)

Prof. Dr. Çetin PEKACAR (Ankara Hacı Bayram Veli Ü)

Prof. Dr. Faruk YILDIRIM (Çukurova Ü)

Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA (Marmara Ü)

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE (Sivas Cumhuriyet Ü)

Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ (İstanbul Kültür Ü)

Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan)

Prof. Dr. Kasımcıan SADIKOV (Özbekistan)

Prof. Dr. Magripa ESKEEVA (Kazakistan)

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Ü)

Prof. Dr. Sırtbay MUSAEV (Kırgızistan)

Doç. Dr. Éva CSÁKI (Macaristan)

Yurt Dışı Temsilciler

Representative of Foreign Country

Prof. Dr. Erden KAZHYBEK (Kazakistan)

Prof. Dr. Kemal ABDULLA (Azerbaycan Cumhuriyeti)

Prof. Dr. Luo XIN (Çin Halk Cumhuriyeti)

Prof. Dr. Peter ZIEME (Almanya)

Dr. Nurdin USEEV (Kırgızistan)

İçindekiler

Sunuş / Foreword	V
Cihan DOĞAN	1
<i>Kitâbü'l-Gunya Üzerine Yeni Bir Değerlendirme</i> A New Evaluation on Kitâbü'l-Gunya https://doi.org/10.32925/tday.2025.126	
Özgür AY ve Hakan YÖYEN	21
<i>Doğu Anadolu Bölgesi Ağızlarında Kapalı /è/</i> The Closed /è/ in the Dialects of Eastern Anatolia Region https://doi.org/10.32925/tday.2025.127	
Kubilay FENER	63
<i>{-(y)IsAr} Ekinin Kökeni Üzerine</i> On the Etymology of the Suffix {-(y)IsAr} https://doi.org/10.32925/tday.2025.128	
Abdurishid YAKUP	83
<i>Çin'de Türk Dilleri ve Türk Dilleriyle İlişkili Dil ve Dil Çeşitlerine İlişkin Son Belgeler</i> Recent Documentation on Turkic and Turkic-Related Languages and Language Varieties in China https://doi.org/10.32925/tday.2025.129	
Alpay İĞCİ	113
<i>Kosova'daki Türkçe Söz Varlığının Tamamlayıcısı Olarak Karadağ</i> Montenegro as a Complement of Turkish Vocabulary in Kosovo https://doi.org/10.32925/tday.2025.130	
Soner AKŞEHİRLİ	131
<i>Türkçe Dil Bilgisi Kaynaklarındaki Belgisiz Sıfat Kategorisi Üzerine: Sıfat mı Belirleyici mi?</i> On the Indefinite Adjective Category in Turkish Grammar Resources: Adjective or Determiner? https://doi.org/10.32925/tday.2025.131	
İsa SARI	149
<i>Mükemmeli Adlandırma Yöntemi Olarak Türkçede Paragonlar: Tanım, Şekillenme Özellikleri ve İşlevleri</i> Paragons in Turkish as a Method of Naming Excellence: Definition, Formation Properties and Functions https://doi.org/10.32925/tday.2025.132	

Vahit TÜRK.....	173
<i>Sözcük Ölümü ve Erinç Edatı Üzerine</i>	
On the Concept of Word Loss and the Postposition Erinç	
https://doi.org/10.32925/tday.2025.133	
İlkeler ve Kurallar / Principles and Rules.....	189

Değerli Okuyucular,

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten’in 2025 Haziran sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşamaktayız. Dergimizin bu sayısında 8 özgün araştırma makalesi bulunmaktadır.

Belleten’in bu sayısında yayın yönetmeni değişikliği oldu. Önceki yayın yönetmenimiz Prof. Dr. Oğuzhan Durmuş, Yazı Kurulu üyesi olarak dergimize katkıda bulunmaya devam etmektedir. Kendisine ve önceki sayılarda editörlük yükünü taşıyarak *Belleten*’in bugüne gelmesine katkıda bulunanlara teşekkür ederim. *Belleten*’in saygınlığını arttırmak için bundan sonrasında hep birlikte çalışacağız.

Belleten, Türkiye kaynaklı uluslararası Türk dili araştırmaları dergilerinin en eskilerindendir. Bu yönüyle *Belleten*’de yayımlanacak yazıların en üst seviyede olması için çabalıyoruz. Yazılarda olmasını istediğimiz hususların başında yetkin bir akademik dil kullanımı ve üslup gelmektedir. Bunun dışında konu, yöntem, teorik temel, akademik araştırma yöntemlerine uygunluk, görsel tasarım öğelerinin kullanımı gibi bir akademik yayının olmazsa olmazlarının üst seviyede olmasını arzu etmekteyiz. *Belleten*’de yayımlanan yazıların bir Türk dili yazısı olarak bütün halinde alana öncülük etmesi gerekir. Yayın Kurulu olarak bu hususu göz önünde bulundurarak hareket etmekteyiz. Dergideki yazılara son halini bu düşünceyle yazarlarımızla yapıcı iş birliği içinde vermeye çalıştık. Yazıları beğeneceğinizi umuyorum.

Belleten’e yazı göndermek isteyen akademisyenlerin derginin yayın başvuru sisteminden yazılarını yayın ilkelerine uygun hâle getirdikten sonra yüklememeleri yeterlidir. Sonrasında her bir yazının en iyi biçimde değerlendirileceğini garanti ederiz. Yazarlarımızdan ayrıca yeni yayınların alandaki yerini ele alan eser merkezli değerlendirme/eleştiri yazılarını da bekliyoruz.

Makaleleriyle dergimize katkı sağlayan araştırmacılara, bilim ve hakem heyetine, Yazı Kuruluna, dergimizin okurlarına ve Türk Dil Kurumu yetkililerine ve çalışanlarına teşekkür eder; makalelerin Türklük bilimi ile ilgilenenlere yararlı olmasını dileriz.

Prof. Dr. Nurettin DEMİR

Yayın Yönetmeni

Dear Readers,

We are happy to bring you the June 2025 issue of *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten* [Yearbook of Turkic Studies – Belleten]. There are 8 original research articles in this issue of our journal.

There has been a change of editor in chief in this issue of *Belleten*. Our previous Editor in Chief Prof. Dr. Oğuzhan Durmuş continues to contribute to our journal as a member of the Editorial Board. I would like to thank him and all those who have undertaken the editorial work until this issue of the journal. From now on, we will work together to increase the prestige of *Belleten*.

Belleten is one of the oldest international Turcology journals originating from Türkiye. In this respect, we strive to ensure that the articles in *Belleten* are at the highest level. One of the things we want to see in the articles is a competent use of academic language and style. Apart from this, we desire that the features that an academic publication should carry such as subject, method, theoretical basis, compliance with academic research methods, and the use of visual design elements to be at a high level. The articles published in *Belleten* should lead the Turkish language field as a whole. As the Editorial Board, we act with this in mind. With this in mind, we tried to give the final version of the articles in the journal in constructive cooperation with our authors. I hope you will enjoy reading the articles in our journal.

The academicians, who wish to submit an article to *Belleten* only have to upload their articles to the journal's publication application system after writing them in accordance with the publication principles. We assure the academicians that each article will be evaluated in the best way possible. We also expect our authors to write work-centred evaluation/criticism articles that address new publications in the field.

We would like to thank the researchers who contributed to our journal with their articles, the Academic and Referee Committee, the Editorial Board, the readers of our journal, and the officials and employees of the Turkish Language Institution. We hope that the articles will be beneficial to those interested in Turkic studies.

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Editor in Chief

Kitâbü'l-Gunya Üzerine Yeni Bir Değerlendirme

Cihan DOĞAN*

Özet

Bir fıkıh kitabı olan *Kitâbü'l-Gunya*, Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden biridir. Eserin ilmi neşri Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi 4006 numarada kayıtlı tek nüshasından hareketle Muzaffer Akkuş tarafından 1995 yılında yapılmıştır. Akkuş incelemesinde eserin dil özelliklerinde birtakım arkaik unsurlar tespit etmiş ve eseri Anadolu Türkçesinin kuruluş devrinde Eski Türk yazı dili ile Oğuz-Kıpçak özelliklerinin bir arada görüldüğü karışık lehçe özellikli metinlerden saymıştır. Ancak Tezcan (1995), eser üzerinde yaptığı ayrıntılı dil incelemesinden elde ettiği bulgular neticesinde eserin Harezmi Türkçesi ile yazılmış bir kaynaktan Eski Anadolu Türkçesine aktarıldığını belirtmiştir. Bu çalışmanın amacı ise Semih Tezcan tarafından öne sürülen varsayımı hem somut kanıtlarıyla temellendirmek hem de Tezcan'ın kullandığı dil ölçütlerini farklı bakış açısıyla değerlendirerek ve yeni kanıtlar ekleyerek daha ileri bir öngörüye ulaşmaktır. Önce eserin Harezmi Türkçesi ile yazılı bir nüshasına ait gün yüzüne çıkarılan iki sayfasının çeviri yazısı ile Eski Anadolu Türkçesine aktarılmış nüshasına denk gelen kısım karşılaştırmalı verilmiştir. Bu karşılaştırmada metin üzerinde dikkat çeken özelliklerden bahsedilmiştir. Daha sonra Tezcan'ın eseri Harezmi Türkçesiyle ilişkilendirdiği dil verileri yeniden değerlendirilmiş ve bu verilere yeni kanıtlar da eklenerek eserin doğrudan Harezmi Türkçesinden aktarılmadığı ve eserin başka bir tarihi Türk yazı dili ile yazılmış nüshasının olması gerektiği öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Harezmi Türkçesi, Memlük Türkçesi, *Kitâbü'l-Gunya*

* Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/03n7yzv56>
cihan.dogan@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6397-7124>

A New Evaluation on *Kitâbü'l-Gunya*

Abstract

Kitâbü'l-Gunya, a fiqh book, is one of the important works of Old Anatolian Turkish. The scholarly publication of the work was made by Muzaffer Akkuş in 1995 based on the only copy of the work registered in Bursa Old Manuscript and Printed Works Library number 4006. In his analysis, Akkuş identified some archaic elements in the linguistic features of the work and considered *Kitâbü'l-Gunya* as one of the mixed dialect texts in which the Old Turkish written language and Oghuz-Kypchak features were seen together during the foundation period of Anatolian Turkish. However, in his study on *Kitâbü'l-Gunya* in 1995, Semih Tezcan stated that the work was transferred into Old Anatolian Turkish from a source written in Khwarezm Turkish, as a result of the findings obtained from his detailed linguistic study of the work. The aim of this study is both to justify the assumption put forward by Semih Tezcan with concrete evidence, and to reach a more advanced prediction. First of all, the transcription of two unearthed pages of a copy of *Kitâbü'l-Gunya* written in Khwarezm Turkish and the part corresponding to the copy transferred to Old Anatolian Turkish, are compared. Then, the linguistic data that Tezcan associated, the work with Khwarezm Turkish were re-evaluated, and new evidence is added to these data. It is argued that the work was not directly transferred from Khwarezm Turkish, and that there must have been a copy written in another historical Turkish written language in between.

Keywords: Khwarezm Turkish, Mamluk Turkish, *Kitâbü'l-Gunya*

İlk defa Günay Kut Alpay tarafından tanıtılan (1977, s. 121-147) fıkıh kitabı *Kitâbü'l-Gunya*, Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden biridir. Eserin Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi 4006 numarada kayıtlı tek nüshası, Muzaffer Akkuş tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış, inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım olmak üzere neşredilmiştir (1995). Akkuş, incelemesinde eserin dil özelliklerinde birtakım arkaik unsurlar tespit etmiş ve *Kitâbü'l-Gunya*'yı Anadolu Türkçesinin kuruluş devrinde Eski Türk yazı dili ile Oğuz-Kıpçak özelliklerinin bir arada görüldüğü karışık lehçe özellikli metinlerden saymıştır (Akkuş, 1995, s. 13-14).

Akkuş'un eserle ilgili görüşü Anadolu sahasında bulunan karışık lehçe özellikli diğer metinler için de öne sürülen bir varsayımdır. Bu varsayıma göre *Kitâbü'l-Gunya* gibi karışık lehçe özelliklerine sahip *Behcetü'l-Hadâyık fî Mevzati'l-Halâyık*, *Kudûrî Tercümesi* gibi eserler de vardır ve bu eserler Anadolu'da XIII. yüzyılda Eski Türkçeden Oğuz Türkçesine aşamalı olarak geçiş sürecinde ortaya çıkan ürünlerdir (Arat, 1960, s. 231; Canpolat, 1967,

s. 174-175; Korkmaz, 1995, s. 286; Mansuroğlu, 1956, s. 126). Dolayısıyla Akkuş'un varsayımı kendisine ait veya eser üzerinde yapılan bir dil incelemesi neticesinde oluşan bir fikir değil alanda daha önce öne sürülen görüşün devamı niteliğindedir.

Akkuş'un eseri yayımladığı yıl, eser hakkında Semih Tezcan (1995) kapsamlı bir yazı neşretmiştir. Akkuş'un çalışmasındaki yanlış okumalar, sözcüklere dizinde verilen yanlış anlamlar, dizgi hataları gibi birçok husus ayrıntılı biçimde işlenmiş ve düzeltme teklifleri önerilmiştir. Ayrıca Tezcan yazısında tarihî bilgilerden (1997, s. 13) ve eser üzerinde yaptığı ayrıntılı dil incelemesinden elde ettiği bulgular neticesinde eserin Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir kaynaktan Eski Anadolu Türkçesine aktarıldığını belirtmiştir (1995, s. 208). Tezcan'a göre bu eseri Oğuzcaya küçük yaşta Harezmi'den Anadolu'ya gelen ve Harezmi Türkçesini iyi bilen bir Oğuz Türkü aktarmış olmalıdır (1995, s. 209). Söz varlığında ve morfolojisinde görülen örnekler eserin Harezmi Türkçesiyle ilişkilendirilmesinde başlıca kanıtlardır.

- Eserin söz varlığında geçen {bol-, éltü, küñ, ikevele, ikilenci, sürev, üküdü, vb.} Eski Anadolu Türkçesinde bulunmayan sözcükler (Tezcan, 1995, s. 206-207).
- Sözcüklerin morfolojik yapısında görülen {+nç} sıra sayı eki, {+ğaru} yön gösterme eki gibi Eski Anadolu Türkçesinde bulunmayan ekler (Tezcan, 1995, s. 206-207).

Kitâbü'l-Gunya'da belirlediği Harezmi Türkçesine ait izlerin özellikle söz varlığı kısmı, Tezcan'a göre eseri bu saha ile ilişkilendiren kesin kanıtlardır (1995, s. 209). Tezcan daha önce yapılmamış biçimde dil verilerinden oluşturduğu örüntü ile eserin kaynak metninin başka bir dil sahasında yazıldığını iddia etmiştir. Bu varsayım, bünyesinde farklı lehçelere ait arkaik unsurlar barındıran eserler üzerine yapılan çalışmalarda bir ilk olmuş ancak aynı dil özelliklerine sahip diğer eserler için uygulanmamıştır. Genel itibarıyla Eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösteren bir eserin içerisinde farklı lehçelere ait arkaik unsurların görülmesi, mahallî unsurlar etkisiyle ya da yazarının kendi diline bağlı eskicil değişiklikleri esere yansıtmasıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak bu açıklamalar bilimsel ölçütleri olan bir örüntü oluşturabilecek öngörüye sahip değildir.

Bu çalışmanın amacı Tezcan tarafından öne sürülen varsayımı hem somut kanıtlarıyla temellendirmek hem de Tezcan'ın kullandığı dil ölçütlerini farklı bakış açısıyla değerlendirerek ve yeni kanıtlar ekleyerek daha ileri bir öngörüye ulaştırmaktır. Öncelikle *Kitâbü'l-Gunya*'nın Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir nüshasına ait gün yüzüne çıkarılan iki sayfasının çeviri yazısı ile Eski Anadolu Türkçesine aktarılmış nüshasına denk gelen kısım karşılaştırmalı

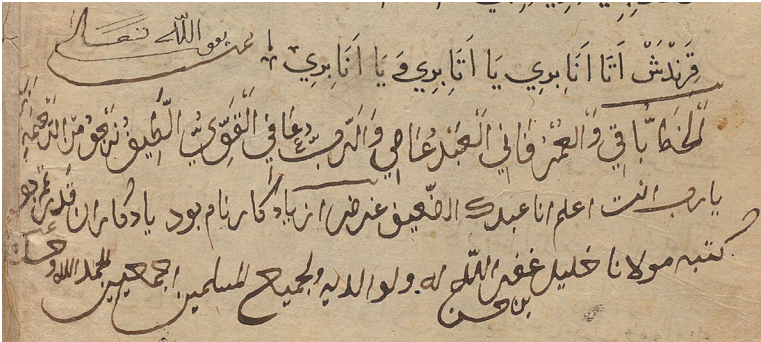

verilmiştir. Bu karşılaştırmada metinler üzerinde dikkat çekici özelliklerden bahsedilmiştir. Daha sonra Tezcan'ın *Kitâbü'l-Gunya*'yı Harezmi Türkçesiyle ilişkilendirdiği dil verileri yeniden değerlendirilmiş ve bu verilere yeni kanıtlar da eklenerek eserin doğrudan Harezmi Türkçesinden aktarılmadığı, arada eserin başka bir Türkçe ile yazılmış nüshasının olması gerektiği öne sürülmüştür. Bu saha XIV. yüzyıl başı Memlûk sahası ve yazıldığı dil ise bu sahada meydana gelen temas lehçesidir. Böylelikle tarihî Türk yazı dillerinde bir eserin birden fazla Türkçe ile yazılmış nüshası olabileceği ve bu aktarmalarda arkaik belirtiler taşıyan ne gibi öğelerin geride kalacağı izah edilmeye çalışılmıştır.

***Kitâbü'l-Gunya*'nın Harezmi Türkçesiyle Yazılmış Nüshası**

Kitâbü'l-Gunya'nın Harezmi Türkçesiyle yazılmış nüshasına ait iki sayfa, Kudûrî'ye ait *El-Muhtasar*'ın XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılmış British Library Or 16039 numarada kayıtlı en eski Türkçe çevirisinin son kısmında bulunmaktadır. *El-Muhtasar* tercümesine ait olmayan bu kısım esere temellük ve ketebe kayıtlarının bulunduğu zahriyesiyle birlikte sonradan eklenmiştir (Doğan, 2022a, s. 146). Eser üzerine çalışması olan Korkmaz da son iki yaprağın dilinin tamamen Doğu Türkçesi olduğunu belirtmiştir (1968, s. 355). Sayfalar okunduğunda konular ve içerik bakımından benzerlik fark edilerek *Kitâbü'l-Gunya*'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshası ile karşılaştırılmış ve bu iki sayfanın Harezmi Türkçesiyle yazılmış nüshaya ait olduğu tespit edilmiştir. Sayfalar, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshada 153a/14'te *bâbu'l-mevâriş* (miraslar bölümü) adlı kısımdan başlamakta 154a/4'te bitmektedir. Toplam 170 varak olan eserin son kısımlarına ait olduğu anlaşılan yaprakların ikincisinde konu altıncı satırda bitirilmiş ve ardından ketebe kaydı yazılmıştır.

Resim 1: Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshaya ait yaprakların son kısmı.

Eserin eksik bitirilmesi kopyalanan nüshadaki sayfaların kopuk olması ya da müstensihin elinde yalnızca bu sayfaların kalmış olmasıyla açıklanabilir.

Belki de sayfalar tamamlanmamış hâldeki bir nüshanın parçalarıdır. Sayfada ketebe kaydının yazıldığı kalemin değiştiği de görülmektedir.

Kitâbü'l-Gunya'nın Oğuzca nüshası ve elde edilen iki varaktaki koşut kı-sımlar meseleler hâlinde aşağıda verilmiştir.

kimerse ölse anuñ mālîdın aşnurağ gürin ve kefenin kılğalar andan bor-cın birgeler yine vaşıyyet birgeler soñra kalğan vereşelerin ülüş kılğa-lar (KG HT 119a/1-3)

bir gişi ölse evvel gür ve kefen itmek gerek ve andan borcın ödemek gerek eger borcu olsa dañı vaşıyyet kılmış olmasa ve dañı andan kalanın mîrās-ı horelerine kışmet eylemek gerek (Akkuş, 1995, s. 389)

ve kimge kim mîrās degir erse üç nesedin tigr biri nesebdin degir ikinçi erlü urağutludın tigr üçinçi âzād kılmağdın (KG HT 119a/3-5)

ve kaçkı kişiye kim mîrās degirse üç yönden degir evvel nesebden degir ikinc nikâhđan degir üçinc âzād kılmağdan degir (Akkuş, 1995, s. 389)

ve mîrāsđın yād kalmağ biş ne ersedin turur bir bendelikdin ikinçi öldürmekdin ve üçinçi kâfirlikdin ve dördünçi iki milkkikdin (KG HT 119a/5-6)

ve kaçkı gişi kim mîrāsda yād olsa üç yönden mahrûm olur bir kâ-firlikđan ikinci kul olmağdan ve üçinci öldürmekden (Akkuş, 1995, s. 389-390)

ve biş ol turur kim dârü'l-ğarbdin dârü'l-islâm birbirine mîrās almağa-lar bende azâzđın mîrās bolmağa ve kâfer müsülmândın mîrās bolmağa ve müsülmân kâferdin mîrās bolmağay yine ma'âz bin cebel ve mu'â-viye bin süfyân kavlında müsülmân kâferdin mîrās dutğa ve öldürgen öldendin mîrās bolğay cühüd ve tersâ biri birindin mîrās bolmağa (KG HT 119a/7-11)

ve kâfir ve müsülmân ve müsülmân kâfirden mîrās yimez bizüm mezhe-bimüzde ve mu'âz ibn-i cebeloğlı ve mu'âviye ebū süfyānoğlı mezhebin-de mîrās alur müsülmân kâfirden ve kâfir müsülmândan mîrās yimez ve mālîk katında kâfir dañı müsülmândan mîrās alur ve kul âzâzdan ve âzâz kuldan mîrās yimez (Akkuş, 1995, s. 390)

ol birbirindin mîrās alurlar on türlü turur biri oğul biri oğul oğlı ve biri ata ve biri ata atası ve biri ata ana bir er qarındaş ya ata bir veyâ ana bir ve biri ata ana bir qarındaşı oğlı yidinçi ata ana bir er qarındaşı se-kizinçi ata er qarındaşı oğlı ata ana biri ya ata biri dokusınçı eri onunçı mevlâ ya nî âzād kılan (KG HT 119a/11-12 - 119b/1-4)

ve dükeli mîrās yiyen erenler on dürlüdür evvel oğul ve oğul oğlı ve ata ve ata atası ve ata ana bir qarındaş ya ata bir qarındaş ya ana bir qarındaş ve atanuñ ata ana bir qarındaş ve ata ana bir qarındaş oğlı ya ata ana biri ana qarındaş oğlı ve eri ve çalabı âzād kılan (Akkuş, 1995, s. 390)

ve urağutlardın ki mîrās alurlar yidi türlü turur biri kızı ikinci oğul kızı
üçüncü ana dördüncü ana anası bişinçi kız karındaş ata ana biri ya ata
biri veyā ana biri (KG HT 119b/4-6)

ve cümle mîrās yiyen 'avratlar dağı yidi dürlü durur biri kız ve biri
oğul kızı ve ana ve ana anası ve ata ana bir kız karındaş veyā ana bir
(Akkuş, 1995, s. 390)

Nüshalardaki kısımlar alt alta işlendiğinde mevcut iki sayfanın
Kitâbü'l-Gunya'nın bir nüshasına ait olduğu anlaşılmaktadır. Sayfalardaki dil
özellikleri ise yaprakların ait olduğu nüshanın Harezmi Türkçesi özellikleriyle
yazıldığını göstermektedir. Bu özellikler şöyle sıralanabilir.

Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshaya ait yapraklarda ayrılma durumu bir
örnek haricinde {+dIn} ekiyle yapılmıştır.

nese+*din* نَسَدِین “şeyden”, neseb+*din* نَسَبِین “soydan”,
erlü urağutlu+*din* اَرَلُوْغُوتْلُوْ دِین “kadın ve erkekten”, mîrās+
din مِیرَاسِ دِین “mirastan”, bendelik+*din* بِنْدَلِکِ دِین “kölelikten”, öl-
dürmek+*din* اُولْدُورْمَکِ دِین “öldürmekten”, kâfirlik+*din* کَافِرْلِکِ دِین “ka-
firlikten”, dārü'l-harb+*din* دَارُ'لْ حَرْبِ دِین “düşman memleketinden”,
azāz+*din* اَزَازْ دِین “azat olmuş köleden”, müsülmān+*din* مُسْلِمَانِ دِین
“Müslümandan”, andan اَنْدَا “ondan”

Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshaya ait yapraklarda söz başı /t ~ d/ de-
ğişkesi bazı sözcüklerde ikili biçimdeyken sözcüklerin bazıları /t/ veya
/d/'li varyantlarıyla kullanılmıştır.

degir دَغِر ~ tigr تِیْگِر “ulaşır”, dördünçi دَرْدُیْنِچِ “dördüncü”,
dutğa دُتْغَا “tutar”, türlü تُولُولُو “türlü”, dokusünçi دُکُیْنِچِ “doku-
zuncu”

Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshaya ait yapraklarda üçüncü şahıs iye-
lik ekiyle durum ekleri arasına gelen zamir n'sinin düştüğü ve korundu-
ğu örnekler birlikte kullanılmıştır.

māl+ı+din مَالِ دِین “malından”, birbir+i+n+din بَرَبَرِ دِین “birbi-
rinden”, kavlı+ı+n+da قَوْلُ دِین “sözünde”

Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshaya ait yapraklarda söz içi ve ek başı
/G/ sesinin kullanıldığı ve kullanımdan düştüğü örnekler bulunmaktadır.
Söz sonu /G/ sesine ait tek örnekte ise ses düşmüştür.

kalğan أَقْلَغَان “kalan”, *öldürgen* الدُرْكَ “öldüren”, *ölendin* اَلْزَيْن “ölenden”, *kılan* قَلَات “kılan, eden”, *kimge* كَلْمَا “kime”, *türlü* تُولُ “türlü”

Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshaya ait yapraklarda gelecek zaman çekiminde {-GAy} ve {-GA} eki kullanılmıştır.

kılğalar قَلْغَال “yaparlar”, *birgeler* بَرْكَال “verirler”, *bolmağay* بُولْمَاي “olmayacak”, *bolğay* بُولْغَاي “olacak”

Meseleler alt alta dizildiğinde Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshaların farklı kaynaklara dayandığı görülmektedir. Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshada mirastan mahrum kalmanın beş sebebi varken Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshada üçtür. Yapraklarda yazılan dördüncü ve beşinci sebepler Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshada yoktur. Yapraklarda başka bir meselede geçen “Yahudilerin ve Hristiyanların birbirine miras veremeyeceği” kısmı Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshada bulunmamaktadır. Ayrıca dil ölçütleri açısından dikkat çekici bir durum daha ortaya çıkmaktadır. Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshada kullanılmış olan arkaik {+nç} sıra sayı eki, Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshada {+nçI} biçimindedir. Oğuzca nüshada kullanılan varyant daha arkaik olan biçimdir. Bu durum elde Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshadan daha arkaik özellikleri olan kaynak metinler olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak Harezmi Türkçesinden ayrılan birkaç husus da yapraklarda mevcuttur.

- Üçüncü şahıs iyelik ekinde sonra gelen yönelme durumu çekimi Harezmi Türkçesinde {+nA} ya da {+n+ga} biçimindeyken (Ata, 2016, s. 75-76)

yapraklarda {+nA} varyantı kullanılmıştır. *birbirine* بَرَبَرِينَا.

- Harezmi Türkçesinde söz başı /t ~ d/ değişkesinde /t/ sesi baskın olan kullanımken (Ata, 2016, s. 72) yapraklarda söz başı /d/ sesi daha fazla geçmektedir.

- Birden fazla heceli sözcüklerin sonunda /G/ sesi Harezmi Türkçesinde çoğunlukla korunurken (Ata, 2016, s. 69) yapraklarda geçen ve iki defa yazılan tek sözcükte düşmüştür.

Yukarıda verilen ölçütlerde yapraklardaki dil göstergelerinin Harezmi Türkçesinden daha fazla Oğuzca özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu ölçütler tek başına bir gösterge olmamakla birlikte nüshanın istinsah edildiği sahayı belirlemekte yardımcı olabilirler. Nitekim XIV. yüzyılın ikinci yarısı

sından itibaren Memlûk sahasında Harezmi Türkçesiyle yazılmış eserlerin¹ dil göstergeleri yapraklardaki dil yapılarıyla uyumaktadır. XIV. yüzyılın ikinci yarısı Memlûk sahasında eserler Harezmi Türkçesiyle yazılmış ancak sahadaki mevcut lehçe temasından ötürü bazı özellikler bakımından farklılıklar göstermiştir (Eckmann, 1983, s. 85-86; Doğan, 2022b, s.120-122). Mesela Memlûk sahasında Harezmi Türkçesiyle yazılan eserlerde üçüncü şahıs iyelik ekinde sonra yönelme durumu çekimi {+nA} biçimindedir (Eckmann, 1983, s. 86). Ayrıca söz sonu /G/ sesi bu dönem eserlerinde düşmektedir (Eckmann, 1983, s. 86). Dolayısıyla *Kitâbü'l-Gunya*'nın Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir nüshası Memlûk sahasında XIV. yüzyılın ikinci yarısında istinsah edilmiş olabileceği fikri akla yatkın görünmektedir. Bu varsayım Oğuzca varyantların fazlalığını ve Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshadaki arkaik yapıların yapraklarda görülmemesini açıklamaktadır. Nitekim Memlûk sahasında aynı şekilde Harezmi Türkçesinin temel eserlerinden *Hüsrev ü Şîrîn*'in istinsah edildiği bilinmektedir. *Hüsrev ü Şîrîn*'de de *-Kitâbü'l-Gunya*'ya ait yapraklarda olduğu gibi- Harezmi Türkçesi özelliklerinin bazı örneklerde değiştiği görülmektedir. *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Kitâbü'l-Gunya*'nın mevcut sayfaları istinsah edildiği sahadan dolayı Harezmi Türkçesiyle yazılan diğer eserlerden daha fazla Oğuzca özelliklere sahiptir.

***Kitâbü'l-Gunya*'nın XIV. Yüzyıl Başı Memlûk Türkçesiyle Yazılmış Nüshası**

Tezcan'ın öne sürdüğü *Kitâbü'l-Gunya*'nın Oğuzca tercümesinin Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir kaynaktan kopyalandığı varsayımında eskicil dil özelliklerine bakıldığında kafa karıştırıcı bir durum ortaya çıkmaktadır. Eserde Harezmi Türkçesi özelliklerinin yanında Harezmi Türkçesiyle yazılmış eserlerin dilinde veya söz varlığında tespit edilemeyen yapı ve sözcükler de bulunmaktadır. Eldeki yapraklarla Eski Anadolu Türkçesine aktarılan metnin içerik farklılıkları da göz önüne alındığında başka tarihî Türk yazı dillerine aktarılmış nüshalar olabileceği düşünülmektedir. Bu saha ise XIV. yüzyıl başı Memlûk sahası olarak değerlendirilmektedir.

Türkoloji'de "olga-bolga dili" olarak adlandırılan karışık lehçe özellikli metinler üzerine 2022 yılında bir teori ortaya atılmıştır. Bu teoriye göre XIV. yüzyılın başında Memlûk sahasında Harezmi, Oğuz ve Kıpçak kökenli Türklerin karşılıklı etkileşimleri sonucunda meydana gelen temas lehçesi bölgede yazılan eserlerin dil özelliklerinde de kendini göstermektedir. Bu dönemde yazılan eserler *Behcetü'l-Hadâyik fî Mev'izati'l-Halâyik*, *Ferâiz Kitabı*, *Bed'ü'l-Amâlî*, Kudûrî'nin *El-Muhtasar* adlı eserinin en eski tercümesi, Süleymaniye Kütüphanesi 3066 numarada kayıtlı *Kur'an* tercümesi olarak değerlendiril-

¹ J. Eckmann bu eserleri Asıl Memlûk Kıpçakçası olarak adlandırmaktadır.

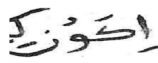
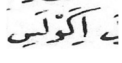

mektedir (Doğan, 2022b, s. 24). Tezcan'ın incelemesinde “Harezmi Türkçesine uzak bir kullanım değildir” gibi açıklamalarla gösterdiği bazı sözcükler Harezmi Türkçesinde bulunmayan ancak XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesi'nin karakteristik yapıları olan unsurlardır. Bu durumu Tezcan'ın makalesinde belirttiği bir sözcüğü örnek vererek somutlaştırmak mümkündür.

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış nüshasında “ikisi, her ikisi” anlamında *ikevlesi* sözcüğü geçmektedir.

*Eger kimerse Ramazân ayında bilür-iken aş yidi ya su içdi ya cima
kıldı qazâ vü keffâret ikevlesi dahı vâcib olur bizüm mezhebümüzde*
(Akkuş, 1995, s. 313)

Sözcüğün yapısında bulunan ve Eski Anadolu Türkçesine ait olmayan {+AvlA} eki, Tezcan'a göre “Harezmi Türkçesine yabancı olmayan bir biçimdir” (1995, s. 207). Ancak {+AvlA} şeklinde bir sıra sayı eki Harezmi Türkçesinde bulunmamaktadır. Ek, XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesine ait bir kullanım olup sahada yazılan eserlerin tümünde tanıklanmaktadır.

ikevlesi (BH 116b/3) *ikevün* (KTS3966
68a/3) ~ *ikevlesi* (MT 9b/4) ~ *ikevlesinin* (FK 64a/13) ~
ikevlesi (BA 45a/7)

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında görülen *ikevlesi* kullanımı yazmanın XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılmış bir nüshadan kopyalandığını açıkça göstermektedir. Arkaik özelliklerin farklı yazı dillerine aktarılması yalnızca *Kitâbü'l-Gunya*'da görülen bir husus değildir. *Behcetü'l-Hadâyık fî Mev'izati'l-Halâyık*'ın XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan Orhan nüshasında {+AvlA} ekiyle türetilmiş *üçevlesi* sözcüğü de Oğuzcaya aktarılmış bir nüshasında aynı şekilde kullanılmıştır.

Dîv dünyâ nefes takı hem düşmenün üçevlesi (Canpolat, 2018, s. 45)

Diyü dünyâ nefes dahı hem düşmenün üçevlesi (BH YB 8b/7)

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesine ait daha fazla özellik görebilmek mümkündür. Bu bölümde *ikevlesi* sözcüğünde olduğu gibi Oğuzcaya aktarılan nüshada olan ve yalnızca XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan eserlerde tespit edilen örnekler üzerinde durulacaktır.

arıl- “Hayvanları iğdiş etmek”

Sözcüğün *arıl-* kökü ilk defa “(kuzu vb.) hayvanların taşaklarını çıkarmak, (çocuğu) sünnet etmek” (Clauson, 1972, s. 207; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 555) anlamıyla *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te geçmektedir. Sözcüğün bu

anlamıyla tarihî ve çağdaş diyalektlerde kullanımı tespit edilememiştir. Ancak XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılmış Kudûrî'nin *El-Muhtasar* adlı eserinin en eski Türkçe tercümesinde *arıt-/arid-* fiili “hayvanları iğdiş etmek, neşterle kesmek” anlamında bulunmaktadır.

ve ye's kılmaya yılkı arıtmaḵ ve eşeki kısraka bıraḵmaḵ (MT 115a/13)

Ve eger kan alḡuḡı kan alsa veyā yılkı arıdıḡı yılkı arıdsa ve ḥadden köçürmeseler andan helāk bolsa ödemeye (MT 40b/3-4)

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında {-I} yapım ekiyle türetilmiş *arıdıl-* biçimi “iğdiş etmek” anlamında kullanılmıştır.

eger arıdılmış er 'avratı kesse aña daḡı ḥükümetü'l-adl vācib olur (Akkuş, 1995, s. 397)

eger arıdılmış olsa ve zekeri olmasa revā olur (Akkuş, 1995, s. 347)

arslık “Hem dişi hem erkek olan, erdişi”

Sözcük ilk defa *arsalık* biçiminde ve “Oğuzcada çift cinsiyetli hayvan” (Clauson, 1972, s. 238; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 556) anlamıyla *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un Oğuzca kaydettiği sözcük, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan metinlerde *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki biçimden ve anlamdan farklıdır. Sözcük “çift cinsiyetli olan kişi” anlamında ve *aslık* biçiminde kullanılmıştır (TarS, 245). Bu yönüyle sözcüğün *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen *arsalık* biçimi *tek örnek* (hapax legomena) durumundadır (Clauson, 1972, s. 238). Ancak sözcük XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan eserlerde *arslık* biçiminde kullanılmış ve tek örnek olma özelliği ortadan kalkmıştır. Birden fazla eserde görülmesi bakımından sözcüğün *arslık* biçimi, XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesine ait bir kullanım olmalıdır.

Ve eger bireḡüniḡ ferc taḡı zekeri taḡı bolsa ol arslık turur (MT 61b/16)

Ve eger arslık resîze bolsa saḡalı bitse veyā uraḡuta degse ol er turur (MT 62a/4-5)

arslık ḡankı yirden işerse anıḡ mîrâsın alur (Tekin, 1974, s. 100)

arslık bireḡü bolur kim anıḡ er alâtu daḡı bolur ve uraḡut 'avratı daḡı bolur aña arslık dirler (Tekin, 1974, s. 99)

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında sözcük Oğuzcada geçen *aslık* biçimiyle değil XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan eserlerdeki *arslık* varyantıyla yazılmıştır. Bu durum eserin XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesine aktarılan nüshadan kopyalandığını gösteren önemli bulgulardan biridir.

ve eger er cenāzesi olsa ve 'avrat cenāzesi ve ḡadım cenāzesi ya arslık cenāzesi olsa er cenāzesin imāmdın yaḡa ḡoyalar ve murāḡıḡ oḡlan cenāzesin anıḡ ardında ḡoyalar (Akkuş, 1995, s. 306)

aylak “öyle, öylece”

Dīvānu Lugāti 't-Türk'’te “Oğuzcada şöyle şöyle” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2016, s. 567) anlamında geçen *ayla* ve *ok* yapılarının birleşiminden oluşan (Clauson, 1972, s. 272) *ayloğ* sözcüğü, tarihî ve çağdaş Türk diyalektlerinde tespit edilememiş *tek örnek* (hapax legomena) yapılarıdır. Sözcüğün ikinci hecesindeki yuvarlak ünlünün düzleştiği *aylak* biçimi “öyle, öylece” anlamıyla XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesinin karakteristik kullanımlarından biridir.

ve eger andı ebed üzre erse and aylak durğa (MT 68b/11)

ve eger biregü biregünü ursa başlu kılsa aylak düşekden durmadın ölse üzresine kışaş vâcib bolğa (MT 84b/11-13)

ya 'nî aş kendülerden artası bolmasa andan aylak birseler (Uygun, 2007, s. 78)

tâ ol yirge tegdi kim hîç yir kalmadı kim ayağın urası ayağı aylak kâyim turur erdi (Uyansoy Hillhouse, 2006, s. 66)

kâfir küfri birle büti sever ve lîkin büt kâfiri sevmes aylak erken ol dost-luğı kesmes (Canpolat, 2018, s. 42)

Kitâbü 'l-Gunya'’nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında sözcük XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan eserlerde olduğu gibi *aylak* biçiminde yazılmıştır².

fülân işi itdüm dise itmedük olsa bilür ki itmedi aylak and içdi bu anduñ yazuğı ululuğından ötürü keffâret yok (Akkuş, 1995, s. 361)

Sözcüğün Oğuzcaya aktarılırken arkaik olarak metinde kalması sadece *Kitâbü 'l-Gunya'*’da görülen bir durum değildir. *Behcetü 'l-Hadâyık fî Mev 'iza-ti 'l-Halâyık'*’ın XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan Orhan nüshasında geçen *aylak* sözcüğü de Oğuzcaya aktarılmış bir nüshasında aynı şekilde kullanılmıştır.

Peyğâmbere yaramas ersem bârî maña talāk birmesün aylak anuñ adına yöriyeyüm (Canpolat, 2018, s. 210)

Peyğâmbere eyitgil kim eger aña yaramas isem bârî baña talāk vermesün aylak kosun anuñ adına yöriyeyin (Somuncu, 2018, s. 360)

bundayuk “bunun gibi”

Eski Türkçe “onun gibi, öyle” anlamındaki *antağ* sözcüğü, Harezmi sahasında üzerine {ok/ök} kuvvetlendirme edatı olarak *andağuk/andağok* şeklinde kullanılmıştır (Sarı, 2010, s. 605-608). XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan eserlerde {-dağuk/-dağok}, {-davuk/-dAyUK} biçiminde diğer sözcüklere enklitik olarak eklenmiş ve “gibi” anlamında kullanılmaya

² Akkuş’un çalışmasında sözcüğün anlamı “boş, boş yere” (1995, s. 443) şeklinde yanlış verilmiştir.

başlamıştır (Doğan, 2022b, s. 108). Bu sözcüklerden birisi de *bu* işaret sıfatıdır. Sözcüğün hem *mu* hem de *bu* varyantı üzerine {-davuk/-dAyUK} enklitiği gelerek “bunun gibi, böyle” anlamında *mundavuk/bundavuk/bundayuk* biçimi ortaya çıkmıştır.

andayuk tevḥīd, īmān daḳı degme köñülde bolmas (Canpolat, 2018, s. 39)

ve eger elinde helāk bolsa bahāsın ödeye ve hem **andavuk** eger ‘ayıblu bolsa (MT 23b/14-15)

her kim el-müddessir sûret okısa, tegme bir ḥarf saḳışına on müzd birge ve yalḡan ḳılḡana taḳı **andavuk** turur (Uygun, 2007, s. 58)

eger bir er ölse anası birle iki kıızı ḳalsa mālın **andavuk** altı ülü ḳalalar (Tekin, 1974, s. 73)

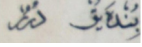
hem **andavuk** kimse önmiş degül andan (Tekin, 1980, s. 166)

ve oḡul oḡlanları nice kim bolsalar ḥükümleri **bundavuk** durur (Tekin, 1974, s. 73)

bundayuk receb ayı sâbıḳlarıñ durur (Canpolat, 2018, s. 54)

uçmaḳ ṭamu kördüki ve sidretü’l-müntehâ ve ḥicâblar ve ‘arş ve ol kim **mundavuk** ḳamu beyân ḳıldı (Uyansoy Hillhouse, 2006, s. 69)

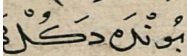
Kitâbü’l-Gunya’nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesinin karakteristik yapılarından biri olan {-davuk/-dAyUK} enklitiğinin kalıntısı bulunmaktadır. Yukarıda örneklerde görülen “bunun gibi” anlamındaki *bundayuk* sözcüğü *Kitâbü’l-Gunya*’da bir örnekte geçmektedir³.

büzüm delîlümüz ol durur ‘Ömer ḥaberi durur r.a. kim **bundayuk** durur (Akkuş, 1995, s. 337)

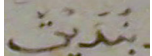
Eserde geçen *bundayuk* yazımı, eserin yazıldığı kaynak lehçenin XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesi olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Kelime Oğuzlar tarafından bilinmemektedir. Bu duruma en belirgin örnek *Behcetü’l-Hadâyık fî Mevzati’l-Halâyıḳ*’tan verilebilir. *Behcetü’l-Hadâyık fî Mevzati’l-Halâyıḳ*’ın Oğuzca Berlin nüshasında *bundayuk*, *bunda* ve *yok* biçiminde anlaşılmış ve sözcüğün yerine *bunda* ve *degül* yazılmıştır. Mütercim büyük ihtimalle yapının iki sözcükten oluştuğunu ve ikinci sözcüğün *yok* şeklinde olduğunu düşünmektedir.

andan oruç buyurdi. **Bundayuk** her ne yir<de> kim ḳullarına ḳulluḳ buyurdi erse ilk âmenü diyüp īmān birle oḡdi (Canpolat, 2018, s. 82)

³ Akkuş çalışmasında sözcüğü *bunda yok* biçiminde yanlış okumuştur (Akkuş, 1995, s. 337).

andan oruç buyurdi. **Bunda degül** her ne yirde kim
kur'an içinde kullarına kullık buyurdi ilk mü'min diyü kığırdı (BH Be.
57a/14-15 - 57b/1)

Aynı durum *Behcetü'l-Hadâyık fî Mevizati'l-Halâyık*'ın Oğuzcaya aktarılmış İbrahim Efendi nüshasında da görülmektedir. Eserde *bundayuk*, *bunda* ve *yok* biçiminde anlaşılmış ve sözcüğün *bunda* kısmı üst satırda *yok* kısmı ise alt satırda yazılmıştır.

bundayuk kıyâmette bendeyi su'âl yirine ketüreler
(Canpolat, 2018, s. 230)

bunda yok su'âl yirine getüreler (Somuncu,
2018, s. 378)

virimlül/virümlül “borçlu”

Sözcük ilk defa Eski Uygur Türkçesinde *birimlig* “borçlu” biçiminde görülmektedir (Caferoğlu, 2015, s. 44). Köken olarak *birim* “borç” sözünden türeyen *birimlig*, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te de aynı anlamıyla geçmekte (Ercilasun ve Akkoynlu, 2015, s. 589). XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan Kudûrî'nin *El-Muhtasar* adlı eserinin Türkçe çevirisinde sözcük, söz sonu /g/ sesi düşerek *birimlül* biçiminde yazılmıştır.

Ve eger pâyendânlıktan çıkarsa birimlül erden boruç düşmeye (MT 53a/11-12)

Ve eger şart ayla kılsalar kim anı birimlüler koyalar ve ol şulh bolan üleşin bulardan dilemeye (MT 55a/11-12)

Ve kaçan biregü haqqı biregüde dürüst bolsa ve haq isı haqqın dilese birimlüsün zindâna urğa (MT 105a/6-7)

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında sözcük, Oğuzcanın ses özelliklerine göre düzenlenen *virimlül/virümlül* varyantlarıyla yazılmış ancak Oğuzca söz varlığında böyle bir sözcük tespit edilememiştir. Oğuzca dışı bu yapı eserin çeviri yapıldığı nüshadan kaynaklanmaktadır. Kaynak nüsha, sözcüğün XIV. yüzyıl başında görüldüğü tek yazı dili olan XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılmış olmalıdır.

eger ol gışinüñ mâlı sağlığında virimlüsinden artuğı-ısayıdı hastayiken muqar geldügi gışıye vireler (Akkuş, 1995, s. 379)

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında sözcüğün iki defa geçtiği *bâbü'l-havâleti* bölümü ile XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan Kudûrî'nin *El-Muhtasar* adlı eserinin Türkçe çevirisinde

geçen *kitâbü 'l-havâleti* bölümündeki benzerlik dikkat çekicidir. Bu benzerlik *Kitâbü 'l-Gunya*'nın Oğuzca nüshasının çevrildiği kaynak metin ve sahayı açık bir biçimde göstermektedir.

bilgil kim eger kimesne virümlüsin kimesneye havâle kılrsa ol gişi kabûl itse ol borç issi andan kurtulur alımlusı havâle kılduğı olur. ye eger ol virümlü gişi havâleye borcın ödemedin ölse ve anuñ mâlı kılmasa ol havâlenüñ yöni olur kim nesnesin evvelki alımlusından almağ revâ ol-maz (Akkuş, 1995, s. 383)

Ve düriüst bolur havâlet kılan râzîlik birle ve muhtâl râzîlik birle ve birimlü er râzîlik birle. Ve kaçan havâlet düriüst bolsa havâlet kılan borçdan çıkar ve havâlet kılduğı er kirü dönmeye. Meger kim birimlü er inkîr kılrsa üzre danuğ bol[ma]sa and içse veyâ birimlü er ölse hiç nesesi kılmasa andan havâlet kılan döñse revâ bolğa Ebü Hanîfe kav-lında (MT 53b/13-17)

Eseri Oğuzcaya aktaran mütercim/müstensih büyük ihtimalle yapıyı yeni bir sözcükle değiştirmek istememiş, Oğuzca ses karşılığını yazmakla yetinmiştir. Ancak yapılmak istenilen müdahale yanlış bir sonuca ulaşmış ve *aşırı düzeltme* (hypercorrect) *virimlü/virümlü* yapısı ortaya çıkmıştır. Bu durum yalnızca *Kitâbü 'l-Gunya*'ya ait bir özellik de değildir. Aynı şekilde dönemin eserlerinden *Behcetü 'l-Hadâyık fî Mevzati 'l-Halâyık*'ın Oğuzcaya aktarılan İbrahim Efendi nüshasında *aşırı düzeltme* bir örnek bulunmaktadır. Eserin XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılmış Orhan nüshasında bulunan *barsa-* “varmak istemek” fiili Oğuzcaya *varsa-* şeklinde aktarılmıştır. Ancak Oğuzcada *varsa-* biçiminde bir fiil yoktur. Ortaya çıkan *aşırı düzeltilmiş var-sa-*, *virimlü/virümlü* yapısıyla birlikte aynı dil fenomeninin bir sonucudur.

diñlese ol bu haberni **barsadum** dip imrenür (Canpolat, 2018, s. 263)

diñlese ol bu haberüm **varsadum** dip imrenür (Somuncu, 2018, s. 453)

Sonuç

Kitâbü 'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış nüshasının kaynak metni Oğuz dışı bir sahada yazılmıştır. Tezcan'ın öne sürdüğü eserin kaynak nüshasının Harezmi Türkçesiyle yazıldığı iddiası kısmen doğrudur. Kudûrî'ye ait *El-Muhtasar*'ın British Library Or 16039 numarada kayıtlı en eski Türkçe çevirisinin son kısmında bulunan iki sayfa, *Kitâbü 'l-Gunya*'nın Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir nüshasına aittir.

Yapraklarda görülen dil özellikleri eserin Harezmi Türkçesiyle yazıldığını göstermektedir. Ancak yapraklarda Harezmi Türkçesi ile yazılan eserlerden daha fazla Oğuzca özellik bulunmaktadır. Bu durum muhtemelen -Kutb'un *Hüsrev ü Şîrîn*'inde olduğu gibi- Harezmi Türkçesiyle yazılmış metnin XIV. yüzyıl sonunda Memlûk sahasında istinsah edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış nüshası ile yapraklar karşılaştırıldığında metin yapısında farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum Harezmi Türkçesiyle yazılmış yapraklarla Oğuzcaya aktarılan metnin kaynak nüshasının aynı olamayacağını göstermektedir.

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshasında Tezcan'ın vurguladığı Oğuzca dışı sözcük ve yapıların bazıları Harezmi Türkçesinde de yoktur. Dolayısıyla eserin aktarıldığı başka bir dil sahası daha olması gerekmektedir. Bu ise Memlûk sahası ve XIV. yüzyıl başında ilk örnekleri görülen Memlûk Türkçesidir.

Eserin Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshasında görülen *arıldıl-*, *arslık* ve *aylak* sözcükleri yalnızca XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan eserlerin söz varlığında görülmektedir. Sözcükler kaynak nüshadan Oğuzcaya aktarılırken çevrilmemiş ve arkaik biçimleri kalmış olmalıdır. Nitekim XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan diğer eserlerin Oğuzca çevirilerinde de aynı aktarım sorunları bulunmaktadır.

Sözcükler ikinci derece kanıt olarak değerlendirilip kesin bir hüküm çıkarılamayacağı eleştirisi yapılabilir. Ancak döneme ait eserlerde görülen karakteristik morfeplerin Oğuzca nüshaya aktarılması tartışılması mümkün olmayan kesin kanıtlar oluşturmaktadır. Oğuzca nüshada görülen Memlûk Türkçesine ait kullanımlar şu şekilde sıralanabilir.

- {+evle} ekinin kullanıldığı bir örnek Oğuzca nüshaya aktarılmıştır: *ikevlesi*

- {+dayuk} enklitiğinin kullanıldığı bir sözcük yanlış yazılarak Oğuzca nüshaya aktarılmıştır: *bundayuk* > *bunda tegül* ~ *bunda yok*

Oğuzca nüshada görülen *virimlû/virümlü* sözcüğü Eski Anadolu Türkçesinde yoktur. Bu yapı XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan eserlerde görülen *birimlû* sözcüğünün aşırı düzeltilmiş biçimidir. Bu örnek de eserin kaynak nüshasının XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazıldığını kanıtlar niteliktedir.

Türk dil tarihinde farklı lehçelere aktarılan birçok eser olmuştur. Ancak *Kitâbü'l-Gunya* özelinde görülen durum tamamen farklıdır. Eserin Harezmi Türkçesi, XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış birer nüshası olmalıdır. Dolayısıyla XIV. yüzyılda Harezmi-Memlûk-Anadolu kültürel merkezleri arasında bir eser aktarım ilişkisinin olduğu görülmektedir. Bu durum Türkçe eserlerin birden fazla sahada farklı yazı dillerinde yazılıp kopyalanabileceğini de göstermektedir. Harezmi-Memlûk-Anadolu kültürel merkezleri arasında daha fazla eserin çevirisinin yapıldığı değerlendirilmektedir.

Kitâbü 'l-Gunya'da olduğu gibi Oğuzca yazılmasına rağmen bazı örneklerde karışık lehçe özellikleri gösteren başka metinler de vardır. Eserlerde görülen arkaik yapılar Türkoloji'de mahallî unsur veya müstensihinin diline bağlı kullanımlar olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu değerlendirme hem eserin hem de Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini bozmaktan öteye gitmeyen bir bakış açısı ortaya çıkarmaktadır. Bu eserler gösterdikleri söz varlığı ve dil özellikleri üzerinden yeniden değerlendirilmelidir. Böylelikle sahalara arasında kültürel ve dilsel bağlantı gösterilmiş olacaktır. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinin dil ölçütlerini belirlemede bu tür aktarma eserlere daha ihtiyatlı yaklaşarak daha sağlam bir teorik zemin oluşturulabileceği düşünülmektedir.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar

BA	<i>Bed'ü 'l-Amâlî</i>
BH	<i>Behcetü 'l-Hadâyık fî Mev'izati 'l-Halâyık</i>
BH Be.	<i>Behcetü 'l-Hadâyık fî Mev'izati 'l-Halâyık</i> Berlin nüshası
BH İE	<i>Behcetü 'l-Hadâyık fî Mev'izati 'l-Halâyık</i> İbrahim Efendi nüshası
BH Or.	<i>Behcetü 'l-Hadâyık fî Mev'izati 'l-Halâyık</i> Bursa Orhan nüshası
BH YB	<i>Behcetü 'l-Hadâyık fî Mev'izati 'l-Halâyık</i> Yazma Bağışlar nüshası
FK	Ferâiz Kitabı
KG EAT	Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış <i>Kitâbü 'l-Gunyâ</i>
KG HT	Harezmi Türkçesiyle yazılmış <i>Kitâbü 'l-Gunyâ</i>
KTS3966	Süleymaniye Kütüphanesi 3066 numarada kayıtlı <i>Kur'an</i> tercümesi
MT	Kudûrî'nin <i>El-Muhtasar</i> adlı eserinin en eski Türkçe tercümesi
TarS	<i>Tarama Sözlüğü</i>
t.y.	tarih yok

Kaynakça

- Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Gunya inceleme-metin-indeks-tıpkıbasım*. Türk Dil Kurumu.
- Arat, R. R. (1960). Anadolu yazı dilinin inkişafına dair. *V. Tarih Kongresi* içinde (s. 225-232). Türk Tarih Kurumu.
- Ata, A. (2016). *Çağatay Türkçesinin ilk devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. Ankara Üniversitesi.
- Bed'ü'l-Amâlî* (t.y.). Demirbaş No. 29204. Bursa İl Halk Kitaplığı, Bursa, Türkiye.
- Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik* (1303). Demirbaş No. 99. Bursa Orhan Kütüphanesi, Bursa, Türkiye
- Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik* (1475). Demirbaş No. 354. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, İstanbul, Türkiye.
- Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik* (t.y.). Demirbaş No. 35879. Ankara İlahiyat Fakültesi, Ankara, Türkiye.
- Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik* (1429). Demirbaş No. Hs. or. quart 1076. Berlin Staatsbibliothek, Berlin, Almanya.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Canpolat, M. (1967). Behcetü'l-Hadâ'ik'in dili üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 15, 165-175.
- Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l-Hadâyık fî Mev'izeti'l-Halâik*. Türk Dil Kurumu.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford.
- Doğan, C. (2022a). Kudûrî'nin el-Muhtasar adlı eserinin en eski Türkçe tercümesi. *Dil Araştırmaları*, 30, 139-156.
- Doğan, C. (2022b). *XIV-XV. yüzyıl tarihî Türk yazı dillerinde lehçe karışmaları*. Türk Dil Kurumu.
- Eckmann, J. (1983). Memlûk-Kıpçak edebiyatı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 30-31, 85-99.
- El-Muhtasar Tercümesi* (t.y.). Demirbaş No. Or 16038. British Library, Londra, İngiltere.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş - metin - çeviri - notlar - dizin)*. Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (1968). Eski bir Kudurî çevirisi. *Türk dili üzerine araştırmalar* (C 1) içinde (s. 355-359). Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (1995). Selçuklular çağı Türkçesinin genel yapısı. *Türk dili üzerine araştırmalar* (C 1) içinde (s. 274-286). Türk Dil Kurumu.
- Kur'an Tercümesi: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi 3966* (t.y.). Demirbaş No. 3966. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, İstanbul, Türkiye.

- Kut, G. (1977). Bursa ve Manisa il halk kütüphanelerindeki bazı Türkçe yazmalar üzerine. *Journal of Turkish Studies*, 1, 121-147.
- Mansuroğlu, M. (1956). Şeyyad Hamza'nın Doğu Türkçesine yaklaşan manzumesi, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 4, 125-144.
- Somuncu, M. (2018). *Behçetü'l-Hadâyik: Karşılaştırmalı Oğuzca metin, gramer, sözlük* (Tez No. 505359) [Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Tekin, Ş. (1974). 1343 tarihli bir Eski Anadolu Türkçesi metni ve Türk dili tarihinde 'olğa-bolğa' sorunu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 21-22, 59-157.
- Tekin, Ş. (1980). The Turkish translation of bedvü'l-amâlî in quatrains. *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*, 4, 157-206.
- Tezcan, S. (1995). Kitābü'l-gunya: Harezmi Türkçesinden Anadolu Türkçesine aktarılmış bir ilmihal kitabı. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 5, 171-210.
- Tezcan, S. (1997). Kitābü'l-gunya'nın yazarı. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 13-18.
- Türk Dil Kurumu. (1963-1977). *Tarama sözlüğü*.
- Uyansoy Hillhouse, A. (2006). *Karışık dilli Kur'an çevirisi (1a-37a)* (Tez No. 214950) [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Uygun, A. (2007). *Karışık dilli bir Kur'an çevirisi (Yazmanın 144b-183a yaprakları üzerinde dil incelemesi)* (Tez No. 215612) [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Extended Summary

Kitâbü'l-Gunya, a book of İslamic jurisprudence, is one of the important works of Old Anatolian Turkish. The scientific publication of the work was made by Muzafer Akkuş in 1995, based on the single copy registered at number 4006 in the Bursa Old Manuscript and Printed Works Library. In his study, Akkuş identified some archaic elements in the linguistic features of the work, and considered *Kitâbü'l-Gunya* as one of the mixed dialect texts in which the Old Turkish written language and Oghuz-Kypchak features were seen together during the foundation period of Anatolian Turkish. However, in his study on *Kitâbü'l-Gunya* in 1995, Semih Tezcan stated that the work was transferred into Old Anatolian Turkish from a source written in Khwarezm Turkish, as a result of the findings he obtained from historical information and his detailed linguistic study of the work.

The aim of this study is both to substantiate the assumption put forward by Semih Tezcan with concrete evidence, and to reach a more advanced prediction by evaluating the language criteria used by Tezcan from a different perspective and adding new evidence. First of all, the transcription of two unearthed pages of a copy of *Kitâbü'l-Gunya* written in Khwarezm Turkish and the part corresponding to the copy transferred to Old Anatolian Turkish are compared. In this comparison, remarkable features of the texts were mentioned. Then, the linguistic data that Tezcan associated, *Kitâbü'l-Gunya* with Khwarezm Turkish were re-evaluated and new evidence is added to these data. It is argued that the work was not directly transferred from Khwarezm Turkish and that there must have been a copy written in another historical Turkish written language in between. This area is the Mamluk of the early 14th century and the language in which it is written is the contact dialect that emerged in this area. Thus, it has been tried to be explained that in historical Turkish written languages, a work may have more than one copy written in Turkish and the kind of elements bearing archaic signs may be left behind in these transfers.

A Copy of *Kitâbü'l-Gunya* Written in Khwarezm Turkish

Two pages from the Khwarezm Turkish copy of *Kitâbü'l-Gunya* are found at the end of the oldest Turkish translation of Qudûrî's *Al-Mukhtasar*, written in Mamluk Turkish at the beginning of the 14th century, registered in the British Library under the number Or 16039. When the pages were read, the similarities in terms of subjects and content were noticed and compared with the copy of *Kitâbü'l-Gunya* transferred into Old Anatolian Turkish, and it was determined that these two pages belonged to the copy written in Khwarezm Turkish.

When the issues are listed one after the other, it is seen that the copies written in Khwarezm Turkish and Old Anatolian Turkish are based on different sources.

A Copy of *Kitâbü'l-Gunya* Written in Early 14th Century Mamluk Turkish

The assumption put forward by Semih Tezcan that *Kitâbü'l-Gunya* was copied from a source written in Khwarezm Turkish has become a reality with the two pages that were found. However, when the language features of the copy written in Old Anatolian Turkish are examined, a confusing situation emerges. In addition to the

features of Khwarezm Turkish, the work also contains structures and words that cannot be determined in the language, or vocabulary of works written in Khwarezm Turkish. Considering the differences in the content of the text transferred to Old Anatolian Turkish with the existing leaves, it is thought that there may have been copies transferred to other historical Turkish written languages. This written language is Mamluk Turkish at the beginning of the 14th century.

The words *aridil-*, *arşlık* and *aylak*, which appear in the Old Anatolian Turkish version of the work, are only seen in the vocabulary of works written in Mamluk Turkish at the beginning of the 14th century. The words must have remained untranslated and in their archaic forms when they were transferred from the source copy to Oghuz. Indeed, the same problems of translation are present in the Oghuz translations of other works written in Mamluk Turkish at the beginning of the 14th century.

There have been many works transmitted between different dialects in the history of Turkish language. However, the situation seen in *Kitâbü'l-Gunya* is completely different. The work must have a copy written in Khwarezm Turkish, early 14th century Mamluk Turkish, and Old Anatolian Turkish. Therefore, it is seen that there was a work transfer relationship between Khwarezm-Mamluk-Anatolian cultural centers in the 14th century. This situation also shows that Turkish works could be written and copied in different written languages, in more than one area. It is evaluated that more works were translated between Khwarezm-Mamluk-Anatolian cultural centers.

There are other texts that, like *Kitâbü'l-Gunya*, are written in Oghuz, but show mixed dialect features in some examples. The archaic structures seen in the works are evaluated as local elements or usages depending on the scribe's language. This evaluation reveals a perspective that does nothing more than distorting the language features of both the work and Old Anatolian Turkish. These works should be re-evaluated based on the vocabulary, and language features they display. In this way, the cultural and linguistic connection between the fields will be shown. In addition, it is thought that a more solid theoretical basis can be established by approaching such transferred works more cautiously in determining the language criteria of Old Anatolian Turkish.

Doğu Anadolu Bölgesi Ağızlarında Kapalı /ɛ/

Özgür AY*

Hakan YÖYEN**

Özet

Batıda Rumeli'den doğuda Irak topraklarına kadar çok geniş bir coğrafyada konuşulan Türkiye Türkçesi ağızları, Türk dilinin birçok arkaik özelliğini koruması ve yaşatması bakımından son derece önemlidir. Bu bağlamda ağızlar, âdeta Türk dilinin geçmişine açılan bir kapı niteliğindedir ve Türk dili üzerine yapılan neredeyse her çalışmada başvurulması gereken eşsiz bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşatılan arkaik özelliklerden biri de Orhun Türkçesinin çözülme aşamasından itibaren varlığı her zaman tartışma konusu olan kapalı /ɛ/'dir. Kapalı /ɛ/'nin bugüne kadar yazılan bazı metinler dışında özel bir işaretle gösterilmemesi; *yer*, *el* gibi bazı sözcüklerin Köktürk harfli metinlerde bazen /i/ bazense /e/'li yazılması araştırmacıları yeni bir sesin olduğunu düşünmeye itmiş ve günümüze kadar devam eden bir tartışmayı doğurmuştur. Bu çalışmada, Karahan'ın editörlüğünü yaptığı, *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı Türkiye Türkçesi Ağız Atlasına Hazırlık* adlı eserde bir ses bilgisi ölçütü olarak ilk sırada verilen kapalı /ɛ/'nin, Doğu Anadolu Bölgesi ağızlarındaki durumu incelenmiştir. Çalışmanın verileri yayımlanmış eserler, yüksek lisans ve doktora tezlerindeki metinlerden alınmıştır. Metinlerdeki kapalı /ɛ/ bulunduran kelimeler cümleleri ile birlikte fişlenmiş ve bunlar tasnif edilerek incelenmiştir. Ayrıca, kapalı /ɛ/'nin Doğu Anadolu Bölgesi ağızlarındaki dağılımı haritalarla gösterilmiştir. Bu sayede çalışmanın,

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/05es91y67> drozguray@gmail.com,
 <https://orcid.org/0000-0002-5630-4033>

** Arş. Gör., Uşak Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/05es91y67> hakan.yoyen@usak.edu.tr,
 <https://orcid.org/0000-0002-4855-6898>

hazırlanacak olan *Türkiye Türkçesi Ağız Atlası* çalışmalarına da katkıda bulunması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi ağızları, Doğu Anadolu Bölgesi ağızları, kapalı /ë/

The Closed /ë/ in the Dialects of Eastern Anatolia Region

Abstract

Dialects of Turkish spoken in a wide geography from Rumelia in the west to Iraq in the east, is extremely important in terms of preserving and keeping many archaic features of the Turkish language alive. In this context, dialects are like a door opening to the past of the Turkish language and it appears as a unique source that should be consulted in almost every study on the Turkish language. One of the archaic features preserved in Turkish dialects is the closed /e/, the existence of which has always been a matter of debate since the decipherment of Orkhon Turkish. The closed /e/ is not shown with a special sign except in some texts written to date. However some words such as *yer* and *el* are sometimes written with /i/ and sometimes with /e/ in Köktürk texts has led researchers to think that there is a new vowel and has given rise to a debate that continues until today. In this study, the situation of the closed /e/, which is given as a phonetic criterion in the first place in the work called *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı Türkiye Türkçesi Ağız Atlasına Hazırlık* [Dialect Atlas Guidebook-Preparation for Türkiye Turkish Dialect Atlas] edited by Karahan, in the dialects of the Eastern Anatolian Region was examined. A new compilation was not made for the study; already published works and texts from master's and doctoral theses were used. The words containing the closed /e/ in the texts were tagged along with their sentences and they were classified and examined. Additionally, the distribution of the closed /e/ sound in the Eastern Anatolian Region Dialects is shown with maps. In this way, it is expected that the study will contribute to the *Türkiye Türkçesi Ağız Atlası* [Dialect Atlas of Türkiye Turkish] studies to be prepared.

Keywords: Türkiye Turkish dialects, Eastern Anatolia Region dialects, closed /ë/

Türkiye Türkçesi ağızları, Rumeli'den Irak'a kadar geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır. Bu ağızlar üzerine yapılan çalışmalar 19. yüzyıl ortalarına kadar uzanır. İlk araştırmalar, birkaç istisna dışında, genellikle yabancı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. 1940'a kadar yabancı araştırmacıların öncülük ettiği bu alanda, 1940'ta Buluç'un çalışmalarıyla yerli araştırmacılar dönemi başlamıştır. Bu nedenle, Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan araştırmaları 1940 öncesi yabancı araştırmacılar dönemi ve 1940 sonrası yerli

araştırmacılar dönemi olarak ikiye ayırmak mümkündür (Korkmaz, 1976, s. 143-145).

Türkiye Türkçesi ağızlarının tasnifi meselesi de araştırmacıların sıklıkla üzerinde durdukları bir konudur. Bilimsel anlamda Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan ilk çalışma Maksimov'a, Türkiye Türkçesi ağızlarının ilk tasnifi ise Künos'a aittir (Karahan, 2022, s. 26). Künos'tan sonra Caferoğlu, Banguoğlu, Hayashi ve Karahan gibi araştırmacılar genel; Nemeth, Hazai, Korkmaz, Hayashi, Ercilasun gibi araştırmacılar da bölgesel tasnifler yapmışlardır. Ayrıca belli bir il veya ilçe ağzının tasnifini yapanlar da vardır (ayrıntılar için bk. Buran, 2011, s. 42).

Buran; Türkiye Türkçesi ağızlarının il, ilçe ve bölge tasniflerini bir yana bırakıp şimdiye kadar yapılan bütün genel tasnif çalışmalarını özetlemiş, tasniflerde esas alınan özellikleri karşılaştırmalı bir şekilde ele almış ve değerlendirmelerde bulunmuştur (2011, s. 41-54).

Türkiye Türkçesi ağızları, ses, şekil ve söz varlığı açısından standart Türkçeden farklılık gösteren zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Bu ağızlar, Türk dilinin arkaik özelliklerini koruması bakımından büyük önem taşır ve dilin geçmişine ışık tutan eşsiz bir kaynak niteliğindedir. Bu arkaik özelliklerden biri de Orhun Yazıtlarından bu yana varlığı tartışılan kapalı /è/ dir.

Kapalı /è/, Türk dilinin tarihsel gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Eski Türkçe döneminde ünlü uyumu ve ünlü sisteminin gelişimi, bu sesin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yenisey Yazıtları, Orhun Yazıtları ve Uygur metinlerinde kapalı /è/'nin öncülleri olabilecek seslerin izleri dil bilimciler tarafından tartışılmıştır (Emre, 1946, s. 487-497; Arat, 1953, s. 306-313; Thomsen 1957, s. 150-153; Yılmaz, 1991, s. 151-165; Yavuz, 1991, s. 271-306; Kocaoğlu, 2003, s. 266-281; Akar, 2023, s. 1-14). Kapalı /è/'nin tarihî ve çağdaş Türk lehçe ve ağızlarındaki kullanımlarına ilişkin pek çok çalışma bulunmaktadır (Duman, 1999, s. 65-103; Kocaoğlu, 2004, s. 57-66; Erdem ve Gül, 2006, s. 111-148; Yücel, 2006, s. 2009-2017; Semedli, 2008, s. 522-532; Argunşah, 2010, s. 47-60; Ertekinoğlu, 2015, s. 45-51; Durgun, 2022, s. 487-497). Tekrara düşmemek için bu çalışmaların zikredilmesi ile yetinilmiştir.

Kapalı /e/ sesi, zaman içerisinde farklı Türk lehçelerinde farklı şekillerde evrilmiş ve bazı lehçelerde korunurken bazılarında kaybolmuştur. Türkiye Türkçesi ağızlarında, özellikle Doğu Anadolu bölgesinde, bu sesin korunmuş olması, tarihsel dil bilim açısından önemli bir veri sunmaktadır. Buran, Hayashi'nin (1990) kapalı /è/'yi Türkiye Türkçesi ağızlarını tasnif ederken bir ses bilgisi özelliği olarak kabul ettiğini göstermiştir (2011, s. 50).

Karahan'ın (2014) Anadolu ağızlarını sınıflandırmak için kullandığı 14 ses bilgisi ölçütü içinde kapalı /è/ yer almazken editörlüğünü yaptığı, *Ağız Atlası*

Kılavuz Kitabı Türkiye Türkçesi Ağız Atlasına Hazırlık adlı eserde ağız atlasında kullanılabilecek ses bilgisi ölçütleri içinde ilk sırada kapalı /è/’ye yer verilmektedir (2018, s. 108). Yine Türk Dil Kurumu bünyesinde yürütülmekte olan *Türkiye Türkçesi Ağız Atlası Projesi* kapsamında Karahan ve Ay tarafından hazırlanan *Türkiye Türkçesi Ağızları Sınıflandırma Ölçeği*’nde “Türkçe kelimelerde ilk hecede /e/, /i/ ve kapalı /è/ ünlüleri”nin kullanımı ilk ölçüt olarak yer almaktadır (2022, s. 1).

Amaç

Kapalı /è/, özellikle Doğu Anadolu ağızlarında yaygın olarak kullanılan ve dil bilimsel açıdan önem taşıyan bir ünlüdür. Ancak Kapalı /è/’nin ağızlardaki kullanımını sayısal verilerle gösteren bir çalışma bugüne kadar yapılmamıştır. Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili yapılan çalışmalarda, kapalı /è/ için “sıklıkla kullanılmaktadır”, “yaygın bulunmaktadır”, “ısrarla korunmaktadır” vb. ifadelerle karşılaşılmaktadır (Ercilasun, 2002, s. 51, 52; Buran, 1997, s. 22; Sağır, 1995, s. 20). Bu çalışma Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elâzığ, Erzincan, Erzurum, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van illeri ağızlarını içine alan Doğu Anadolu ağızlarında kapalı /è/’nin kullanım sıklığını, coğrafi dağılımını ve dil bilimsel özelliklerini sayısal verilerle, grafiklerle ve haritalarla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, bu sesin özellikle *et-*, *git-*, *ver-* fiilleri ile *beş*, *gece* ve *yer* isimlerindeki kullanımı analiz edilecek; sesin ağızlardaki işlevsel rolü ve standart Türkçe ile olan ilişkisi değerlendirilecektir. Kapalı /è/’nin söz konusu ağızlardaki durumunun tespiti, *Türkiye Türkçesi Ağız Atlası Projesi* çalışmalarına da katkı sağlayacaktır.

Yöntem

Bu çalışmada, betimsel ve nicel dil bilim yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma için yeni bir derleme yapılmamış; araştırma bölgesinden daha önce derlenmiş ağız metinleri taranmıştır. Hakkâri ili metin olmadığından, Ağrı ili ise yalnızca bir makalede ele alındığından çalışmaya dâhil edilmemiştir. Taranan metinlerde, kapalı /è/ ile kullanıldığı bilinen *et*, *git*-, *ver*- fiilleri ile *beş*, *gece* ve *yer* isimleri örneklem olarak seçilmiştir. Kullanım sıklığını belirlemek amacıyla, seçilen bu kelimelerin hem kapalı /è/’li hem de kapalı /è/ dışındaki diğer ünlüleri de barındıran tüm kullanımları fişlenmiştir. Seçilen kelimelerin diğer ünlülerle kullanımları tablolarda ayrı ayrı gösterilmemiş; *bxş*, *yxı*; *gxt*- örneklerinde olduğu gibi x ile belirtilmiştir. Fişlenen 30.717 örnek, bilgisayarda Excel programı yardımıyla tasnif edilmiştir. Tespit edilen örnekler tasnif sırasında “kapalı /è/’li kullanımlar” ve “diğerleri” olarak ele alınmıştır. Veriler, istatistiksel analizlerle değerlendirilmiş ve kapalı /è/’nin kullanım sıklığı ve dağılımı ortaya konulmuştur.

Çalışmada, 12 ile ait toplam 2939 sayfa metin taranmıştır. İnceleme bölümünde iller, kapalı /è/’yi en çok barındırandan en az barındırana doğru sıralanarak elde edilen sayısal veriler; grafikler ve haritalarla ortaya konmuştur. Haritalarda tarama yapılmayan ilçeler kırmızı ile boyanmış; kapalı /è/’nin kullanımı yaygın olan ilçeler ise yeşil nokta ile işaretlenmiştir.

Varsayım

Bu çalışmanın temel varsayımı, Doğu Anadolu ağızlarında kapalı /è/’nin yaygın bir şekilde kullanıldığı ve bu sesin özellikle belirli kelimelerde (örneğin *et-*, *git-*, *ver-* fiilleri ile *beş*, *gece* ve *yer* isimlerinde) standart Türkçeden farklı bir ses yapısına sahip olduğudur. Ayrıca, kapalı /è/’nin bu ağızlarda tarihsel ve dilsel süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve korunduğu varsayılmaktadır.

Bu çalışmadaki değerlendirmeler, tamamı alanın uzmanları tarafından bilimsel olarak hazırlanmış çeviri yazılı derleme metinlerine dayanmaktadır. Dolayısıyla çalışmadan elde edilen sonuçlar, taranan metinlerin ne kadar sağlıklı olduğu ile doğrudan ilişkilidir. Çalışma yapılırken derleme metinlerinde kapalı /è/’nin sağlıklı bir şekilde tespit edildiği varsayılmıştır.

Sınırlılıklar

Bu çalışmanın kapsamı, Doğu Anadolu Bölgesi’ne ait Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elâzığ, Erzincan, Erzurum, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van illerindeki ağızlarla sınırlıdır. Bu 12 il üzerine yapılan tüm derlemelerin fişlenmesi, bu çalışmanın sınırını aşacağından her il için belirli metinler taranmış ve fişleme yapılmıştır. Çalışmada, daha önce derlenmiş metinler kullanıldığı için, bu metinlerin kapsamı ve derleme yöntemleri çalışmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Ayrıca, incelenen örnekler sadece *ver-*, *git-*, *ver-* fiilleri ile *beş*, *gece* ve *yer* isimleriyle sınırlandırılmıştır. Bu nedenle, kapalı /è/’nin diğer kelimelerdeki kullanımları, bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

İnceleme

Araştırma bölgesine ait metinlerden incelenecek 6 kelime için seçilen 30.717 örneğin 4.767’si isim, 25.950’si fiildir. Tespit edilen örneklerde çoğunlukla kelimelerin kapalı /è/’li kullanımlarına rastlanmıştır. 30.717 örneğin 17.523’ü kapalı /è/’li, 13.194’ü ise diğer ünlülerle kullanılan şekilleridir. Bu verilere bakılarak Doğu Anadolu ağızlarında kapalı /è/’li kullanımın yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Ancak iller bazında veriler farklılık göstermektedir. İllerin ve ilçelerin kapalı /è/ kullanımı ile ilgili verileri şu şekildedir:

1. Erzurum İline Ait Veriler

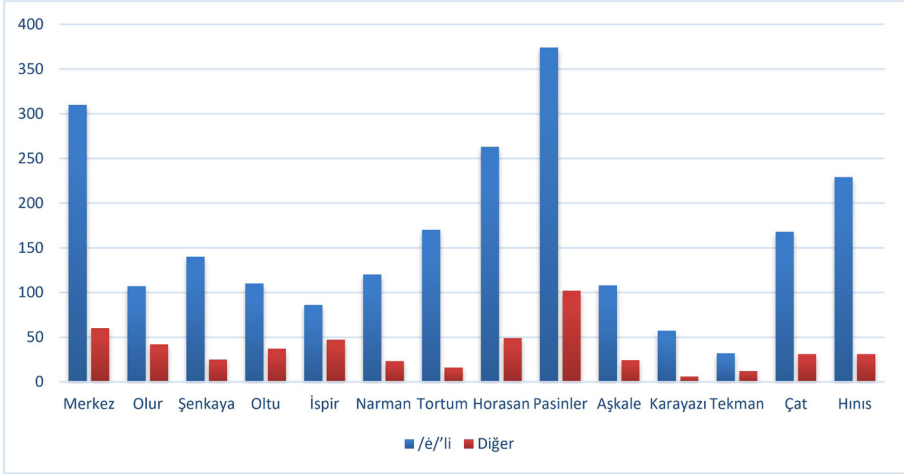
Erzurum iline ait veriler, bu alanda başlıca referans kaynağı olarak gösterilen Gemalmaz'ın çalışmasında (1995), Erzurum Merkez ilçeden 9, Olur'dan 9, Şenkaya'dan 8, Oltu'dan 4, İspir'den 4, Narman'dan 4, Tortum'dan 9, Horasan'dan 8, Pasinler'den 12, Aşkale'den 6, Karayazı'dan 2, Tekman'dan 1, Çat'dan 7 ve Hınıs'tan 10 derleme metni bulunmakta; Pazaryolu, Uzundere, Ilıca, Köprüköy ve Karaçoban ilçelerinden ise herhangi bir metin bulunmamaktadır. Gemalmaz (1995) çalışmasında kapalı /è/ için “e” ve çok kapalı /e/ için “e” işaretlerini kullanmıştır. Gemalmaz'ın iki farklı şekilde gösterdiği bu kapalı /è/'ler, bu çalışmada kapalı /è/'nin Erzurum ağızındaki kullanımları olarak kabul edilmiştir. Erzurum ağızlarından derlenmiş metinlerde geçen *beş*, *gece*, *yer*, *ver-*, *git-* ve *ver-* kelimelerinin kapalı /è/ ile ve diğer ünlülerle gösterilmiş tüm örnekleri tek tek fişlenerek analiz edilmiştir:

Tablo 1: Erzurum Ağızlarına Ait Metinlerde Kelimelerin Kapalı /è/'li Kullanım Sayıları

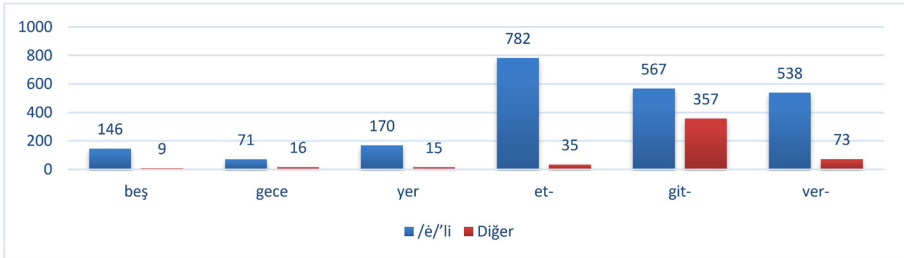
ERZURUM	<i>beş</i>		<i>gece</i>		<i>Yer</i>		<i>et-</i>		<i>git-</i>		<i>ver-</i>		TOPLAM	
	<i>bêş</i>	<i>bxş</i>	<i>gêce</i>	<i>gxce</i>	<i>yêr</i>	<i>Yxr</i>	<i>êt-</i>	<i>xt-</i>	<i>gêt-</i>	<i>gxt-</i>	<i>vêr-</i>	<i>vxr-</i>	/è/'li	Diğer
Merkez	14	0	9	0	17	0	108	0	78	3	84	57	310	60
Olur	5	1	1	1	11	5	32	1	40	29	18	5	107	42
Şenkaya	6	3	2	0	16	5	47	4	34	11	35	2	140	25
Oltu	6	3	0	2	11	2	31	4	40	22	22	4	110	37
İspir	1	0	4	0	8	0	21	4	35	42	17	1	86	47
Narman	5	0	8	1	8	0	44	5	25	15	30	2	120	23
Tortum	17	0	3	1	20	1	63	1	41	11	26	2	170	16
Horasan	18	1	16	3	8	3	94	5	79	37	48	0	263	49
Pasinler	30	1	12	3	29	3	141	8	59	87	103	0	374	102
Aşkale	9	0	2	0	9	0	39	1	22	23	27	0	108	24
Karayazı	4	0	1	0	2	0	16	1	6	5	28	0	57	6
Tekman	1	0	0	0	2	1	4	0	8	11	17	0	32	12
Çat	8	0	7	0	6	0	68	0	53	31	26	0	168	31
Hınıs	22	0	6	0	23	0	74	1	47	30	57	0	229	31
TOPLAM	146	9	71	16	170	15	782	35	567	357	538	73	2274	505
TOPLAM													2779	

Tespit edilen 2779 örneğin 2274'ünde kapalı /è/ korunmakta; 505 örnekte ise kelimeler kapalı /è/ dışında başka ünlüler ile gösterilmektedir. Bu örneklerle göre kapalı /è/ korunanların oranı %82'dir:

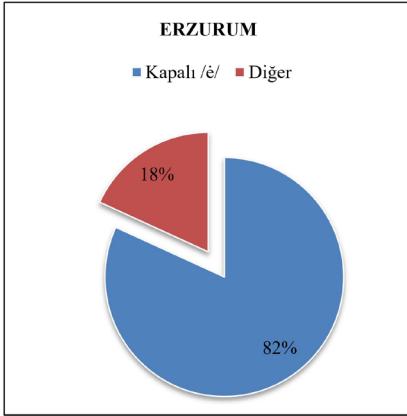
Grafik 1: Erzurum Ağızlarında Kapalı /ë/’nin İlçelere Göre Kullanım Sayıları

Yukarıdaki tablo ve grafik, Erzurum ili ağızlarında kapalı /ë/’nin ilçelere göre kullanım sayılarını göstermektedir. Görüldüğü üzere, Erzurum Merkez, Pasinler ve Horasan ilçeleri kapalı /ë/’yi en yoğun şekilde kullanan ilçeler olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, Hınıs, Tortum ve Çat gibi ilçelerde de bu sesin kullanımının görece yüksek olduğu söylenebilir. Öte yandan, kırmızı çubukların gösterdiği kapalı /ë/ dışındaki diğer örneklerin sayısı genellikle daha düşük olup bazı ilçelerde (örneğin, Pasinler ve Horasan) nispeten daha fazla olduğu görülmektedir. Özellikle Pasinler ilçesinde “diğer” kategorisindeki örnek sayısı diğer ilçelere kıyasla dikkat çekici şekilde yüksektir. Bu durum, ilçeye özgü dil özellikleri veya ağız farklılıklarının daha belirgin olabileceğini düşündürmektedir. Genel olarak grafik, Erzurum’un tüm ilçelerinde kapalı /ë/ telaffuzunun yaygın olduğunu göstermektedir. Şehir merkezinde ve bazı büyük ilçelerde bu sesin yaygın olması, şehrin kültürel ve dilsel merkezi konumunda olmasıyla ilişkili olabilir. Daha kırsal veya kenarda kalan ilçelerde ise farklı ağız özelliklerinin etkilerinin daha baskın olduğu söylenebilir.

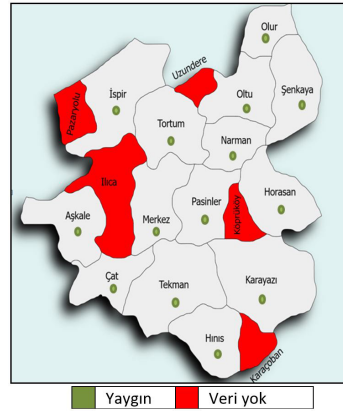
Grafik 2: Erzurum Ağızlarında Kapalı /ë/’nin Belirli Kelimelerdeki Kullanım Sıklığı

Bu grafik, Erzurum ağızlarında kapalı /è/'nin belirli kelimelerdeki kullanım sıklığını ve diğer ünlülerle telaffuz edilen varyantlarını göstermektedir. Mavi çubuklar, kapalı /è/ ile söylenen kelimelerin sayısını, kırmızı çubuklar ise farklı ünlülerle telaffuz edilen örnekleri temsil etmektedir. Grafikte, *et-* fiili kapalı /è/ ile en yaygın kullanılan kelime olup, 782 örnekle en yüksek değere sahiptir. Bunu sırasıyla *git-* (567), *ver-* (538) ve *yer* (170) kelimeleri takip etmektedir. *beş* ve *gece* kelimeleri ise diğerlerine göre daha düşük kullanım oranına sahiptir. Öte yandan, *git-* fiili, kırmızı çubuklarla gösterilen diğer telaffuz biçimlerinde en yüksek sayıya (357) sahiptir, bu da bu kelimenin kapalı /è/ dışında farklı biçimlerde de sık kullanıldığını göstermektedir. Genel olarak grafik, kapalı /è/'nin özellikle fiillerde yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. *git-* ve *ver-* fiillerinde alternatif telaffuzların görece yüksek olması, bu kelimelerin ağızlar arasında değişkenlik gösterebildiğini düşündürmektedir. Bunun yanı sıra, *beş* ve *gece* gibi kelimelerde kapalı /è/'nin korunma oranının nispeten düşük olması, bu sesin bazı kelimelerde daha istikrarlı bir şekilde yaşadığını gösterir.

Grafik 3: Erzurum Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Kullanım Oranı

Harita 1: Erzurum Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Yaygın Olduğu Yerler

Erzurum ili için tarama yapılan tüm ilçelerde kapalı /è/'nin yaygın bir kullanım oranına (%82) sahip olduğu görülmektedir. İncelenen 12 il içerisinde kapalı /è/'nin kullanım oranı en yüksek olan il Erzurum'dur.

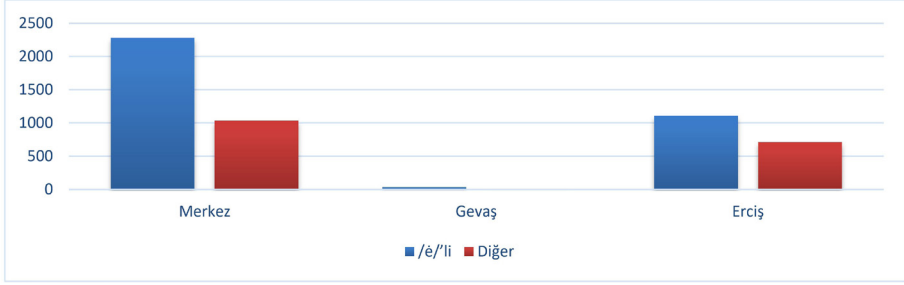
2. Van İline Ait Veriler

Van ili için Gökçür'ün doktora tezindeki metinlerden yararlanılmıştır (2012). Bu çalışmada, Van'ın Merkez ilçelerinden (Edremit, İpekyolu ve Tuşba) toplam 40, Gevaş'tan 2, Erciş'ten ise 17 derleme metni bulunmaktadır. Çalışmada kapalı /è/'yi göstermek için è işareti kullanılmıştır.

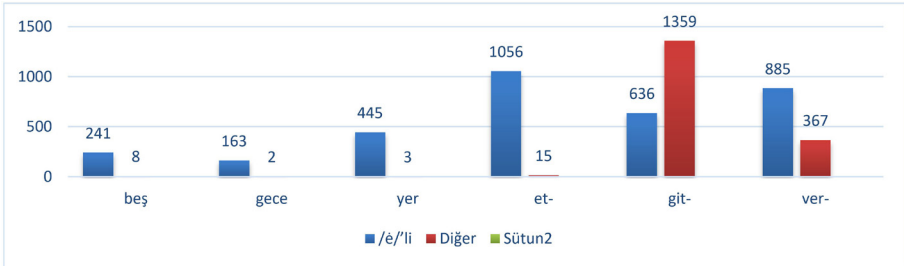
Tablo 2: Van Ağızlarına Ait Metinlerde Kelimelerin Kapalı /è/'li Kullanım Sayıları

VAN	<i>beş</i>		<i>gece</i>		<i>yer</i>		<i>et-</i>		<i>git-</i>		<i>ver-</i>		TOPLAM	
	<i>bêş</i>	<i>bxş</i>	<i>gêce</i>	<i>gxce</i>	<i>yêr</i>	<i>yxr</i>	<i>êt-</i>	<i>xt-</i>	<i>gêt-</i>	<i>gxt-</i>	<i>vêr-</i>	<i>vxr-</i>	/è/'li	Diğer
Merkez	180	8	129	2	274	3	657	15	440	999	603	11	2283	1038
Gevaş	2	0	4	0	12	0	11	0	0	4	7	0	36	4
Erciş	59	0	30	0	159	0	388	0	196	356	275	356	1107	712
TOPLAM	241	8	163	2	445	3	1056	15	636	1359	885	367	3426	1402
TOPLAM													4828	

Van ili için taranan metinlerde ise seçilen örneklere ilişkin toplam 4828 örneğe rastlanmıştır. 4828 örneğin 3426'sında kapalı /è/ korunmaktadır.

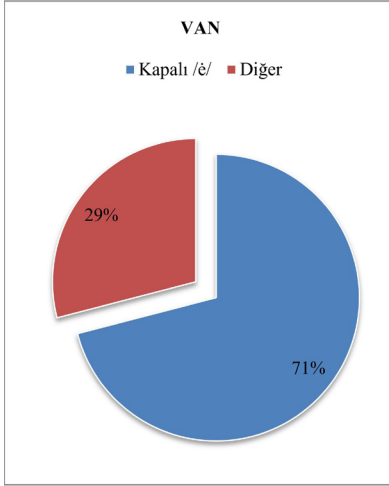
Grafik 4: Van Ağızlarında Kapalı /è/'nin İlçelere Göre Kullanım Sayıları

Grafik, Van ili ağızlarında kapalı /è/'nin Merkez, Gevaş ve Erciş ilçelerine göre kullanım dağılımını göstermektedir. Merkez ilçede kapalı /è/ oldukça yaygın olup, diğer telaffuz biçimlerine göre yaklaşık iki kat daha fazla kullanılmıştır. Erciş ilçesinde de benzer bir eğilim gözlemlenmekte, ancak kapalı /è/ kullanımı Merkez ilçeye kıyasla daha düşük seviyededir ve diğer telaffuz biçimiyle arasındaki fark daha azdır. Gevaş ilçesinde ise kapalı /è/ kullanımının neredeyse hiç olmadığı görülmektedir. Bu veriler, Van ilinde kapalı /è/'nin Merkez ve Erciş ilçelerinde yaygın olduğunu, ancak Gevaş'ta neredeyse hiç kullanılmadığını göstermektedir.

Grafik 5: Van Ağızlarında Kapalı /è/'nin Belirli Kelimelerdeki Kullanım Sıklığı

Van ağızlarında incelenen kelimelerde kapalı /è/ kullanımı, kelimelere göre önemli oransal farklılıklar göstermektedir. *beş* kelimesinde kapalı /è/ kullanımı %96,8 oranında (241 kez) baskınken, diğer ünlülerle kullanım sadece %3,2 (8) oranındadır. *gece* kelimesinde de benzer bir eğilim görülmekte; kapalı /è/ kullanımı %98,8 (163), diğer ünlülerle kullanım ise %1,2 (2) oranındadır. *yer* kelimesinde kapalı /è/ kullanımı %99,3 (445), diğer ünlülerle kullanım ise %0,7 (3 kez) oranındadır. *et-* fiilinde kapalı /è/ kullanımı %98,6 (1056), diğer ünlülerle kullanım ise %1,4 (15 kez) oranındadır. Bu oranlar, bu kelimelerde kapalı /è/ kullanımının tamamen baskın olduğunu göstermektedir. Ancak, *git-* ve *ver-* fiillerinde durum farklıdır. *git-* fiilinde kapalı /è/ kullanımı %43,8 (636), diğer ünlülerle kullanım ise %56,2 (815) oranındadır. Diğer kelimelerin aksine *git-* fiilinin kapalı /è/’siz kullanımı daha yaygındır. *ver-* fiilinde ise kapalı /è/ kullanımı %70,7 (885), diğer ünlülerle kullanım ise %29,3 (367) oranındadır. Bu oranlar, Van ağızlarından incelenen metinlerde fiillerin kapalı /è/ kullanımında daha esnek bir yapıya sahip olduğunu ve kapalı /è/ kullanımının kelime türüne göre önemli ölçüde değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. İl genelinde kapalı /è/’li örneklerin diğer kullanımlara oranı %71’dir.

Grafik 6: Van Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/’nin Kullanım Oranı

Harita 2: Van Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/’nin Yaygın Olduğu Yerler

3. Ardahan İline Ait Veriler

Ardahan iline ait veriler Ercilasun’un (2002) ve Tosun’un (2014) yayınlarından alınmıştır. Bunlardan ilkinin yapıldığı dönemde Ardahan, Kars’a bağlı olduğundan eserde Ardahan’ın farklı ilçelerinden derlenen metinlere de yer verilmiştir. Değerlendirme sürecinde, Ardahan’a ait metinler Kars’a ait olanlardan ayrılmış ve bağımsız olarak ele alınmıştır. Ercilasun (2002), Posof’tan

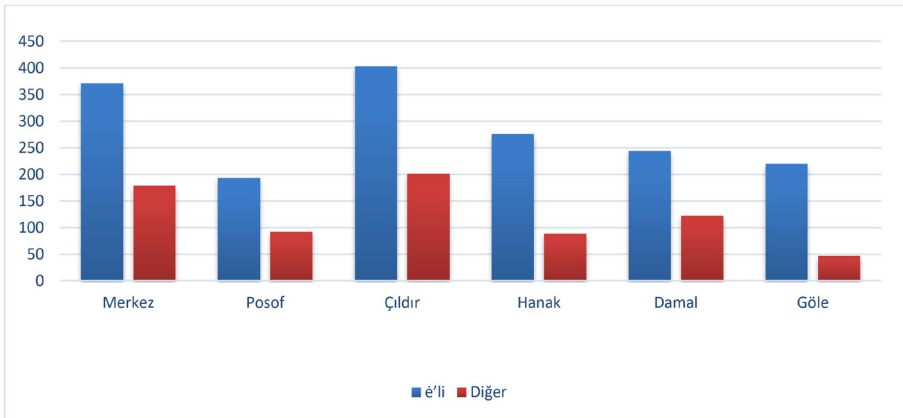
6, Göle'den 4, Merkez'den 7, Hanak'tan 7 ve Çıldır'dan 10 derleme metni vermiştir. Tosun'un çalışması (2014) ise Merkez'den 16, Posof'tan 15, Damal'dan 7, Hanak'tan 7, Göle'den 11 ve Çıldır'dan 15 metin içermektedir. Bu iki çalışmada kapalı /è/’yi göstermek için *ê* işareti kullanılmıştır. Ardahan ağızlarından derlenmiş metinlerde geçen *beş*, *gece*, *yer*, *et-*, *git-* ve *ver-* kelimelerinin kapalı /è/ ile ve diğer ünlülerle gösterilmiş tüm örnekleri tek tek fişlenerek analiz edilmiştir:

Tablo 3: Ardahan Ağızlarına Ait Metinlerde Kelimelerin Kapalı /è/’li Kullanım Sayıları

ARDAHAN	<i>beş</i>		<i>gece</i>		<i>yer</i>		<i>et-</i>		<i>git-</i>		<i>ver-</i>		TOPLAM	
	<i>bêş</i>	<i>bxş</i>	<i>gêce</i>	<i>gxce</i>	<i>yêr</i>	<i>yxr</i>	<i>êt-</i>	<i>xt-</i>	<i>gêt-</i>	<i>gxt-</i>	<i>vêr-</i>	<i>vxr-</i>	/è/’li	Diğer
Merkez	37	14	12	10	26	10	84	46	146	68	66	31	371	179
Posof	21	6	4	0	2	5	36	23	88	45	42	13	193	92
Çıldır	27	19	10	9	34	16	65	13	182	102	85	42	403	201
Hanak	18	8	2	2	21	11	70	20	99	24	66	24	276	89
Damal	13	11	9	5	15	17	43	29	118	24	46	36	244	122
Göle	18	8	2	4	24	8	63	5	53	21	60	1	220	47
TOPLAM	134	66	39	30	122	67	361	136	686	284	365	147	1707	730
TOPLAM													2437	

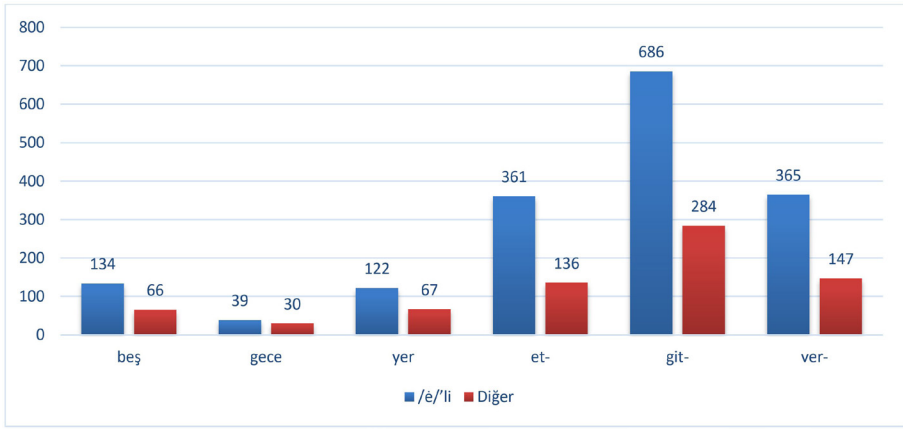
Tespit edilen 2437 örneğin 1707’sinde kapalı /è/ korunmakta; 730’unda ise kelimeler kapalı /è/ dışında başka ünlüler ile gösterilmektedir.

Grafik 7: Ardahan Ağızlarında Kapalı /è/’nin İlçelere Göre Kullanım Sayıları

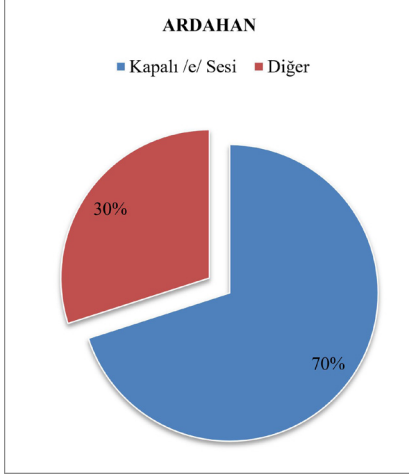
Grafik, Ardahan ili ağızlarında kapalı /è/'nin ilçelere göre kullanım oranlarını göstermektedir. Merkez ve Çıldır ilçeleri, kapalı /è/'nin en yaygın kullanıldığı yerlerdir. Hanak, Damal ve Göle ilçelerinde de bu sesin kullanımı belirgin düzeydeyken, Posof ilçesinde diğer bölgelere kıyasla daha düşük bir kullanım oranı gözlemlenmektedir. Kırmızı çubuklarla gösterilen “diğer” telaffuz biçimleri, özellikle Çıldır, Merkez ve Posof ilçelerinde görece yüksek seviyededir, bu da ağız çeşitliliğinin bu bölgelerde daha belirgin olduğunu düşündürmektedir.

Grafik 8: Ardahan Ağızlarında Kapalı /è/'nin Belirli Kelimelerdeki Kullanım Sıklığı

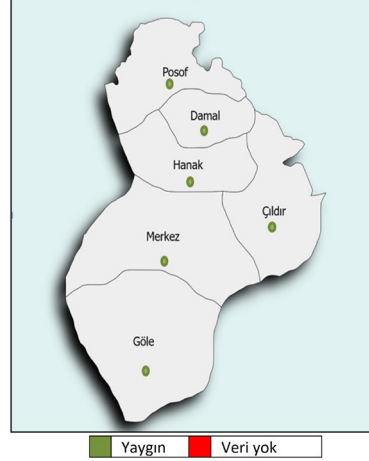

Bu grafik, Ardahan ağızlarında kapalı /è/'nin belirli kelimelerdeki kullanım sıklığını ve diğer ünlülerle telaffuz edilen varyantlarının sayılarını göstermektedir. Grafiği oransal olarak değerlendirdiğimizde, kapalı /è/'nin en baskın olduğu kelime *git-* olup, bu kelimenin yaklaşık %70'i kapalı /è/ ile, %30'u ise farklı bir ünlüyle telaffuz edilmiştir. *et-* ve *ver-* fiilleri de benzer bir eğilim göstererek, sırasıyla %73 ve %71 oranında kapalı /è/ ile kullanılmıştır. *beş* ve *yer* isimlerinde kapalı /è/ kullanımı, diğer telaffuz biçimlerine kıyasla daha düşük bir farkla öndedir. *beş* kelimesinin %67'si, *yer* kelimesinin ise %65'i kapalı /è/ ile söylenmiştir. *gece* kelimesinde ise oranlar oldukça yakın olup, kapalı /è/ kullanımı %56, diğer telaffuz biçimi ise %44 seviyesindedir. Genel olarak, fiillerde kapalı /è/ kullanımı daha yaygın olup %70'in üzerinde bir orana sahiptir. İsimlerde ise bu oran %55-70 aralığında değişmektedir. Özellikle *gece* kelimesinin diğer telaffuz biçimiyle neredeyse eşit oranda kullanılması, bu kelimenin telaffuzunun bölgede standart Türkçeye yaklaştığını göstermektedir. Ardahan ağızlarında kapalı /è/'nin genel kullanım içindeki oranı %70'tir.

Grafik 9: Ardahan Ağzlarına Ait
Metinlerde
Kapalı /è/'nin Kullanım Oranı

Harita 3: Ardahan Ağzlarına Ait
Metinlerde
Kapalı /è/'nin Yaygın Olduğu Yerler

4. Iğdır İline Ait Veriler

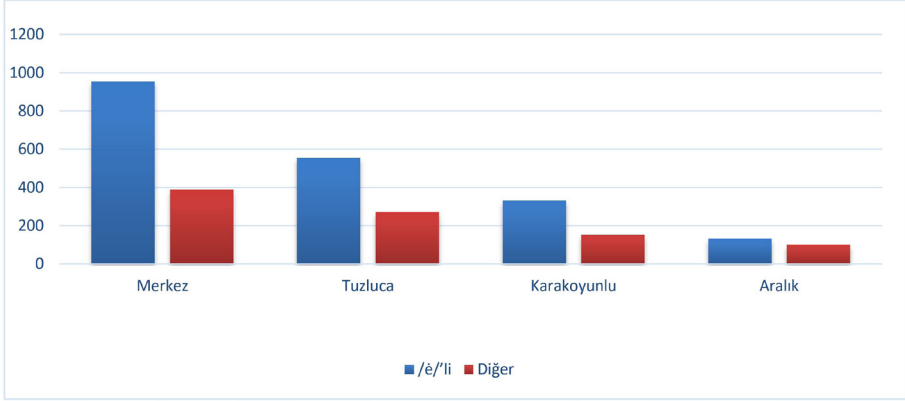
Iğdır iline ait veriler, iki farklı kaynaktan yararlanılarak incelenmiştir. İlk olarak, Ercilasun (2002)'deki Iğdır'a ait metinler taranmış ve örnekler fişlenmiştir. Ardahan gibi, Iğdır da çalışmanın yapıldığı dönemde Kars'a bağlı olduğundan, bu eserde Iğdır'ın çeşitli ilçelerinden derlenen metinler bulunmaktadır. Eserde, Iğdır Merkez'den 12, Taşburun'dan 6, Aralık'tan 2 ve Tuzluca'dan 6 derleme metni yer almaktadır. Verilerin elde edildiği bir diğer kaynak ise Koç'un doktora tezidir (2021). Bu çalışmada, Iğdır iline ait Merkez'den 28, Tuzluca'dan 28, Karakoyunlu'dan 11 ve Aralık'tan 4 derleme metni bulunmaktadır. Her iki çalışmada da kapalı /è/, metinlerde è işareti ile gösterilmiştir.

Tablo 4: Iğdır Ağzlarına Ait Metinlerde Kelimelerin Kapalı /è/'li Kullanım Sayıları

IĞDIR	beş		gece		yer		et-		git-		ver-		TOPLAM	
	bêş	bxş	gêce	gxce	yêr	yxr	êt-	xt-	gêt-	gxt-	vêr-	vxr-	/è/'li	Diğer
Merkez	51	3	34	8	129	23	216	15	246	311	278	29	954	389
Tuzluca	43	2	11	1	78	7	122	12	134	239	167	10	555	271
Karako- yunlu	35	7	9	3	23	13	45	7	121	109	99	13	332	152
Aralık	23	1	3	2	16	3	31	4	10	91	50	1	133	102
TOPLAM	152	13	57	14	246	46	414	38	511	750	594	53	1974	914
TOPLAM													2888	

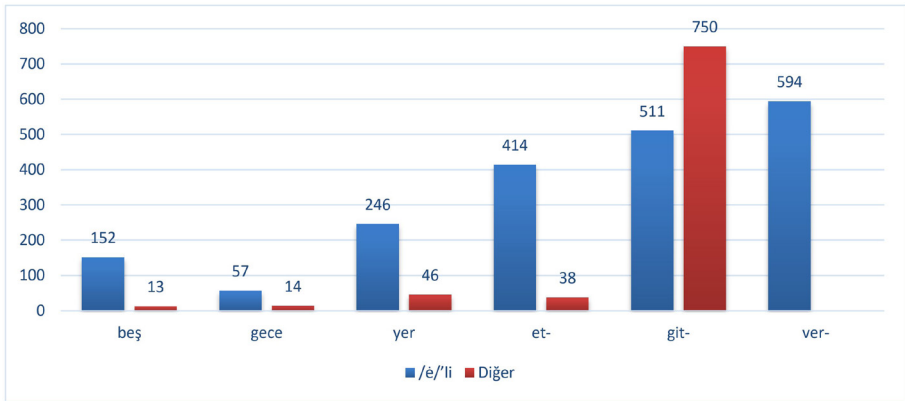
Iğdır ili için taranan metinlerde tespit edilen örnek sayısı 2888’dir. Bunlardan 1974’ünde kapalı /è/ korunmaktadır.

Grafik 10: Iğdır Ağızlarında Kapalı /è/’nin İlçelere Göre Kullanım Sayıları

Grafik, Iğdır ili ağızlarında kapalı /è/’nin ilçelere göre dağılımını göstermektedir. Merkez ilçede kapalı /è/ baskın bir şekilde kullanılmakta olup, diğer ünlülerle yapılan telaffuzlara oranla yaklaşık iki kat daha fazla görülmektedir. Tuzluca ilçesinde de kapalı /è/ yaygın olmakla birlikte, diğer ünlülerle yapılan telaffuzlarla arasındaki fark daha azdır. Karakoyunlu ilçesinde kapalı /è/’nin kullanımı düşerken, diğer telaffuz biçimleri de belirgin bir oranda yer almaktadır. Aralık ilçesinde ise her iki kullanım biçimi de oldukça düşük seviyededir. Bu veriler, kapalı /è/’nin Iğdır’ın merkez ve Tuzluca ilçelerinde daha yaygın olduğunu, ancak Karakoyunlu ve özellikle Aralık ilçesinde daha az kullanıldığını göstermektedir.

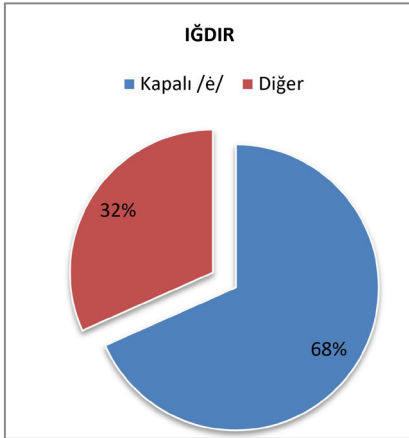
Grafik 11: Ardahan Ağızlarında Kapalı /è/’nin Belirli Kelimelerdeki Kullanım Sıklığı

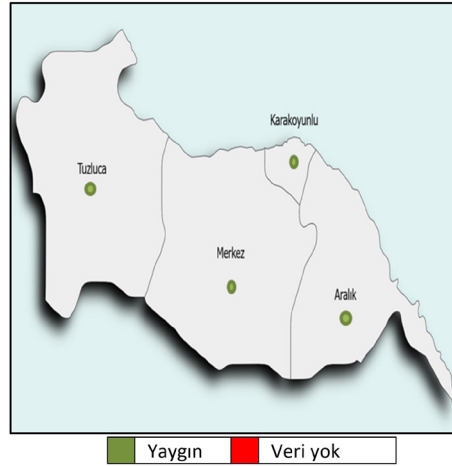
Grafikte kapalı /è/ ile diğer ünlüler arasındaki kullanım oranları kelimelere göre değişiklik göstermektedir. *Beş* kelimesinde kapalı /è/ kullanımı %92,1 ile baskınken, diğer ünlüler yalnızca %7,9 oranında kullanılmıştır. *Gece* kelimesinde benzer bir eğilim görülmekte olup kapalı /è/ kullanımı %80,3, diğer ünlüler ise %19,7 oranındadır. *Yer* kelimesinde kapalı /è/ oranı %84,2 olup diğer ünlülerin oranı %15,8'dir.

Et- fiilinde kapalı /è/ kullanımı %91,6 oranında iken, diğer ünlüler yalnızca %8,4 oranında görülmektedir. *Git-* fiilinde ise diğer ünlülerin kullanımı %59,5 ile daha yaygın olup kapalı /è/ kullanımı %40,5 oranında kalmıştır, bu da diğer kelimelerden farklı bir eğilim göstermektedir. *Ver-* fiilinde kapalı /è/ %91,0 oranında baskınken, diğer ünlülerin oranı %9,0 olarak kaydedilmiştir. Genel olarak, *beş*, *gece*, *yer*, *et-* ve *ver-* kelimelerinde kapalı /è/ belirgin şekilde baskınken, *git-* fiilinde diğer ünlülerin kullanımı daha yaygındır. Iğdır ağızlarında kapalı /è/'nin genel kullanım içindeki oranı %68'dir.

Grafik 12: Iğdır Ağızlarına Ait Metinlerde
Kapalı /è/'nin Kullanım Oranı

Harita 4: Iğdır Ağızlarına Ait Metinlerde
Kapalı /è/'nin Yaygın Olduğu Yerler

5. Tunceli İline Ait Veriler

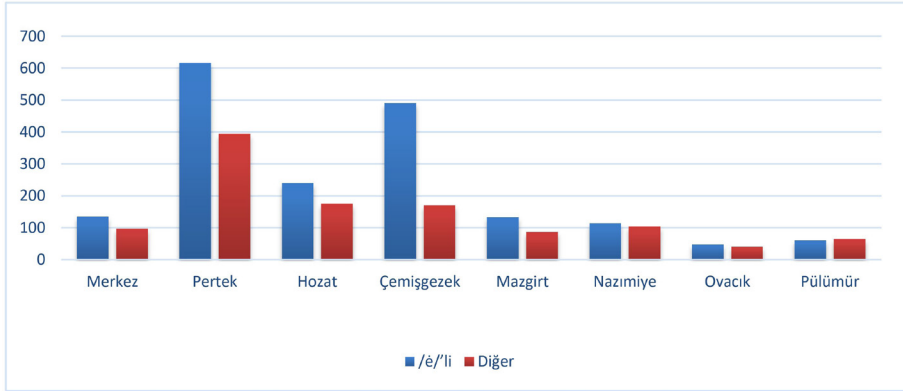
Tunceli ili için tespit edilen örnekler kapalı /è/'yi göstermek için é işaretinin kullanıldığı iki yüksek lisans tezinden, Tosun (1996) ve Güngör'den (2014) alınmıştır. Tosun, Pertek'ten 17, Hozat'tan 12, Çemişgezek'ten 14; Güngör ise Merkez'den 13, Çemişgezek'ten 18, Hozat'tan 16, Mazgirt'ten 13, Nazımiye'den 11, Ovacık'tan 10, Pertek'ten 19 ve Pülümür'den 10 derleme metnine yer vermiştir.

Tablo 5: Tunceli Ağızlarına Ait Metinlerde Kelimelerin Kapalı /è/’li Kullanım Sayıları

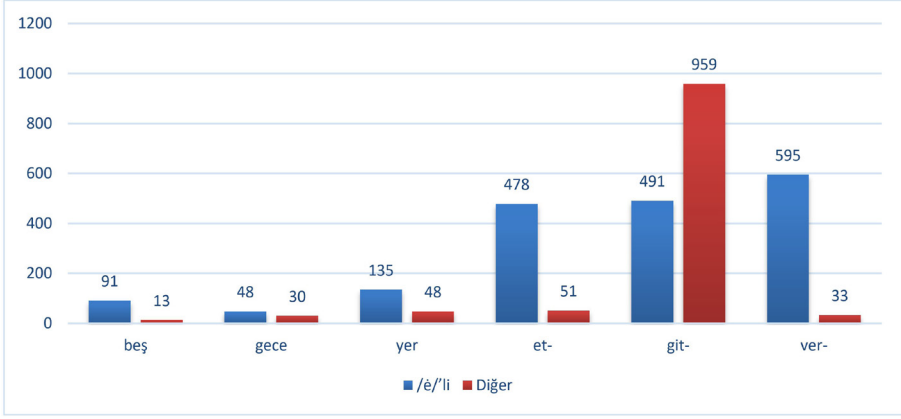
İÇİDİR	beş		gece		yer		et-		güt-		ver-		TOPLAM	
	bêş	bxş	gêce	gxce	yêr	yxr	êt-	xt-	gêt-	gxt-	vêr-	vyr-	/è/’li	Diğer
Merkez	15	0	1	5	15	6	41	4	28	76	35	6	135	97
Pertek	16	7	23	6	44	10	174	32	152	327	208	12	617	394
Hozat	19	1	11	4	9	1	66	3	50	164	85	2	240	175
Çemişgezek	18	0	5	1	54	4	105	3	181	162	128	1	491	171
Mazgirt	7	1	1	7	4	9	43	3	38	61	40	6	133	87
Nazımiye	6	3	2	6	1	5	29	3	23	84	53	3	114	104
Ovacık	8	1	0	1	4	5	10	3	14	29	12	2	48	41
Pülümür	2	0	5	0	4	8	10	0	5	56	34	1	60	65
TOPLAM	91	13	48	30	135	48	478	51	491	959	595	33	1838	1134
TOPLAM													2972	

Tunceli ili için Pertek, Çemişgezek ve Hozat ilçelerinden derlenen 153 metin taranmıştır. Taranan metinlerde seçilen kelimeler için toplam 2972 örnek tespit edilmiştir. Bunlardan 1838’inde kapalı /è/ korunmuştur.

Grafik 13: Tunceli Ağızlarında Kapalı /è/’nin İlçelere Göre Kullanım Sayıları

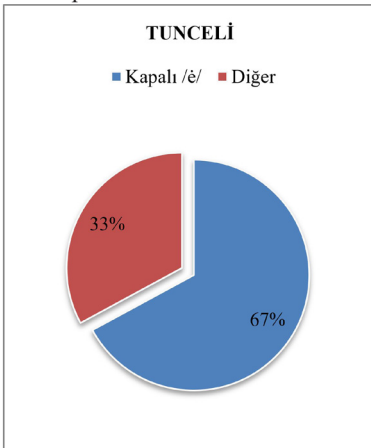
Grafik, Tunceli ili ağızlarında kapalı /è/’nin kullanım dağılımını göstermektedir. Pertek ve Çemişgezek ilçelerinde kapalı /è/ belirgin şekilde baskın olup, kelimelerin diğer ünlülerle kullanım oranı daha düşüktür. Çemişgezek’te kapalı /è/, diğer ünlülerden iki kattan daha fazla kullanılmıştır. Merkez, Hozat, Mazgirt, Nazımiye, Ovacık ve Pülümür ilçelerinde ise kapalı /è/ ile diğer ünlülerin kullanım oranları birbirine oldukça yakındır. Bu durum, kapalı /è/’nin kullanımının ilçeler arasında farklılık gösterdiğini ve özellikle Pertek ve Çemişgezek’te daha yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Pülümür ilçesi hariç diğer tüm ilçelerde kapalı /è/’li örnekler diğer ünlülü örneklerle göre daha fazladır.

Grafik 14: Tunceli Ağızlarında Kapalı /è/'nin Belirli Kelimelerdeki Kullanım Sıklığı

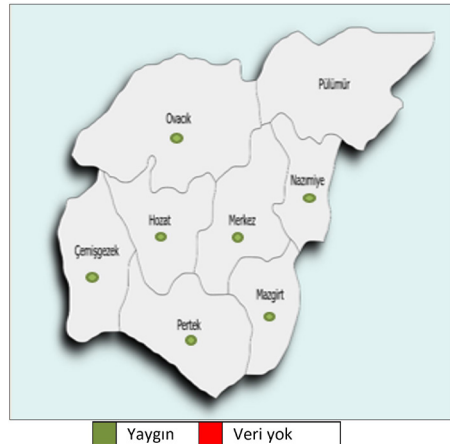

Bu grafik, Tunceli ağızlarında belirli kelimelerde kapalı /è/'nin ve diğer ünlülerin kullanım oranlarını karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Grafiğe oransal olarak bakıldığında, Tunceli ağızlarında kapalı /è/'nin özellikle *beş* (%87), *gece* (%61), *yer* (%73), *et-* (%90) ve *ver-* (%95) kelimelerinde baskın olduğu görülmektedir. Bu kelimelerde kapalı /è/, diğer ünlülere kıyasla belirgin şekilde daha fazla kullanılmıştır. Özellikle *ver-* fiilinde kapalı /è/ neredeyse tamamen korunmuştur. *Git-* fiilinde ise kapalı /è/'nin kullanım oranı %34 olup fiilin diğer ünlülerle kullanımı (%66) daha yaygındır. Genel olarak, *beş*, *gece*, *yer*, *et-* ve *ver-* kelimelerinde kapalı /è/ açıkça baskınken, *git-* fiilinde standart Türkiye Türkçesindeki kullanımın daha yaygın olduğu görülmektedir. Tunceli ağızlarında kapalı /è/'nin genel kullanım içindeki oranı %67'dir.

Grafik 15: Tunceli Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Kullanım Oranı

Harita 5: Tunceli Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Yaygın Olduğu Yerler

6. Elâzığ İline Ait Veriler

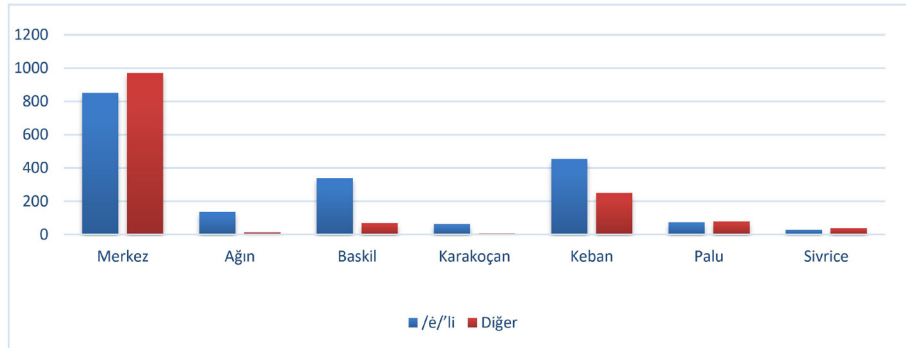
Elâzığ iline ait verilerin tespiti için üç eser kullanılmıştır: Gülensoy ve Buran (1994), Buran (1997) ve Buran ve Oğraş (2003). Gülensoy ve Buran'ın eserinde Merkez ilçeden 42, Ağın'dan 6, Baskil'den 12, Karakoçan'dan 6, Keban'dan 9, Palu'dan 2 ve Sivrice'den ise 3 derleme metni bulunmaktadır. Buran (1997) Keban'dan 23, Baskil'den 22 ve Ağın'dan da 8 derleme metnine yer verilmiştir. Bu iki eserdeki ortak metinlerdeki veriler Buran (1997)'den alınmıştır. Çalışma için bu eserlerde yer alan tüm metinler taranmış ve *beş*, *gece*, *yer*, *ver-*, *git-* ve *ver-* kelimelerinin kapalı /è/'li şekilleri ve diğer ünlülerle kullanılan tüm varyasyonları tek tek belirlenmiştir. Buran ve Oğraş (2003) derleme metin bulundurmaz, bu eserden fişleme yapılmamış; kapalı /è/ ile ilgili olarak eserin inceleme kısmında yer alan tespitlerden yararlanılmıştır.

Tablo 6: Elâzığ Ağızlarına Ait Metinlerde Kelimelerin Kapalı /è/'li Kullanım Sayıları

ELÂZİĞ	beş		gece		yer		et-		git-		ver-		TOPLAM	
	bêş	bxş	gêce	gxce	yêr	yxr	êt-	xt-	gêt-	gxt-	vêr-	vxr-	/è/'li	Diğer
Merkez	32	22	30	11	77	57	233	144	205	594	274	142	851	970
Ağın	3	0	7	0	12	0	9	2	65	11	41	0	137	13
Baskil	16	0	12	0	32	0	110	0	116	69	53	0	339	69
Karakoçan	0	0	3	1	6	2	19	0	26	5	10	0	64	8
Keban	20	0	23	1	33	0	120	10	160	237	99	2	455	250
Palu	3	0	3	0	6	1	25	8	17	66	20	5	74	80
Sivrice	0	0	0	0	3	1	8	2	13	30	4	6	28	39
TOPLAM	74	22	78	13	169	61	524	166	602	1012	501	155	1948	1429
TOPLAM													3377	

Bu metinlerde ise seçilen kelimelerle ilgili toplam 3377 örnek tespit edilmiştir. Bunlardan 1948'inde kapalı /è/ korunmaktadır.

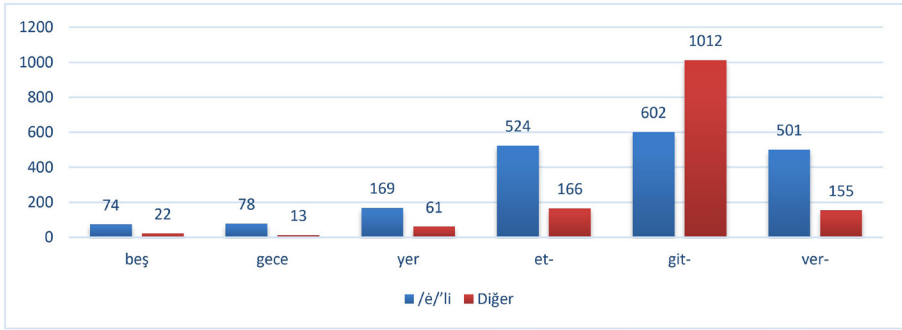
Grafik 16: Elâzığ Ağızlarında Kapalı /è/'nin İlçelere Göre Kullanım Sayıları

Grafik, Elâzığ ili ağızlarında kapalı /è/’nin ilçelere göre kullanım oranlarını ortaya koymaktadır. Verilere bakıldığında, Merkez, Keban ve Baskil ilçeleri bu sesi en yoğun şekilde kullanan bölgeler olarak öne çıkmaktadır. Ağın ilçesinde de kapalı /è/ kullanımının görece yüksek olduğu görülmektedir. Buna karşın, grafikte kırmızı çubuklarla gösterilen diğer ünlülerin kullanımı genel olarak daha düşük seviyede kalırken, Merkez ve Keban ilçelerinde bu oran nispeten daha yüksektir. Merkez ilçesinde kapalı /è/ dışındaki ünlülerin kullanımını diğer ilçelere kıyasla daha fazladır; bu durum Elâzığ il merkezinde standart Türkiye Türkçesinin etkisinin daha yoğun olmasıyla ilişkilendirilebilir. Keban ilçesinde ise kapalı /è/ yaygın olmakla birlikte, diğer ünlüler de kayda değer oranda kullanılmıştır; bu da ilçede çift yönlü bir ağız yapısını işaret etmektedir.

Genel olarak Elazığ’ın tüm ilçelerinde kapalı /è/ yaygınken, şehir merkezi ve büyük ilçelerde bu durum daha belirgindir. Buna karşın, Karakoçan, Palu ve Sivrice ilçelerinde kapalı /è/ kullanımı düşük olup, ağız farklılıkları daha baskındır.

Grafik 17: Elâzığ Ağızlarında Kapalı /è/’nin Belirli Kelimelerdeki Kullanım Sıklığı

Bu grafik, Elâzığ ağızlarında kapalı /è/’nin belirli kelimelerdeki kullanım sıklığını ve diğer ünlülerle telaffuz edilen varyantların sayılarını göstermektedir. Analizlere göre, *beş* (%77), *gece* (%85), *yer* (%73), *et-* (%76) ve *ver-* (%76) kelimelerinde kapalı /è/ büyük ölçüde tercih edilmektedir. Bu oranlar, bu kelimelerin Elâzığ ağızlarında kapalı /è/ ile yaygın olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Ancak *git-* fiilinde durum farklıdır; burada kapalı /è/ kullanımını %37 oranında kalırken, /i/’li kullanım %63 oranında tercih edilmektedir. Özellikle *git-* fiilinin, çoğunlukla teklik ve çokluk üçüncü kişi çekimlerinde yaygın olarak *git-* şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Bu da tespit edilen tüm örnekler içindeki kapalı /è/ kullanım oranını ciddi derecede düşürmektedir.

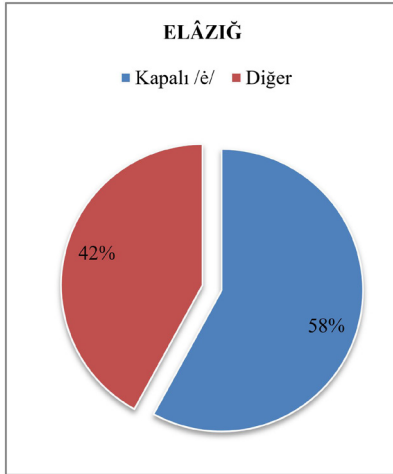
- *bu çekili gidi, vèri ali gidi, gidi gapının önünde bi gavaahlıh varmış, gidi çlıhi gavaahın üsTuna* (Buran, 1997: 94).

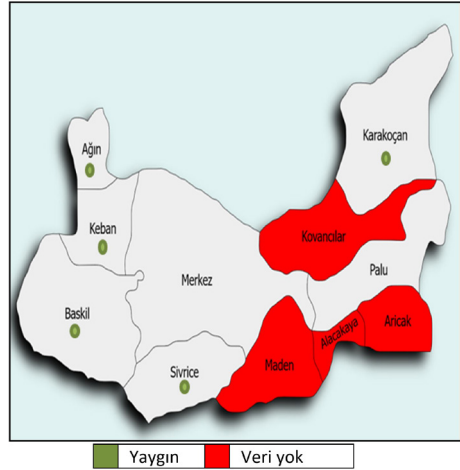
- *bura benim şura benim **gidi**, **gidi** efanım bağı orda bi çay geçi* (Buran, 1997: 159).
- *büş gişi oliler. birez daha **gidiler*** (Gülensoy ve Buran, 1994: 54).

Genel olarak, Elâzığ ağızlarında kapalı /è/ incelenen kelimelerin çoğunda baskın bir şekilde kullanılsa da *git-* fiilinde bu eğilim tersine dönmektedir. Elâzığ ağızlarında *git-* fiili standart Türkçe telaffuzuna daha yakın bir şekilde kullanılmaktadır. Elâzığ ağızlarında kapalı /è/'nin genel kullanım içindeki oranı %58'dir.

Grafik 18: Elâzığ Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Kullanım Oranı

Harita 6: Elâzığ Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Yaygın Olduğu Yerler

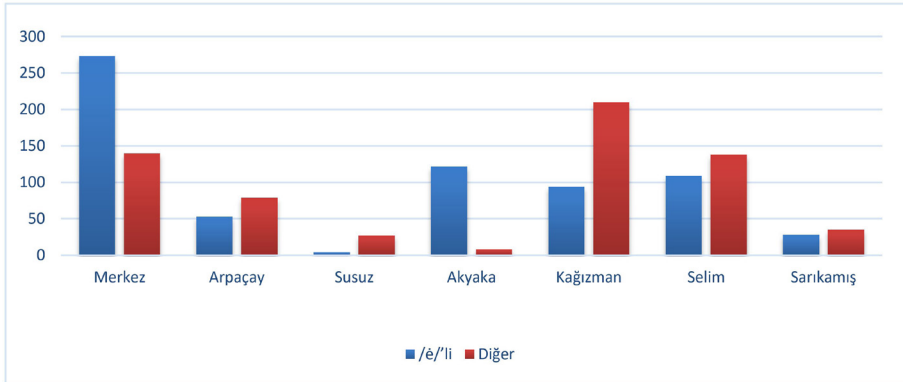
7. Kars İline Ait Veriler

Kars iline ait verilerin tespiti için iki eser kullanılmıştır. Ercilasun (2002), Kars iline ait veriler açısından temel kaynak niteliğindedir. Bu eserde Kars Merkez ilçeden 7, Arpaçay'dan 8, Susuz'dan 2, Kağızman'dan 7, Selim'den 10 ve Sarıkamış'tan 3 derleme metni bulunmaktadır. Kapalı /è/ için eserde, è işareti kullanılmıştır. Diğer kaynak ise Olcay, Ercilasun ve Aslan (1976) tarafından yayımlanan eserdir. Bu eserde güncel il sınırlarına göre 11'i Merkez, 5'i ise Akyaka ilçesine ait olmak üzere toplam 16 derleme metni yer almaktadır. Bu metinlerde kapalı /è/ için ç işareti kullanılmıştır. Kars ili için veriler hazırlanırken bu işaret è ile değiştirilmiştir. Bu konu ile ilgili Demirkaya (2021) tarafından hazırlanan ve derlemeye yer verilmeyip Olcay, Ercilasun ve Aslan (1976) tarafından yayımlanan eserdeki derleme metninin kullanıldığı bir yüksek lisans tezi de bulunmaktadır.

Tablo 7: Kars Ağızlarına Ait Metinlerde Kelimelerin Kapalı /è/'li Kullanım Sayıları

KARS	<i>beş</i>		<i>gece</i>		<i>yer</i>		<i>et-</i>		<i>gıt-</i>		<i>ver-</i>		TOPLAM	
	<i>bêş</i>	<i>bxş</i>	<i>gêce</i>	<i>gxce</i>	<i>yêr</i>	<i>yxr</i>	<i>êt-</i>	<i>xt-</i>	<i>gêt-</i>	<i>gxt-</i>	<i>vêr-</i>	<i>vxr-</i>	/è/'li	Diğer
Merkez	2	17	3	4	16	20	23	26	168	52	61	21	273	140
Arpaçay	0	8	1	3	0	5	6	11	24	36	22	16	53	79
Susuz	0	0	0	2	0	3	0	8	3	11	1	3	4	27
Akyaka	6	1	5	0	10	3	16	1	58	3	27	0	122	8
Kağızman	2	11	1	7	3	10	32	68	31	81	25	33	94	210
Selim	1	13	0	11	2	17	24	32	53	45	29	20	109	138
Sarıkamış	0	7	0	8	0	1	8	5	14	12	6	2	28	35
TOPLAM	11	57	10	35	31	59	109	151	351	240	171	95	683	637
TOPLAM													1320	

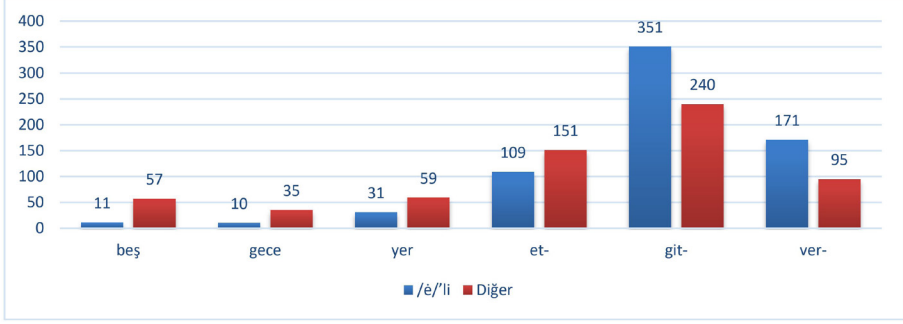
Kars ili için Merkez, Arpaçay, Kağızman, Sarıkamış, Selim ve Susuz ilçelerinden derlenen 53 metinde toplam 1320 örneğe rastlanmıştır. Bunlardan 683'ünde kapalı /è/ korunmaktadır.

Grafik 19: Kars Ağızlarında Kapalı /è/'nin İlçelere Göre Kullanım Sayıları

Grafik, Kars ili ağızlarında kapalı /è/'nin ilçelere göre kullanım oranlarını karşılaştırmaktadır. Verilere göre, Merkez ilçede kapalı /è/'nin kullanımı oldukça yüksektir. Kağızman ilçesinde ise diğer ünlülerin kullanımı kapalı /è/'nin kullanımını geçmektedir. Akyaka, ilçesinde kapalı /è/ belirgin bir şekilde yoğun olarak kullanılmaktadır. Susuz ve Sarıkamış ilçelerinde ise her iki kategoride de kullanım oranlarının oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir. Genel olarak, kapalı /è/'nin özellikle Merkez ve Akyaka ilçelerinde baskın olduğu, ancak Kağızman, Selim, Arpaçay, Susuz ve Sarıkamış ilçelerinde diğer ünlülerle kullanımın daha yaygın olduğu söylenebilir.

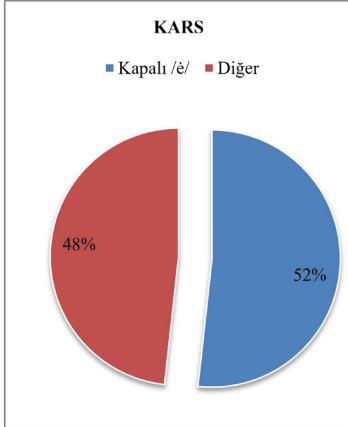

Grafik 20: Kars Ağızlarında Kapalı /ë/’nin Belirli Kelimelerdeki Kullanım Sıklığı

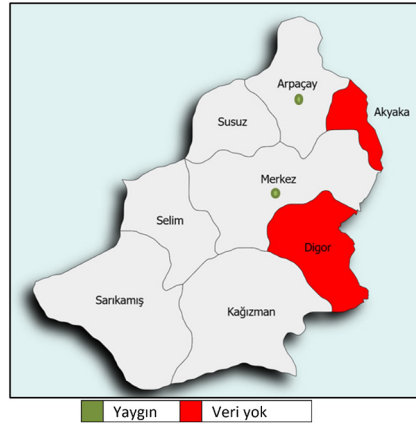

Grafikte verilen kelimelerin kapalı /ë/ ile (mavi) ve diğer ünlülerle (kırmızı) kullanım oranları incelendiğinde, belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. *Beş* (%16) ve *gece* (%22) kelimelerinde kapalı /ë/ kullanımı oldukça düşük olup diğer ünlüler baskındır. *Yer* kelimesinde ise kapalı /ë/ kullanımı %34 oranında olup diğer ünlüler (%66) karşısında daha düşük kalmaktadır. Ancak *et-* (%42) fiilinde kapalı /ë/ kullanımı artış göstermekte, fakat yine de diğer ünlüler (%58) karşısında azınlıkta kalmaktadır. *Git-* fiilinde ise kapalı /ë/ oranı %59 ile diğer ünlülerden (%41) daha fazla kullanılmıştır, bu da kapalı /ë/’nin bu fiilde baskın olduğunu göstermektedir. *Ver-* fiilinde ise kapalı /ë/ oranı %64 ile yine diğer ünlülerden (%36) daha fazla kullanılmıştır. Genel olarak, kapalı /ë/’nin fiil köklerinde isimlere kıyasla daha fazla tercih edildiği, özellikle *git-* ve *ver-* fiillerinde baskın olduğu görülmektedir. Kars ağzlarında kapalı /ë/’nin genel kullanım içindeki oranı %52’dir.

Grafik 21: Kars Ağzlarına Ait Metinlerde Kapalı /ë/’nin Kullanım Oranı

Harita 7: Kars Ağzlarına Ait Metinlerde Kapalı /ë/’nin Yaygın Olduğu Yerler

8. Bitlis İline Ait Veriler

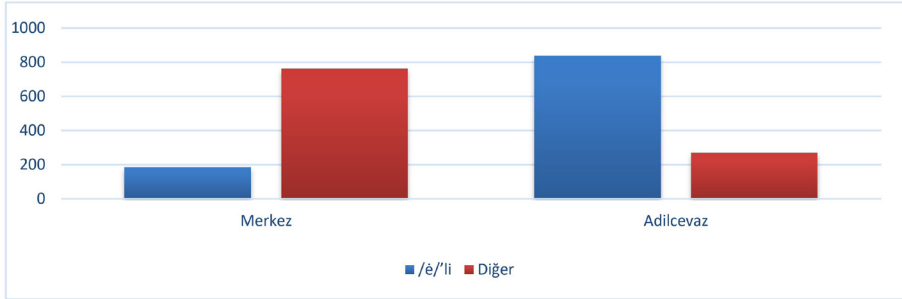
Bitlis ili için Merkez ve Adilcevaz ilçelerinden derlenen metinler taranmıştır. Merkez ilçesi için Yaşurğan (2019) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezindeki 23 derleme metni fişlenmiştir. Öztürk'ün (2001 yüksek lisans tezi ise Adilcevaz ilçesi için veri toplama amacıyla kullanılmıştır. Tezde, Adilcevaz'a ait toplam 192 derleme metni bulunmaktadır. Her iki çalışmada da kapalı /è/'yi göstermek için è işareti tercih edilmiştir.

Tablo 8: Bitlis Ağızlarına Ait Metinlerde Kelimelerin Kapalı /è/'li Kullanım Sayıları

BITLİS	beş		gece		yer		et-		git-		ver-		TOPLAM	
	bêş	bxş	gêce	gxce	yêr	yxr	êt-	xt-	gêt-	gxt-	vêr-	vxr-	/è/'li	Diğer
Merkez	0	0	37	44	2	50	3	251	142	418	0	0	184	763
Adilcevaz	78	0	29	0	89	5	188	7	247	258	208	0	839	270
TOPLAM	78	0	66	44	91	55	191	258	389	676	208	0	1023	1033
TOPLAM													2056	

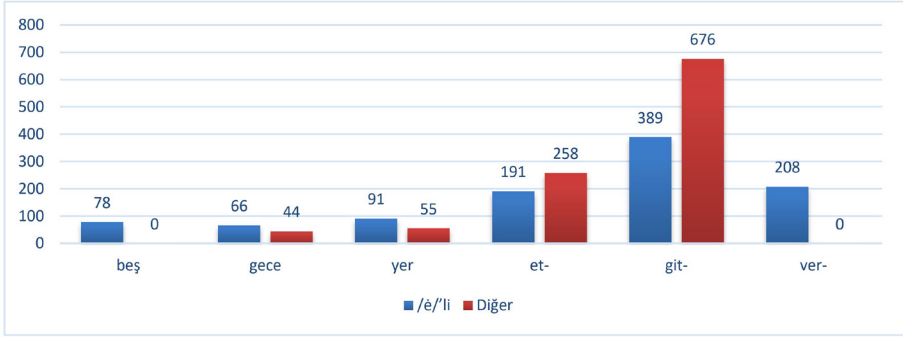
Bitlis ili için Merkez ve Adilcevaz ilçelerinden derlenen 215 metinde toplam 2056 örnek tespit edilmiştir. Bunlardan 1023'ünde kapalı /è/ korunmaktadır.

Grafik 22: Bitlis Ağızlarında Kapalı /è/'nin İlçelere Göre Kullanım Sayıları

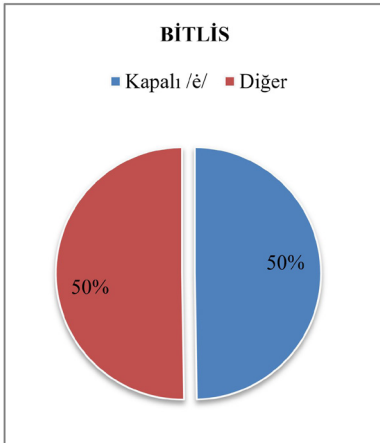
Grafik, Bitlis ili ağızlarında kapalı /è/'nin Merkez ve Adilcevaz ilçelerindeki kullanım oranlarını karşılaştırmaktadır. Merkez ilçede kapalı /è/ oldukça düşük oranda (%20 civarında) kullanılırken, diğer ünlüler baskındır. Buna karşılık, Adilcevaz ilçesinde durum tersine olup kapalı /è/ belirgin şekilde yaygındır (%75 civarında) ve diğer ünlüler daha az kullanılmıştır. Bu veriler, kapalı /è/'nin Bitlis Merkez'de zayıf, ancak Adilcevaz'da güçlü bir şekilde korunduğunu göstermektedir.

Grafik 23: Bitlis Ağızlarında Kapalı /è/'nin Belirli Kelimelerdeki Kullanım Sıklığı

Grafik incelendiğinde, *beş* (%100), *gece* (%60) ve *yer* (%62) kelimelerinde kapalı /è/ baskındır. *Et-* fiilinde kapalı /è/ oranı %43 olup diğer ünlüler (%57) daha yaygındır. *Git-* fiilinde ise kapalı /è/ oranı %37 ile düşük kalırken diğer ünlüler (%63) daha baskındır. *Ver-* fiilinde kapalı /è/ kullanımı %100 olup, diğer ünlüye rastlanmamaktadır. Genel olarak, isimlerde kapalı /è/ daha fazla korunurken, fiillerde özellikle *git-* kökünde diğer ünlüler daha yaygın kullanılmıştır. Bitlis ağızlarında kapalı /è/'nin genel kullanım içindeki oranı %50'dir.

Grafik 24: Bitlis Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Kullanım Oranı

Harita 8: Bitlis Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Yaygın Olduğu Yerler

9. Erzincan İline Ait Veriler

Erzincan ilindeki kapalı /è/ kullanımlarını belirlemek amacıyla, Sağır (1995) kullanılmıştır. Söz konusu eserde, Merkez'den 7, Kemaliye'den 28,

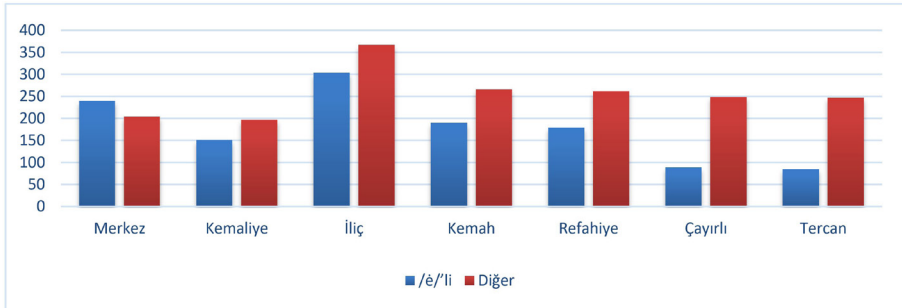
İliç'ten 36, Kemah'tan 28, Refahiye'den 21, Çayırılı'dan 24 ve Tercan'dan 15 derleme metni bulunmaktadır. Kapalı /è/, metinlerde è işareti ile gösterilmiştir.

Tablo 9: Erzincan Ağızlarına Ait Metinlerde Kelimelerin Kapalı /è/'li Kullanım Sayıları

ERZİNCAN	<i>beş</i>		<i>gece</i>		<i>yer</i>		<i>et-</i>		<i>güt-</i>		<i>ver-</i>		TOPLAM	
	<i>bêş</i>	<i>bxş</i>	<i>gêce</i>	<i>gxce</i>	<i>yêr</i>	<i>yxr</i>	<i>êt-</i>	<i>xt-</i>	<i>gêt-</i>	<i>gxt-</i>	<i>vêr-</i>	<i>vxr-</i>	/è/'li	Diğer
Merkez	0	9	0	12	4	35	42	22	177	63	17	63	240	204
Kemaliye	1	23	0	7	11	19	58	40	64	63	17	45	151	197
İliç	1	41	0	13	8	29	85	89	184	91	26	104	304	367
Kemah	0	15	0	15	2	28	26	57	156	70	6	81	190	266
Refahiye	0	26	0	7	0	26	23	83	155	52	1	68	179	262
Çayırılı	1	11	0	12	0	12	14	54	74	93	0	67	89	249
Tercan	0	16	0	6	0	19	11	64	72	83	2	59	85	247
TOPLAM	3	141	0	72	25	168	259	409	882	515	69	487	1238	1792
TOPLAM													3030	

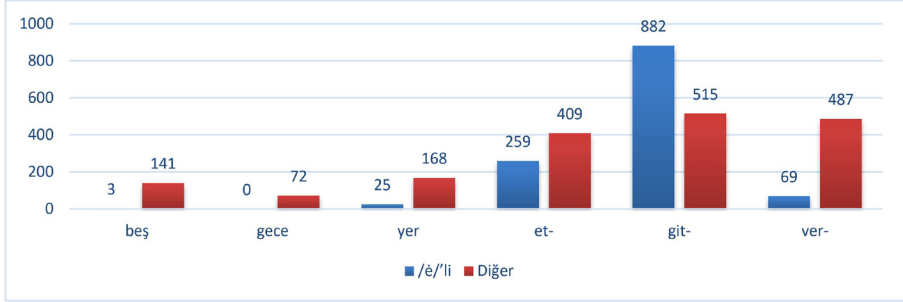
Erzincan ili için Kemaliye, İliç, Çayırılı, Kemah, Refahiye, Tercan ve Merkez ilçelerinden derlenen 159 metinde toplam 3030 örnek tespit edilmiştir. Bunlardan yalnızca 1238'inde kapalı /è/ korunmaktadır.

Grafik 25: Erzincan Ağızlarında Kapalı /è/'nin İlçelere Göre Kullanım Sayıları

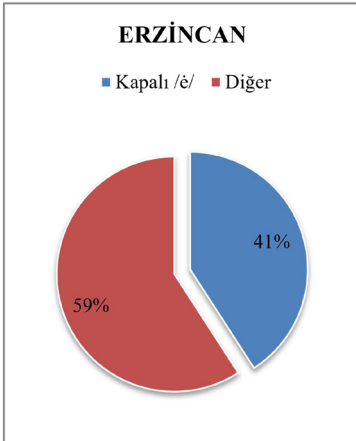
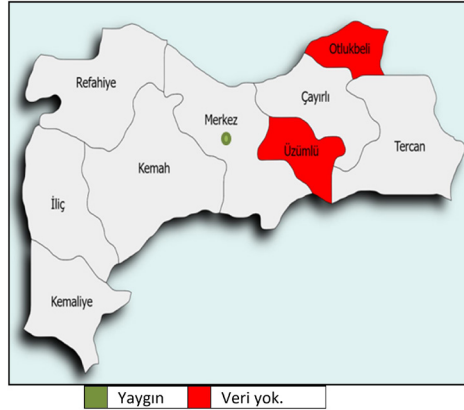

Grafik, Erzincan ili ağızlarında kapalı /è/'nin ilçelere göre kullanım dağılımını göstermektedir. Merkez ilçede kapalı /è/ ve diğer ünlüler dengeli bir şekilde kullanılırken İliç ilçesinde diğer ünlülerin oranı kapalı /è/'ye kıyasla daha yüksektir. Kemaliye ilçesinde her iki kullanım da birbirine yakın seyretmektedir. Kemah, Refahiye, Çayırılı ve Tercan ilçelerinde ise diğer ünlülerin kullanım oranı belirgin şekilde daha fazladır. Özellikle Çayırılı ve Tercan ilçelerinde kapalı /è/ kullanımı oldukça düşük seviyededir. Genel olarak Erzincan'da kapalı /è/'nin en fazla Merkez ve İliç ilçelerinde korunduğu, diğer ilçelerde ise yerini büyük ölçüde farklı ünlülere bıraktığı görülmektedir.

Grafik 26: Erzincan Ağızlarında Kapalı /è/'nin Belirli Kelimelerdeki Kullanım Sıklığı

Grafik incelendiğinde, *beş* (%2), *gece* (%0) ve *yer* (%13) isimlerinde kapalı /è/ oldukça düşük oranda kullanılmış, diğer ünlüler baskın olmuştur. *Et-* fiilinde kapalı /è/ oranı %39 olup diğer ünlüler (%61) daha yaygındır. *Git-* fiilinde kapalı /è/ oranı %63 ile baskınken diğer ünlüler %37 oranında kullanılmıştır. *Ver-* fiilinde ise kapalı /è/ kullanımı %12 ile düşük kalmış, diğer ünlüler %88 oranında tercih edilmiştir. Genel olarak Erzincan ağızlarında kapalı /è/ özellikle *git-* fiilinde yoğun olarak korunurken, isimlerde ve diğer fiillerde büyük ölçüde yerini farklı ünlülere bırakmıştır. Erzincan ağızlarında kapalı /è/'nin genel kullanım içindeki oranı %41'dir.

Grafik 27: Erzincan Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Kullanım Oranı**Harita 9:** Erzincan Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Yaygın Olduğu Yerler

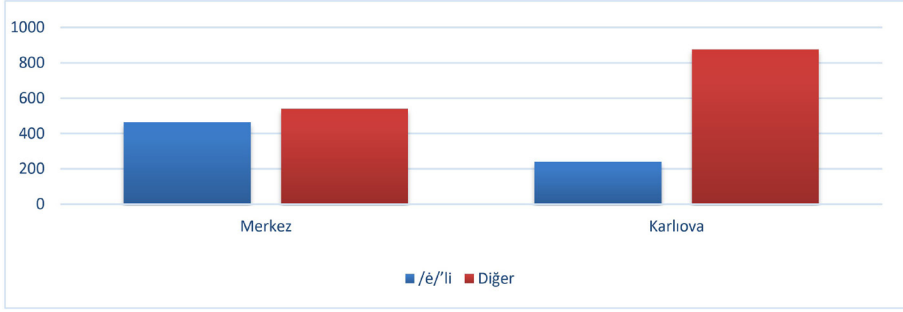
10. Bingöl İline Ait Veriler

Bingöl ilindeki veriler için Küçükler (1988) ve Özer (1990)'den yararlanılmıştır. Merkez ilçesi için 35, Karlıova ilçesi için ise toplam 21 derleme metni taranmıştır. Her iki çalışmada kapalı /è/ için, è işareti kullanılmıştır.

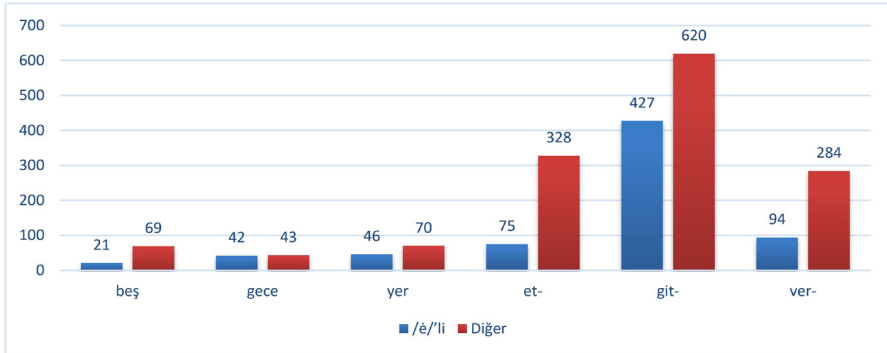
Tablo 10: Bingöl Ağızlarına Ait Metinlerde Kelimelerin Kapalı /è/'li Kullanım Sayıları

BİNGÖL	beş		gece		yer		et-		git-		ver-		TOPLAM	
	bêş	bxş	géce	gxce	yêr	yxr	ét-	xt-	gêt-	gxt-	vêr-	vxr-	/è/'li	Diğer
Merkez	21	24	42	5	45	18	58	97	212	315	86	80	464	539
Karlıova	0	45	0	38	1	52	17	231	215	305	8	204	241	875
TOPLAM	21	69	42	43	46	70	75	328	427	620	94	284	705	1414
TOPLAM													2119	

Bingöl ili için Merkez ve Karlıova ilçelerinden derlenen 56 metinde toplam 2119 örnek tespit edilmiştir. Bunlardan 705'inde kapalı /è/ korunmaktadır.

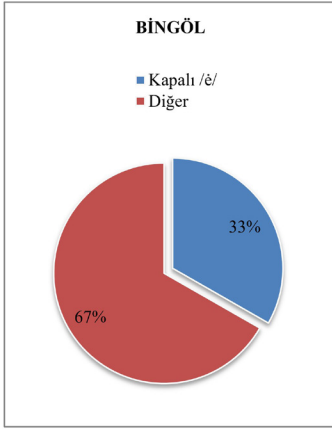
Grafik 28: Erzincan Ağızlarında Kapalı /è/'nin İlçelere Göre Kullanım Sayıları

Grafik, Bingöl ili ağızlarında kapalı /è/'nin Merkez ve Karlıova ilçelerindeki kullanımını göstermektedir. Merkez ilçede kapalı /è/ ile diğer ünlüler hemen hemen eşit oranda kullanılmıştır. Karlıova ilçesinde ise diğer ünlülerin kullanımı belirgin şekilde fazladır, kapalı /è/ ise oldukça düşüktür. Bu durum, Bingöl Merkez'de kapalı /è/'nin görece daha fazla korunurken Karlıova'da yerini büyük ölçüde diğer ünlülere bıraktığını göstermektedir.

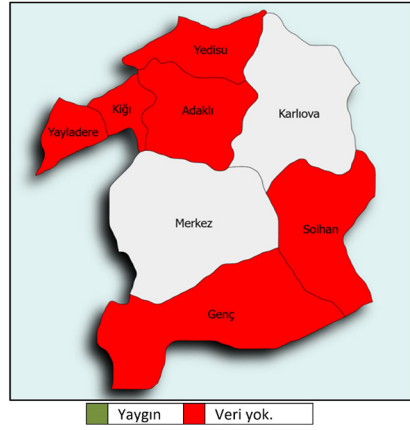
Grafik 29: Bingöl Ağızlarında Kapalı /è/'nin Belirli Kelimelerdeki Kullanım Sıklığı

Grafikte kapalı /è/ ile kullanım oranları incelendiğinde, *beş*, *gece* ve *yer* isimlerinde kapalı /è/ oldukça düşük oranda (%30'un altında) kullanılmış ve yerini büyük ölçüde diğer ünlülere bırakmıştır. *Et-* fiilinde kapalı /è/, diğer ünlülerle kıyaslandığında yaklaşık %19 oranında korunmuştur. *Git-* fiilinde kapalı /è/ baskın bir kullanım göstermekte (%40 civarı), ancak diğer ünlülerle kullanım daha fazladır. *Ver-* fiilinde ise kapalı /è/ oldukça düşük bir seviyede (%25'in altında) kalmıştır. Genel olarak, Bingöl ağızlarında kapalı /è/ bazı kelimelerde kısmen korunmuş olsa da çoğunlukla yerini diğer ünlülere bırakmıştır.

Grafik 30: Bingöl Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Kullanım Oranı

Harita 10: Bingöl Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Yaygın Olduğu Yerler

Bingöl ağızlarında kapalı /è/'nin genel kullanım içindeki oranı %33'tür. İki ilçede de kapalı /è/ dışındaki kullanımlar daha yaygındır.

11. Muş İline Ait Veriler

Muş ili için veriler, Merkez ve Bulanık ilçelerine ait derlemelerden elde edilmiştir. Merkez ilçesi için Özmen'in 75 derleme metni bulunduran yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır (2007). Çalışmanın çeviri yazı işaretleri bölümünde kapalı /è/ için è işareti verilse de metinde çalışma için tercih edilen *beş*, *gece*, *yer*, *ver-*, *git-* ve *ver-* kelimelerinin hiçbirinde bu işarete rastlanmamıştır. Bunun yanı sıra, *ver-* için 9, *et-* için 3, *gece* için 1, *beş* için 1 ve *yer* için 1 örnekte è işareti kullanılsa da bu işaret için tezde herhangi bir açıklama bulunmadığından kapalı /è/ olarak değerlendirilmemiş, diğer ünlüler arasında alınmıştır (Özmen, 2007, s. IX-X).

Çalışma için metinlerine başvurulacak bir diğer kaynak ise Örnek tarafından hazırlanan yüksek lisans tezidir (2011). Tezde, Bulanık ilçesinin çeşitli köylerinden derlenen toplam 37 metin yer almaktadır. Örnek, çalışmasında kapalı

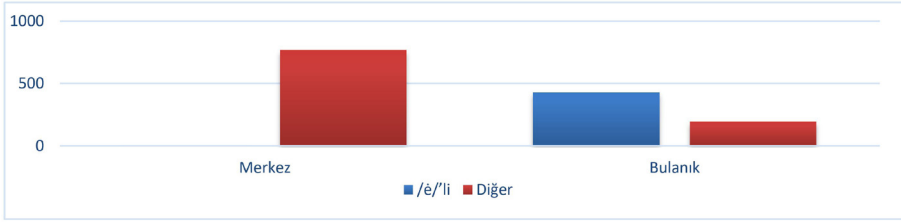
/è/’e’yi è işareti ile göstermiştir.

Tablo 11: Muş Ağızlarına Ait Metinlerde Kelimelerin Kapalı /è/’li Kullanım Sayıları

MUŞ	beş		gece		yer		et-		git-		ver-		TOPLAM	
	bêş	bxş	gêce	gxce	yêr	yxr	êt-	xt-	gêt-	gxt-	vêr-	vxr-	/è/’li	Diğer
Merkez	0	16	0	30	0	69	0	160	0	340	0	155	0	770
Bulanık	25	3	14	10	6	41	75	20	238	84	71	37	429	195
TOPLAM	25	19	14	40	6	110	75	180	238	424	71	192	429	965
TOPLAM													1394	

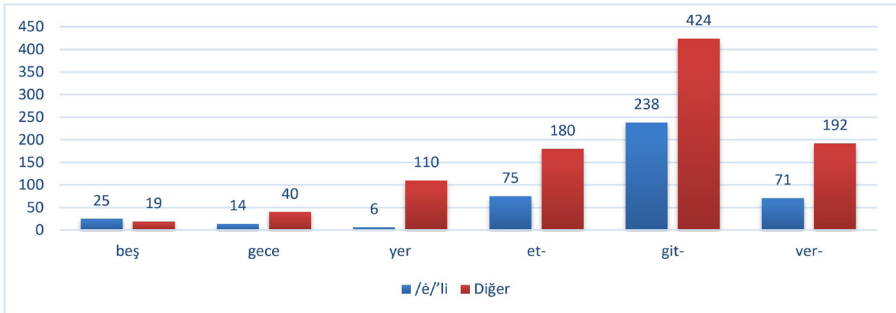
Muş ili için Merkez ve Bulanık ilçelerinden derlenen metinlerde toplam 1394 örnek tespit edilmiştir. Bunlardan 429’unda kapalı /è/ korunurken 965’inde diğer sesler bulunmaktadır.

Grafik 31: Muş Ağızlarında Kapalı /è/’nin İlçelere Göre Kullanım Sayıları

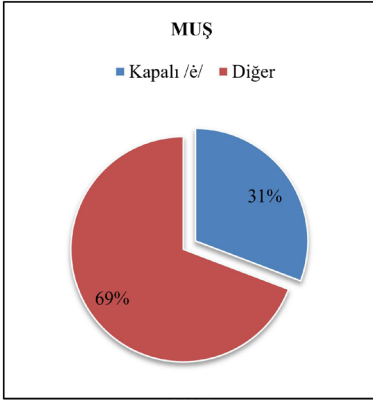
Grafikte, Muş ilinin Merkez ve Bulanık ilçelerinde kapalı /è/’nin kullanım farklılıkları net bir şekilde görülmektedir. Merkez ilçede kapalı /è/ yerine diğer ünlülerin çok daha yaygın şekilde kullanıldığı dikkat çekmektedir. Buna karşılık, Bulanık ilçesinde kapalı /è/ diğer ünlülerle kıyaslandığında daha yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu durum, Muş Merkez’de kapalı /è/’nin kullanımının giderek azaldığını, ancak Bulanık’ta bu sesin ağız içerisinde daha fazla korunmuş olduğunu göstermektedir.

Grafik 32: Muş Ağızlarında Kapalı /è/’nin Belirli Kelimelerdeki Kullanım Sıklığı

Grafikte Muş ağızlarında kapalı /è/ ile (mavi) ve diğer ünlülerle (kırmızı) kullanılan kelimelerin dağılımı gösterilmektedir. *Beş* ve *gece* isimlerinde kapalı /è/ ile diğer ünlüler arasında belirgin bir fark yoktur; her iki kullanım da düşük seviyededir. *Yer* isminde kapalı /è/ neredeyse hiç kullanılmazken, diğer ünlülerle kullanım oldukça fazladır. *Et-* ve *ver-* fiillerinde de diğer ünlülerle kullanım kapalı /è/'den daha fazladır. *Git-* fiili ise kapalı /è/ ile sık kullanılmamasına rağmen, diğer ünlülerle kullanım çok daha yaygındır. Genel olarak, Muş ağızlarında kapalı /è/'nin kullanımının birçok kelime azaldığı ve yerini diğer ünlülerin aldığı görülmektedir. Muş için kapalı /è/ kullanım oranı yalnızca %31'dir.

Grafik 33: Muş Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Kullanım Oranı

Harita 11: Muş Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Yaygın Olduğu Yerler

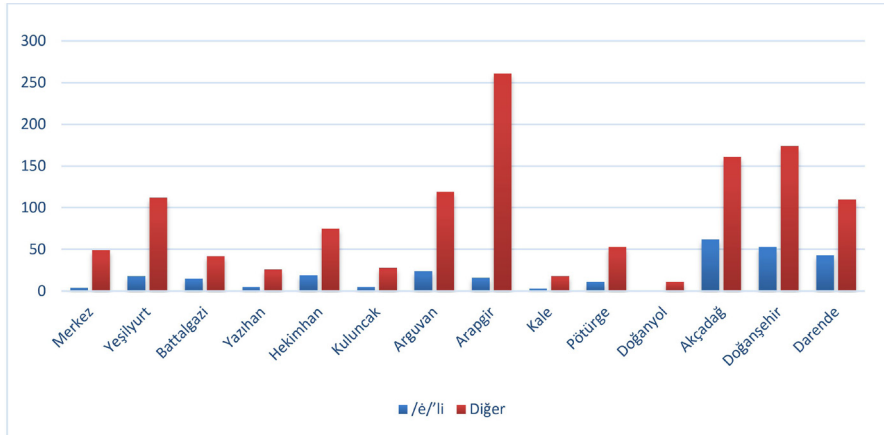
12. Malatya İline Ait Veriler

Malatya ağzındaki verilerin tespiti amacıyla, Gülseren (2021) ve Olcay (2014) tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi kullanılmıştır. Söz konusu çalışmalarda Merkez'den 4, Yeşilyurt'tan 24, Battalgazi'den 7, Yazıhan'dan 4, Hekimhan'dan 18, Kuluncak'tan 1, Arguvan'dan 15, Arapgir'den 89, Kale'den 3, Pötürge'den 7, Doğanyol'dan 5, Akçadağ'dan 21, Doğanşehir'den 19, Darende'den ise 16 derleme metni bulunmaktadır. Metinlerde kapalı /è/ için Gülseren (2021) ë işaretini, Olcay (2014) ise ê işaretini kullanmıştır.

Tablo 12: Malatya Ağzlarına Ait Metinlerde Kelimelerin Kapalı /è/'li Kullanım Sayıları

MALATYA	<i>beş</i>		<i>gece</i>		<i>yer</i>		<i>et-</i>		<i>gît-</i>		<i>ver-</i>		TOPLAM	
	<i>bêş</i>	<i>bxş</i>	<i>gêce</i>	<i>gxce</i>	<i>yêr</i>	<i>yxr</i>	<i>êt-</i>	<i>xt-</i>	<i>gêt-</i>	<i>gxt-</i>	<i>vêr-</i>	<i>vxr-</i>	/è/'li	Diğer
Merkez	0	3	0	3	0	6	0	8	4	17	0	12	4	49
Yeşilyurt	0	4	0	2	0	15	0	31	18	33	0	27	18	112
Battalgazi	0	0	0	3	0	5	0	5	15	7	0	22	15	42
Yazihan	0	3	0	1	0	1	1	7	4	5	0	9	5	26
Hekimhan	0	3	0	1	0	12	1	23	18	20	0	16	19	75
Kuluncak	0	2	0	3	0	4	0	2	4	8	1	9	5	28
Arguvan	0	15	0	1	0	13	1	26	23	40	0	24	24	119
Arapgir	0	26	0	9	0	15	1	50	15	124	0	37	16	261
Kale	0	1	0	2	0	3	0	3	3	8	0	1	3	18
Pötürge	0	2	0	4	0	5	0	9	11	19	0	14	11	53
Doğanyol	0	2	0	1	0	2	0	2	0	3	0	1	0	11
Akçadağ	0	8	1	5	0	18	0	48	58	47	3	35	62	161
Doğanşehir	0	7	0	7	0	12	0	39	53	42	0	67	53	174
Darende	0	8	0	4	0	17	0	32	43	19	0	30	43	110
TOPLAM	0	84	1	46	0	128	4	285	269	392	4	304	278	1239
TOPLAM													1517	

Malatya ili için tüm ilçelerden derlenen 153 metinde kapalı /è/ için toplam 1517 örnek tespit edilmiştir. Bunlardan yalnızca 278'inde kapalı /è/ korunmaktadır.

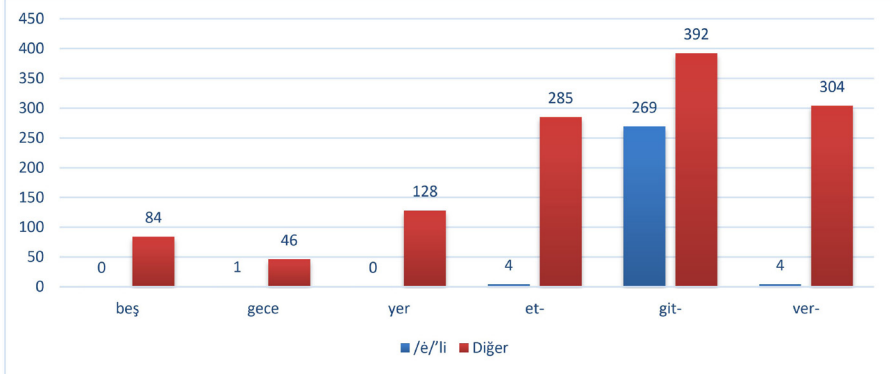
Grafik 34: Malatya Ağzlarında Kapalı /è/'nin İlçelere Göre Kullanım Sayıları

Grafikte Malatya ili ağızlarında kapalı /è/'nin (mavi) ve diğer ünlülerin (kırmızı) ilçelere göre kullanım dağılımı görülmektedir. Genel olarak, kapalı /è/ her ilçede kullanılsa da diğer ünlülerle kullanım oranı birçok ilçede daha yüksektir. Özellikle Arapgir, Akçadağ, Doğanşehir ve Yeşilyurt ilçelerinde diğer ünlülerle kullanım belirgin şekilde fazladır. Merkez ilçede ve bazı ilçe-

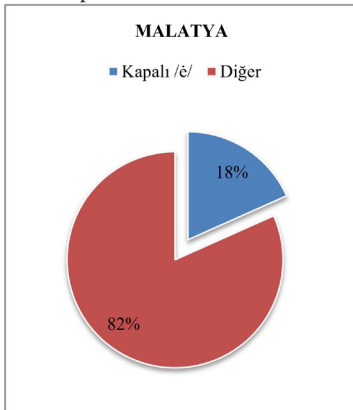
lerde kapalı /è/'nin kullanımı daha dengeli olsa da genel eğilim kapalı /è/'nin daha az tercih edildiğini göstermektedir. Bu durum, Malatya ağızlarında kapalı /è/'nin kullanımının giderek azaldığını ve yerine diğer ünlülerin daha yaygın kullanıldığını düşündürmektedir.

Grafik 35: Malatya Ağızlarında Kapalı /è/'nin Belirli Kelimelerdeki Kullanım Sıklığı

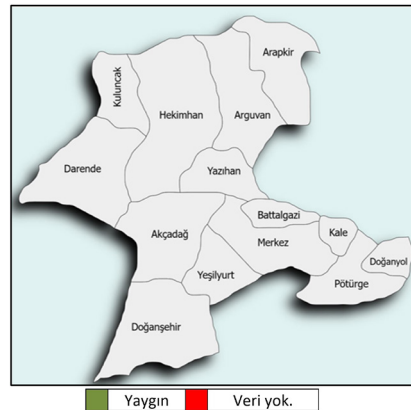

Grafikte, Malatya ağızlarında kapalı /è/'nin kullanımının oldukça sınırlı olduğu görülmektedir. *Beş*, *gece* ve *yer* isimlerinde kapalı /è/ neredeyse hiç kullanılmazken, bu kelimeler diğer ünlülerle yaygın olarak telaffuz edilmektedir. Fiil köklerinde ise kapalı /è/ görece daha fazla kullanılmıştır, ancak *et-*, *ver-* ve *git-* fiillerinde yine de diğer ünlülerin ağırlıkta olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle *git-* fiilinde kapalı /è/ belirgin bir kullanım gösterse de diğer ünlülerle olan kullanımı daha fazladır. Bu veriler, Malatya ağızlarında kapalı /è/'nin sınırlı ve belirli kelimelerde kaldığını göstermektedir. Malatya ağızlarında kapalı /è/'nin genel kullanım içindeki oranı %18'dir.

Grafik 36: Malatya Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Kullanım Oranı

Harita 12: Malatya Ağızlarına Ait Metinlerde Kapalı /è/'nin Yaygın Olduğu Yerler

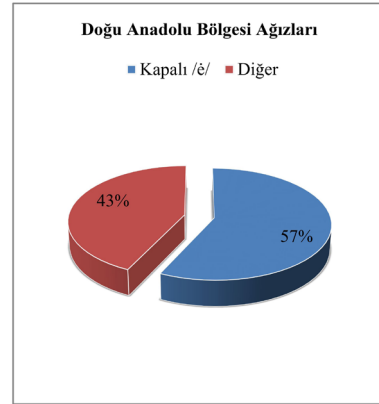
Sonuç

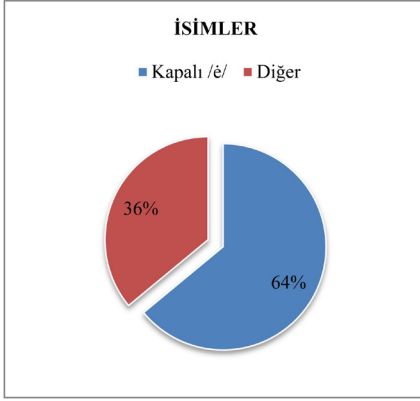
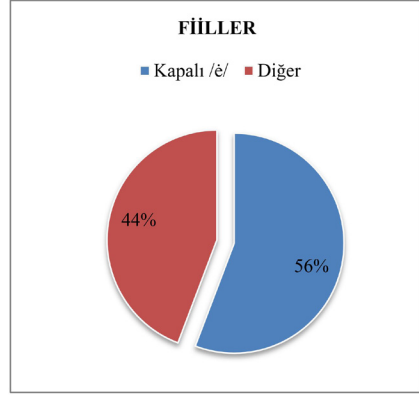
Türkiye Türkçesi ağızları, dil bilimsel çeşitlilik açısından zengin bir yapıya sahiptir. Bu ağızlar, standart Türkçeden farklı ses, şekil ve söz varlığı özellikleriyle dikkat çekmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi, bu çeşitliliğin en belirgin şekilde gözlemlendiği bölgelerden biridir. Bölgede konuşulan ağızlarda, standart Türkçede bulunmayan sesler ve ses değişimleri sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu seslerden biri de kapalı /è/’dir. Kapalı /è/, özellikle Doğu Anadolu ağızlarında yaygın olarak kullanılan ve dil bilimsel açıdan önem taşıyan bir ünlüdür. Bu çalışmada, Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde yer alan Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elâzığ, Erzincan, Erzurum, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli ve Van illeri ağızlarında kapalı /è/’nin kullanımı incelenmiştir. Çalışmada, bu sesin özellikle *beş*, *gece* ve *yer* isimleri ile *et-*, *git-* ve *ver-* fiillerindeki kullanımı analiz edilmiştir.

Elde edilen verilere dayanarak Doğu Anadolu Bölgesi ağızlarında kapalı /è/’li şekillerin diğer şekillere oranla daha yaygın olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim tespit edilen 30717 örneğin 17.523’ünde kapalı /è/ korunurken 13.194’ünde ise diğer ünlüler tercih edilmiştir. Bir diğer deyişle, tespit edilen örneklerin %57’sinde kapalı /è/, %43’ünde ise diğer ünlüler kullanılmıştır. Bu durum iller bazında farklılıklar gösterse de kapsam dâhilinde olan 12 ilin 8’inde kapalı /è/’li şekillerin diğerlerine oranla daha yaygın bir şekilde (%50 ve üzeri) kullanıldığı görülmüştür. Bu sonuçlar, kapalı /è/’nin Doğu Anadolu ağızlarında baskın bir şekilde var olduğunu ve dilsel sürekliliğini koruduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca, bu sesin standart Türkçeden farklılaşan bir şekilde kullanılması, bölge ağızlarının dilsel çeşitliliğini ve zenginliğini ortaya koymaktadır.

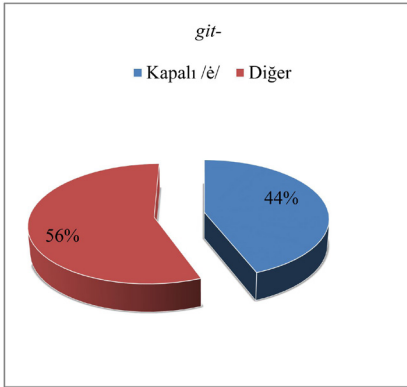
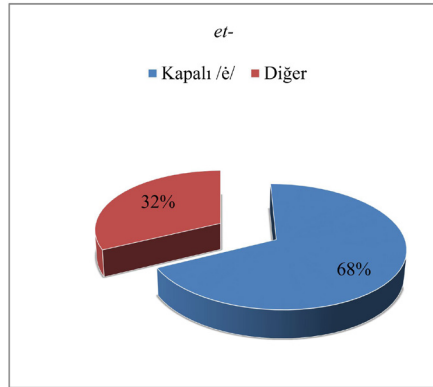
Tespit edilen 30.717 örneğin yalnızca 4.767’si isim, 25.950’si ise fiildir. Bunlar da kendi içinde incelendiği zaman 4.767 ismin 3.051’inde kapalı /è/ korunurken 1.716’sında diğer şekiller tercih edilmiştir. Fiillerde ise 25.950 örneğin 14.472’sinde kapalı /è/ korunurken 11.478’inde diğer şekiller bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu verilere dayanarak günlük hayatta kullanım sıklığı daha az olan isimlerde kapalı /è/’nin daha çok korunduğu söylenebilir. Kullanım sıklığı ile kapalı /è/’nin korunma oranının ters orantılı olduğu görülmektedir.

Grafik 37: Doğu Anadolu Bölgesi Ağızlarında Kapalı /è/’nin Kullanım Oranı

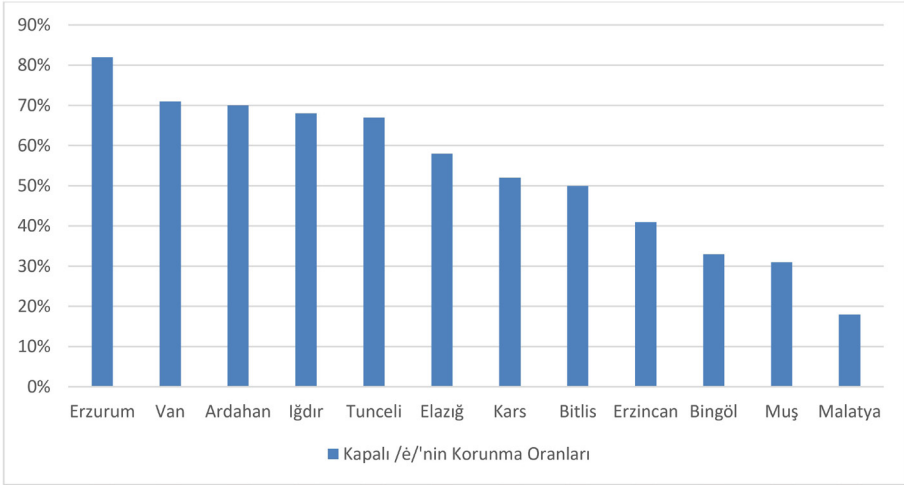

Grafik 38: Kapalı /è/'nin İsimlerde Kullanım Oranı**Grafik 39:** Kapalı /è/'nin Fiillerde Kullanım Oranı

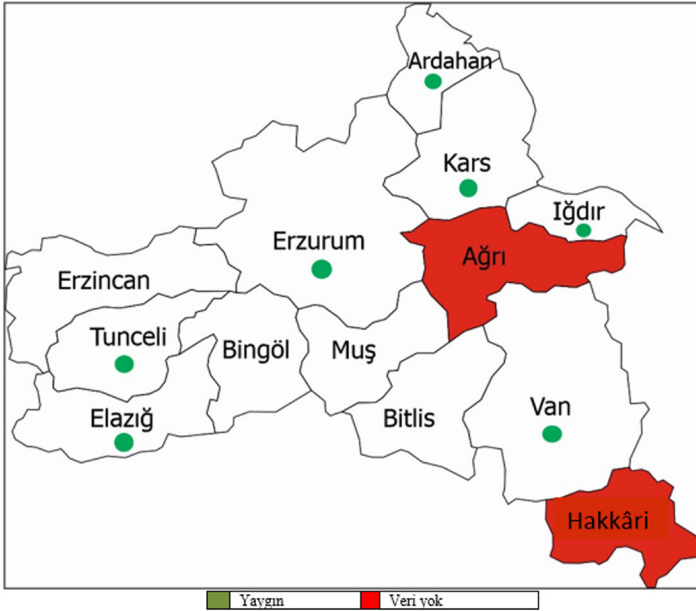
Kullanım sıklığı ile ilgili *git-* ve *et-* fiilleri de örnek olarak verilebilir. Tüm iller için taranan metinlerin tamamında *git-* fiili toplam 13.567 örnek ile en sık kullanılan kelimedir. *Git-* fiili için 13.567 örneğin yalnızca 5.946'sında kapalı /è/'nin korunduğu (%44) görülmüştür. *Et-* fiili ise tüm metinlerde toplam 6.378 kez geçmektedir. Bunlardan 4.328'inde kapalı /è/ (%68) kullanılmıştır. Aşağıdaki grafiklerde de görüleceği üzere, kullanım sıklığı arttıkça kapalı /è/'nin korunma oranı düşmektedir:

Grafik 40: Kapalı /è/'nin *git-* Fiilinde Kullanım Oranı**Grafik 41:** Kapalı /è/'nin *et-* Fiilinde Kullanım Oranı

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan toplam 12 ilden derlenmiş metinler incelendiğinde kapalı /è/'nin korunma oranları sırasıyla; Erzurum (%82), Van (%71), Ardahan (%70), Iğdır (%68), Tunceli (%62), Elâzığ (%58), Kars (%52), Bitlis (%50), Erzincan (%41), Bingöl (%33), Muş (%31) ve Malatya (%18) şeklindedir.

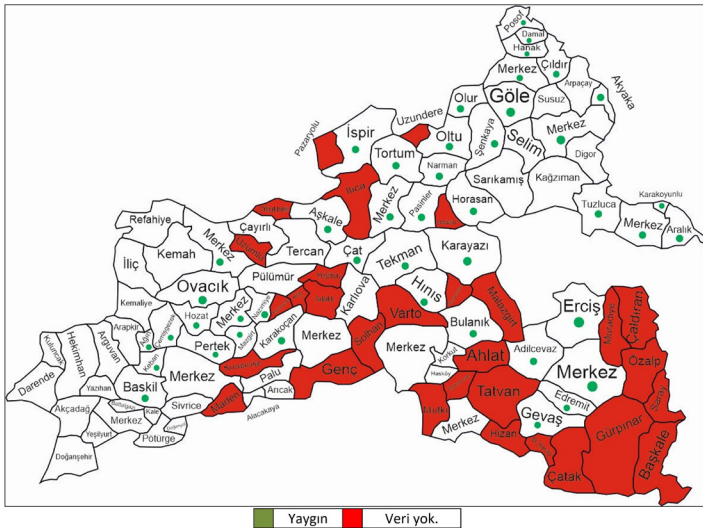
Grafik 42: Doğu Anadolu Bölgesi Ağızlarında Kapalı /ë/’nin Korunma Oranları

Doğu Anadolu Bölgesi’nden derlenmiş metinler incelendiğinde kapalı /ë/’nin yaygın olarak kullanıldığı illeri harita üzerinde şu şekilde gösterebiliriz:

Harita 13: Doğu Anadolu Bölgesinden Derlenmiş Metinlerde Kapalı /ë/’nin Yaygın Olduğu Yerler

Tarama yapılan illerin bazılarında elde edilen genel sonuçlar taranan tüm ilçeler için geçerli olsa da bazılarında ilçeler arasında farklılıklar görülmektedir. Örneğin, Iğdır il genelinde kapalı /è/’nin %68 oranında korunduğu tespit edilmiştir. Iğdır’ın ilçelerine bakıldığında da yine bütün ilçelerde kapalı /è/’li kullanımlar daha yaygındır. Diğer taraftan Tunceli için il genelinde kapalı /è/’nin korunma oranı %67 olmasına rağmen Pülümür ilçesinde kapalı /è/’li olmayan şekillerin kullanımı daha yaygındır. Doğu Anadolu Bölgesi illerinden Erzincan için ise tam tersi bir durum söz konusudur. İl genelinde kapalı /è/ dışı kullanım tercihi %59 iken yalnızca Merkez ilçesinde kapalı /è/’nin daha yaygın olarak kullanılması dikkat çekmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi’nde ilçeler bazında kapalı /è/’nin yaygınlık durumu bir harita üzerinde şu şekilde gösterilebilir:

Harita 14: Doğu Anadolu Bölgesinden Derlenmiş Metinlerde Kapalı /è/'nin İlçe Bazında Yaygınlık Durumu

Kapalı /ê/’nin tarihsel kökenleri incelendiğinde, bu sesin Eski Türkçe döneminden itibaren Türk dilinde var olduğu ve zaman içinde farklı lehçelerde farklı şekillerde evrildiği görülmektedir. Doğu Anadolu ağızlarında bu sesin korunmuş olması, bölgenin dilsel ve kültürel kimliğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Kapalı /ê/, yalnızca Doğu Anadolu ağızlarında değil, aynı zamanda Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde ve ağızlarında da korunmakta ve aktif olarak kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesi, Doğu Anadolu ağızlarıyla hem coğrafi yakınlık hem de tarihsel ve kültürel bağlar nedeniyle benzer dilsel özellikler taşımaktadır. Özellikle Nahçıvan, Kars, Iğdır ve çevresindeki bölgelerde konuşulan ağızlar, Azerbaycan Türkçesi ile Doğu Anadolu ağızları arasında bir köprü işlevi görmektedir. Bu durum, kapalı /ê/’nin her iki

bölgede de korunmasını ve yaygın bir şekilde kullanılmasını açıklayabilir. Azerbaycan Türkçesinde *etmək, getmək, vermək* gibi fiillerde ve *beş, gecə, yer* gibi temel kelimelerde kapalı /è/’nin varlığı, bu sesin tarihsel sürekliliğini ve bölgesel dilsel etkileşimi göstermesi açısından önemlidir. Bu benzerlikler, Doğu Anadolu ağızları ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki dilsel akrabalığı ortaya koyarken, kapalı /è/’nin bölgesel bir ünlü olarak nasıl korunduğunu da anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Bu çalışma, Karahan (2018, s. 108) ve Karahan ve Ay’da (2022, s. 1), ağız atlasında kullanılabilecek ses bilgisi ölçütleri arasında ilk sırada verilen kapalı /è/’nin ağızlarımızdaki kullanımı konusunda bir ön çalışma olarak hazırlanmıştır. Elde edilen veriler, kapalı /è/’nin hem il bazında hem de genel ağız atlası hazırlama çalışmalarında bir ölçüt olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Bu çalışmada, kapalı /è/’nin Doğu Anadolu ağızlarındaki kullanımı detaylı bir şekilde analiz edilerek, bu sesin dilsel ve tarihsel önemi ortaya konmuştur. İleriki çalışmalarda, kapalı /è/’nin diğer bölge ağızlarında nasıl kullanıldığının incelenmesi ve bu sesin Türk dili tarihindeki rolünün daha derinlemesine araştırılması önerilmektedir.

Yazar Katkıları **Özgür Ay:** Veri Çözümlemesi, Makalenin Yazımı, Makale Gönderimi ve Düzeltme. **Hakan Yöyen:** Çalışmanın Tasarlanması, Makalenin Yazımı, Veri Toplanması.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmadı.

Çıkar Çatışması Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Telif Hakları Makalede kullanılan görüntülerin telif hakkı sahiplerinden izin alınmıştır.

Author Contributions **Özgür Ay:** Data Analysis, Writing up, Submission and Revision. **Hakan Yöyen:** Conceiving the Study, Writing up and Data Collection.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The authors declare no conflicts of interest in this study.

Copyrights The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the article.

Kaynakça

- Akar, A. (2023). Tarihî Türkçe metinlerde diyalektolojik sorunlar. *Dil Araştırmaları*, 33, 1-14.
- Arat, R. R. (1953). Türkçe metinlerde e/i meselesine dair. *Rocznik Orientalistyczny*, 7, 306-313.
- Argunşah, M. (2010). Harezmi dönemi metinlerinde e/i sorunu. *Dil Araştırmaları*, 6, 47-60.
- Buran, A. (1997). *Keban, Baskil ve Ağın yöresi ağızları*. Türk Dil Kurumu.
- Buran, A. (2011). Türkiye Türkçesi ağızlarının tasnifleri üzerine bir değerlendirme. *Turkish Studies*, 6(1), 41-54.
- Buran, A. ve Oğraş, Ş. (2003). *Elâzığ ili ağızları*. Elâzığ Valiliği Elâzığ Kültür Kurultayı.
- Demirkaya, G. (2021). *Kars Arpaçay ve Akyaka ağızları (İnceleme-metinler-sözlük)* (Tez No. 667986) [Doktora tezi, Kafkas Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Duman, M. (1999). Klasik Osmanlı Türkçesi döneminde i/e meselesine dair. *İlmi Araştırmalar*, 7, 65-103.
- Durgun, Ö. (2022). Bir imla meselesi mi yoksa i > e değişimi mi? Osmanlı Türkçesi metinlerinde kapalı /è/ sesi üzerine. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 31, 468-483.
- Emre, A. C. (1946). Türkçede bulanık e (ö) fonemi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 3(6-7), 487-497.
- Ercilasun, A. B. (2002). *Kars ili ağızları-ses bilgisi*. Türk Dil Kurumu.
- Erdem, M. D. ve Gül, M. (2006). Kapalı e (è) sesi bağlamında Eski Anadolu Türkçesi-Anadolu ağızları ilişkisi. *Karadeniz Araştırmaları*, 11, 111-148.
- Ertekinoglu, S. (2015). Alıntı sözcüklerdeki kapalı e üzerine. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 3(2), 45-51.
- Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum ili ağızları (İnceleme-metinler-sözlük ve dizinler)* (C II). Türk Dil Kurumu.
- Gökçür, E. (2012). *Van Gölü havzası ağızları* (Tez No. 314271) [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Gülensoy, T. ve Buran, A. (1994). *Elâzığ yöresi ağızlarından derlemeler*. Türk Dil Kurumu.
- Gülseren, C. (2021). *Malatya ili ağızları (İnceleme-metinler-sözlük ve dizinler)*. Türk Dil Kurumu.
- Güngör, H. (2017). *Tunceli ili ağızları* (Tez No. 486168) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Karahan, L. (2014). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Türk Dil Kurumu.
- Karahan, L. (2018). *Ağız atlası kılavuzu kitabı Türkiye Türkçesi ağız atlasına hazırlık*. Akçağ.

- Karahan, L. (2022). Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılması. *Türkiye Türkçesi ağızlarından seçmeler*. Türk Dil Kurumu.
- Karahan, L. ve Ay, Ö. (2022). *Türkiye Türkçesi ağızları sınıflandırma ölçeği*. Türk Dil Kurumu.
- Kocaoğlu, T. (2003). Tarihi Türk lehçeleri metinlerinin transkripsiyonlanmasında kapalı é/i meselesi. *Türk Kültürü*, 483-484, 266-281.
- Kocaoğlu, T. (2004). Ali Şir Nevayî'nin Türkçe ünlü sesler üzerindeki açıklamaları (kapalı e/i meselesi). *Ali Şir Nevayî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yılı Dönümlerini Anma Toplantısı (24-25 Eylül 2001) bildirileri içinde* (s. 57-66). Türk Dil Kurumu.
- Koç, A. (2021). *İğdir ili ağızları (inceleme-metinler-sözlük)* (Tez No. 691059) [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Korkmaz, Z. (1976). Anadolu ağızları üzerindeki araştırmaların bugünkü durumu ve karşılaştığı sorunlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 23-24, 143-172.
- Korkmaz, Z. (1994). *Güney-batı Anadolu ağızları*. Türk Dil Kurumu.
- Küçükler, P. (1988). *Bingöl Merkez ilçe ve köyleri ağızları (İnceleme-metinler-sözlük)* (Tez No. 19605) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Olçay, C. B. (2014). *Malatya Arapgir ağızları (İnceleme-metinler-sözlük)* (Tez No. 368986) [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Olçay, S., Ercilasun, A.B. ve Aslan, E. (1976). *Arpaçay ve köylerinden derlemeler*. Türk Dil Kurumu.
- Örnek, M. O. (2011). *Muş-Bulanık çevresi Karapapak ağızları* (Tez No. 313989) [Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özer, O. (1990). *Karlıova ve yöresi ağızları (İnceleme-metinler-sözlük)* (Tez No. 19209) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Özmen, Ş. (2007). *Muş-Merkez ağızları (İnceleme-metin-sözlük)* (Tez No. 208375) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Öztürk, İ. (2001). *Adilcevaz ağızları (İnceleme-metin-sözlük)* (Tez No. 109290) [Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Sağır, M. (1995). *Erzincan ve yöresi ağızları (İnceleme-metinler-sözlük)*. Türk Dil Kurumu.
- Semedli, E. (2008). Türk lehçelerindeki bir ses: Kapalı é. *Journal of Azerbaijani Studies*, 22, 522-532.
- Thomsen, K. (1957). The closed e in Turkish. *AO*, 22, 150-153.

- Tosun, İ. (1996). *Çemişgezek, Pertek, Hozat yöresi ağzları* (Tez No. 378916) [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Tosun, İ. (2012). Tunceli Yöresi Türkmen Ağızlarının Özellikleri. *Turkish Studies*, 7(3), 2455-2480.
- Tosun, İ. (2014). *Ardahan ili ağzlarının ses ve şekil özellikleri (İnceleme-metinler)*. Elik.
- Yaşurgan, N. (2019). *Bitlis Merkez ağzı (Giriş-inceleme-metin-sözlük)* (Tez No. 580440) [Yüksek lisans tezi, Adıyaman Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yavuz, O. (1991). Türkçede Kapalı e. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 6, 271-306.
- Yılmaz Ceylan, E. (1991). Ana Türkçede kapalı e ünlüsü. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1, 151-165.
- Yücel, B. (2006). Nehcü'l-Feradis'te uzun-kapalı e (è) ünlüsünün yazımı. 38. *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi) 10-15 Eylül 2007 içinde* (s. 2009-2017). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.

Extended Summary

Dialects of Türkiye Turkish spoken in a wide geography from Rumelia in the west to Iraq in the east, is extremely important in terms of preserving and keeping many archaic features of the Turkish language alive. In this context, dialects are like a door opening to the past of the Turkish language and it appears as a unique source that should be consulted in almost every study on the Turkish language. One of the archaic features preserved in Türkiye Turkish dialects is the closed /e/, the existence of which has always been a matter of debate since the decipherment of Orkhon Turkish. The closed /e/ is not shown with a special sign except in some texts written to date. However some words such as *yer* and *el* are sometimes written with /i/ and sometimes with /e/ in Köktürk texts has led researchers to think that there is a new vowel and has given rise to a debate that continues until today.

When the studies on Türkiye Turkish dialects are examined, it is seen that they are generally limited to provincial or regional studies. Although there are comparative studies by names such as Leyla Karahan, Gürer Gülsevin and Ahmet Buran, it is obvious that new comparative studies are needed in the field in question. Hence, in such studies, especially on the closed /e/, it is of great importance to examine Türkiye Turkish dialects diachronically and simultaneously.

In this study, the situation of the closed /e/, which is given as a phonetic criterion in the first place in the work called *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı Türkiye Türkçesi Ağız Atlasına Hazırlık* [Dialect Atlas Guidebook-Preparation for Türkiye Turkish Dialect Atlas] edited by Leyla Karahan, in the dialects of the Eastern Anatolian Region was examined. A new compilation was not made for the study; already published works and texts from master's and doctoral theses were used. The words containing the closed /e/ in the texts were tagged along with their sentences and they were classified and examined. No classification or evaluation has been made for sounds other than the closed /e/ sound. In the study, a total of 2801 pages of text from 12 provinces were scanned. In the analysis section, the provinces are listed in order from the one with the most closed /e/ sound to the least. Additionally, the distribution of the closed /e/ sound in the Eastern Anatolian Region dialects is shown with maps. Districts that are not scanned on the maps are colored in red. Among the districts scanned, those with a common closed /e/ sound are marked with a green dot. In this way, it is expected that the study will contribute to the *Türkiye Türkçesi Ağız Atlası* [Dialect Atlas of Türkiye Turkish] studies to be prepared.

The number of words containing the closed /e/ sound is higher in the dialects of the Eastern Anatolia Region. There are fewer words in which the closed /e/ sound is not used. As a matter of fact, the closed /e/ sound was preserved in 17523 out of the 30717 samples identified. In 13194 samples, other sounds were preferred instead of the closed /e/ sound. In other words, the closed /e/ sound was preserved in 57% of the detected samples; In 43% of the samples, other sounds are preferred. Although this situation varies by province, the closed /e/ sound is used more widely in 8 out of the 12 provinces in the Eastern Anatolia Region.

The preservation rates of the closed /e/ sound in a total of 12 provinces in the Eastern Anatolia Region are as follows: Erzurum (82%), Van (71%), Ardahan (70%), Iğdır (68%), Tunceli (62%), Elâzığ (58%), Kars (52%), Bitlis (50%), Erzincan (41%), Bingöl (33%), Muş (31%) and Malatya (18%). Data obtained from some provinces are also valid for all districts of that province. Data obtained from some provinces may differ between districts of that province. For example, as a result of the data obtained from the scanned texts for the province of Iğdır, it was determined that the closed /e/ sound was preserved at a rate of 68% throughout the province. The opposite situation exists for Erzincan, one of the provinces of the Eastern Anatolia Region. It should also be noted that if the scope of the study is expanded or new texts from the same region are added to the study, the results obtained from the study may vary.

{-(y)IsAr} Ekinin Kökeni Üzerine

Kubilay FENER*

Özet

Batı Türkçesinin ilk evresini oluşturan ve XIII ile XV. yüzyıllar arasındaki dönemi ifade eden Eski Anadolu Türkçesi, karakteristik özellikleriyle Türk dilinin en dikkat çekici tarihî evrelerinden birisidir. Belirtilen evre, Türk dilinin tarihî gelişimi açısından kritik bir öneme sahip olmasının yanı sıra dil bilimsel araştırmalarda da önemli bir çalışma alanı sunmaktadır. Bununla birlikte çeşitli dil bilgisi yapılarının çözülmesi ve tarihsel süreçteki oluşumunu ortaya koyması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Öte yandan Eski Anadolu Türkçesine has eklerden biri olan ve ilgili dönemde gelecek zaman işaretleyen {-(y)IsAr} eki; iki heceli oluşu, modern Türk dillerinde tanıklanmayışı, çeşitli kiplik işlevleri ve yazı dilinde kullanımının zamanla sona ermesi gibi nedenlerle pek çok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bahsi geçen ekin kökeni üzerine farklı görüşler bulunmaktadır. Bunun sebebi, yapı bakımından birden fazla ekin kaynaşmasından oluşması ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerine oluşumunu tamamlayarak girmiş olmasından kaynaklanmaktadır. İlgili duruma istinaden bu çalışmada, öncelikle konuya ilişkin fikir öne süren araştırmacıların görüşleri eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulacak, ardından art zamanlı yaklaşım esas alınarak ilgili ekin kökenine yönelik görüş ve düşüncelerimiz ifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, {-(y)IsAr} eki, gelecek zaman, etimoloji, Eski Türkçe

* Arş. Gör. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/00dzfx204>
kubilay.fener53@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3291-4216>

On the Etymology of the Suffix {-y)IsAr}

Abstract

The Old Anatolian Turkish, which constitutes the first phase of Western Turkish and refers to the period between the 13th and 15th centuries, is one of the most remarkable historical phases of the Turkish language with its characteristic features. The mentioned phase also has a special importance in terms of analyzing various grammatical structures and revealing their formation in the historical process. On the other hand, the suffix {-y)IsAr}, which is one of the suffixes specific to Old Anatolian Turkish and marks the future tense in the relevant period, has attracted the attention of many researchers due to reasons such as its disyllabic form, its lack of witnesses in modern Turkic languages, its various modality functions and the fact that its use in written language has ceased over time. There are different opinions on the etymology of the mentioned suffix. The reason for this is that it is formed by the fusion of more than one suffix in terms of structure and that it entered the Old Anatolian Turkish texts after completing its formation. In this study, based on the relevant situation, firstly the views of the researchers who put forward ideas on the issue will be subjected to a critical evaluation, and then our views and thoughts on the origin of the relevant suffix will be expressed based on the diachronic approach.

Keywords: Old Anatolian Turkish, suffix {-y)IsAr}, future tense, etymology, Old Turkic

Tarih; dillerin söz varlığı, ses bilimi, biçim bilgisi ve söz dizimi dâhil olmak üzere her yapı düzeyinde değiştiğini kaydetmekte ve bu değişiklikler, bir anda olmaktan ziyade uzun ve kademeli bir sürecin sonucunda meydana gelmektedir. Bu doğrultuda, dilin ana iskeleti ve şekil yapısını oluşturan eklerin ses ve yapı bakımından tarihî, sosyal ve kültürel koşullara bağlı olarak geçirdikleri değişme ve şekillenmeler, Türk dilinin tarihî gelişme seyrinde önemli safhalar oluşturmuştur. İlgili duruma istinaden dil incelemelerinde bahsedilen bu değişim ve dönüşümler, ayrıntılı bir şekilde ele alınarak dil birimlerinin oluşum hikâyeleri ortaya konmakta, hatta ilk biçim ve işlevlerine kadar gidilmektedir. Bu sayede çeşitli dil olguları, tarihî nedenlerle bağlantılı olarak aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

XIII ile XV. yüzyıllar arasında Oğuz Türkçesinin yazılı metinlerle tanıklandığı ilk evreyi teşkil eden Eski Anadolu Türkçesi, çeşitli konularda telif ya da Arapça ve Farsçadan çeviri yoluyla pek çok eserin ortaya konduğu bir dönemdir. Ayrıca, Türk dilinin evrimi açısından kritik bir dönemi temsil etmesinin yanı sıra dilin tarihsel süreçteki dönüşümünü anlamak için de kaynak niteliğindedir. Öte yandan günümüzde Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türk-

çesi ve Gagavuz Türkçesi gibi Güney-Batı Türk yazı dillerinin de temelini oluşturmaktadır (Korkmaz, 2020, s. 2400).

Bu çalışmada, Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik eklerinden birisi olan $\{-(y)IsAr\}$ biçiminin kökeni ve gelişimi üzerinde durulacaktır. İncelemede, ilgili biçimin kökenine ilişkin yeni bir bakış açısı sunulularak ekin etimolojisine yönelik çalışmalara katkıda bulunulması amaçlanmaktadır. Anılan biçimin kökenine dair özgün bir görüş ortaya konması, çalışmanın alana getireceği yeniliklere işaret etmektedir. Ekin kökenini aydınlatmak noktasında yapılan karşılaştırmalı analizler, dil bilgisi yapılarının daha iyi anlaşılmasına olanak sağladığından bu incelemenin ekler üzerine yapılacak gelecekteki çalışmalara zemin hazırlayarak eklerin dil sistemindeki rolünü yeniden değerlendirmeye teşvik etmesi beklenmektedir.

Türk dilinin tarihî dönemlerinden Eski Anadolu Türkçesi, Harezmi-Altınordu ve Eski Kıpçak Türkçesinde tanıklanan $\{-(y)IsAr\}$ eki, gelecek zaman işlevinde kullanılmaktadır. Adamović, ekin gelecek bildirimine ilişkin konuşmacı genellikle eylemin ifadeden hemen sonra değil, daha sonraki bir zamanda gerçekleşmesini bekler açıklamasını yaparak ilgili biçimin uzak gelecek zaman bildirme işlevini vurgulamıştır (1985, s. 87). Bodrogligeti ise anılan ekin kullanımına yönelik gelecekte meydana gelmesi kesin olarak kabul edilen eylem veya durumları bildirdiğini ifade etmiştir (1970, s. 173). Ayrıca, kesin gelecek zamanı işaretleme dışında konuşurun durum karşısındaki tutumu, bilgisi, beklentisi ve şüphesi gibi durumları yansıtan kiplik bildirme işlevlerine de sahiptir (Flemming, 2011, s. 141-155).

Gelecek zaman işaretleyen $\{-(y)IsAr\}$ biçimi, Eski Anadolu Türkçesinin en tipik eklerinden biri olmasının yanı sıra yalnızca belirli bir dönemde tanıklanması ve birden fazla heceli olması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Bunların dışında, şu ana kadar modern Türk yazı dilleri ve ağızlarında anılan biçime rastlanmaması ve Eski Anadolu Türkçesinde 1400'lü yıllardan itibaren kullanımının azalması da göz alıcı yönlerine işaret etmektedir. Nitekim bir dildeki bağımlı biçim birimler, bağımsız biçim birimlere istinaden kolayca değişmemektedir; çünkü kapalı sınıf morfemlerinde bir biçim kurulduktan sonra kolayca yeni üyeler eklenemez. Öte yandan anılan biçime ilişkin bir diğer önemli husus ise Türk dillerinde görülen geçmiş zaman ile geniş zaman eklerinin göstermiş olduğu tek şekilliliğin gelecek zaman ekinde görülmesidir. Nitekim Türk dilinin yazılı tarihi incelendiğinde, gelecek zamanın $\{-GI\}$, $\{-GAy\}$, $\{-(y)A\}$, $\{-DAçI\}$, $\{-(y)IsAr\}$, $\{-AcAK\}$ gibi farklı eklerle işaretlendiği görülmektedir.

Yöntem

{-(y)IsAr} ekinin kökenine ilişkin çeşitli araştırmacılar, birbirine yakın ya da uzak düşünceler öne sürmüşlerdir. Tanıklanan görüşlerde, anılan ekin çeşitli dil bilgisi öğelerinin kaynaşmasından oluştuğuna yönelik fikir birliği olmasına karşın bu öğelerin biçimleri ve işlevleri bakımından ciddi görüş ayrılıkları söz konusudur. Ekin kökenine yönelik kaynaklarda farklı görüşlerin bulunması, konuya ilişkin ortak bir çözüm sağlanamadığına işaret etmektedir. İlgili duruma istinaden bu çalışmada, öncelikle konuya ilişkin görüş ifade eden araştırmacıların düşünceleri değerlendirilmeye tabi tutulacak, ardından art zamanlı yaklaşım esasında kendi görüş ve düşüncelerimiz ifade edilecektir.

Bulgular ve Tartışma

Eski Anadolu Türkçesinde Gelecek Zaman İşaretleyicileri

Eski Anadolu Türkçesi, bu döneme ait metinlerdeki çoklu kullanım örnekleri nedeniyle standart bir yazı dili niteliği taşımamakta; bunun yerine yerli ağızlara dayalı bir yapı sergilemektedir (Mansuroğlu, 1951, s. 217; Ercilasun 2015, s. 430). Korkmaz, standart bir yazı dili olmayışının nedenini XI. yüzyıldan itibaren bu topraklara yerleşen Oğuz boyları arasındaki ağız ayrılıklarına dayandırmıştır (2013, s. 109). Develi ise XIII ve XV. yüzyıllar arası Anadolu Türkçesi ile ilgili yaklaşık yüzyıldır sürdürülen çalışmalar ışığında, standart bir Eski Türkiye Türkçesinden söz edilebileceğini ifade etmiştir. Araştırmacıya göre Oğuz Türkçesi, bir taraftan coğrafi şartlar ve zamanın etkisiyle farklı ağızlara bölünüp gelişirken bir taraftan da Oğuzlar kendi içlerinde bir araya gelerek birkaç “standart (dil)” etrafında birleşmiştir (2008, s. 213). Duman da dönemin yazılı kaynaklarından yola çıkarak Batı Türkçesinin genel hâliyle Eski Anadolu Türkçesinde standartlaşmış bir dil görüntüsü arz ettiğini ifade etmiştir. Diğer taraftan araştırmacı, bu dönemde standartlaşmış bir dilden bahsedilse bile özellikle söyleyiş bakımından günümüz Türkçesine benzer şekilde tam anlamıyla bir standartlaşmadan söz etmenin güç olduğunu belirtmiştir (2012, s. 63). Belirtilen araştırmacılar dışında, Özkan (2009, s. 40), Akar (2018, s. 19) ve Salan (2020, s. 19) da Eski Anadolu Türkçesinin standart bir yazı dili olduğunu düşünmektedir. Erdem ise Eski Anadolu Türkçesi döneminde Orta Anadolu ve Azeri ağızlarının temsil ettiği ‘iki ana yazı dili’ bulunduğunu ve bu iki ana ağzın dışında küçük bir eser grubu için de Kıpçak ve Oğuz şivelerinin karışmasıyla oluşan farklı ve üçüncü bir yazı dili olduğunu ifade etmiştir (2006, s. 101-102).

Eski Anadolu Türkçesinin standart bir yazı dili olup olmadığı hususunda, çeşitli görüş ve düşünceler öne sürülmesine karşın {-y)IsAr} biçimi dönemin esas gelecek zaman eki olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte, ilgili ek

dışında birbirinden oldukça farklı gelecek zaman işaretleyicileri de karşımıza çıkmaktadır:

1. {-y)IsAr} eki, Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik gelecek zaman ekidir, örn. *öl-iser-em*, *bul-ısar-san*, *eyle-yiser-ler* vb. İlgili ekin kullanımı, 14. yüzyıla dek işlek olmakla birlikte 15.yüzyılın ilk yarısında nispeten azalmış, ikinci yarısında ise iyice seyrekleşmiştir. 16. yüzyıla gelindiğinde kullanımı bir hayli azalmış, özellikle şiir, eski olayların tasviri ve iktibas kalıp sözlerde kullanılmıştır (Gültekin, 2006, s. 38; Kerslake, 2022, s. 186).
2. {-AsI} gelecek zaman isim-fiil eki, bazen şahıs ekleri olarak bir çekimli fiil gibi kullanılmaktadır, örn. *eyle ol-ası sen*, *öküş katılık gör-esi-dür* vb. (Korkmaz, 2013, s. 100).
3. {-A} istek eki, gelecek zamanı karşılamak için de kullanılabilir, örn. *bu zahmetün rahatın sen gör-e-sin* “göreceksin” vb. (Korkmaz, 2013, s. 100).
4. ‘-sA + gerek’ şekli, kimi zaman gelecek zamanı karşılamaktadır, *et-se-m gerek*, *ol-sa gerek* vb. (Korkmaz, 2013, s. 100).
5. {-y)AcAK} eki, çok seyrek olmakla birlikte gelecek zaman işlevinde tanıklanmaktadır. İlgili ek, Eski Anadolu Türkçesinde isim-fiil işlevinden çekimli fiil pozisyonuna doğru geçiş yapmakta olan bir ek türüdür, örn. *şanda var-acağ-dur*; *alnuş tağa-y-acağ-lar-dur* (Korkmaz, 2013, s. 100).

Konuya ilişkin belirtilen maddeler, Eski Anadolu Türkçesinin çeşitli araştırmacılar tarafından ‘diyalektler ötesi’ şeklinde kabul edilmesine yönelik bir fikir vermektedir (Karahan, 2006, s. 3). Korkmaz’ın yukarıda metinlerden tespit ettiği beş biçim birimi dışında, çeşitli araştırmacılarca Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman işaretlediği belirtilen bir başka ek daha söz konusudur (Güzelderen, 2021, s. 29-41):

6. {-IcI} eki, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde rastlanan gelecek zaman işaretleyicilerinden birisidir, örn. *kılıcıvan*, *işleyiciven* vb. Tanıklanan bu biçim, {-y)IsAr} ekinin köken bakımından aydınlatılmasında aşağıda daha detaylı görüleceği üzere bizce anahtar bir rol oynamaktadır.

Literatür Değerlendirmesi

Bu bölümde, {-y)IsAr} ekinin kökenine yönelik belirtilen görüşler sıralanacak ve kendi içinde değerlendirmeye tabi tutulacaktır:

Gabain, kökenini *sa-* eylemine bağladığı {-sAr}¹ > {-sA} şart biçim birimi ile Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman işaretleyen {-y)IsAr} şekli arasında bağlantı olduğunu ifade etmiş, buna karşın belirtilen bağlantının içeriği, kapsamı ve şekline ilişkin herhangi bir bildirimde bulunmamıştır (1953, s. 25-26). Kılıçoğlu (Hatipoğlu) da şart kipi işaretleyen {-sAr} eki ile {-y)IsAr} eki arasında bir ilişki olduğunu düşünmüş ve bu doğrultuda gelecek zaman ekinin etimolojik bakımdan {-I} zarf-fiil eki ile şart kipi teşkil eden {-sAr} biçiminin birleşiminden meydana geldiğini ifade etmiştir (1954a, s. 255; bk. Kılıçoğlu, 1954b, 510-518).

Tekin, Kılıçoğlu'nun konuya ilişkin öne sürdüğü etimolojik görüşlere şu gerekçelerle itiraz etmiştir:

- I. {-I} eki ile yapılmış zarf-fiillere, kip eklerinin eklenebilmesi mümkün değildir. Nitekim kip ekleri, Türkçenin bütün devirlerinde salt fiil kök ve gövdelerine eklenmiştir.
- II. Şart ile gelecek arasındaki anlam ilişkisi oldukça zayıftır.

Tekin'in yerinde ve haklı eleştirilerine şart ekinin tarihsel gelişimi de eklenebilir. Söz gelimi, Köktürkçede {-sAr} şeklinde ve zarf-fiil işlevinde tanıklanan ilgili biçim, Uygurcada şahıs zamirlerinin bağlanmasıyla şart kipi bildirmeye başlamıştır (Ercilasun, 2015, s. 278). Nitekim Baskakov da {-sAr} morfolojik göstergesine, Orhon yazıtlarında ve kısmen de eski Uygur metinlerinde rastlandığını ifade etmiştir (2014, s. 214). Bu biçim, Karahanlı Türkçesinde ise günümüzdeki işlev ve şekline, yani {-sA} biçimine dönüşmüştür (Hacıeminoğlu, 2019, s. 188). Dolayısıyla artık {-sA} şeklinde kullanılan bir biçimin Batı Türkçesinin ilk evresinde nasıl {-sAr} şeklinde kaldığı durumu açıklanmamış, ayrıca ilgili ekin yine {-sAr} şeklindeki bir kullanımına da Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde rastlanmamıştır.

Tekin, düşüncelerini bu şekilde belirttikten sonra Kaşgarlı Mahmud'un eserine atıfta bulunarak ilgili biçimin {-IgsA}'lı fiil gövdelerine {-r} geniş zaman ekinin eklenmesiyle oluştuğunu ifade etmiştir: *IgsAr* > *IsAr* (1954a, s. 453-454; bk. Tekin, 1954b, s. 89-96). Tekin'in konuya ilişkin düşünceleri, dil bilimsel açıdan son derece yerinde ve tutarlı olmakla birlikte şu yönden tezyif edilebilir: *-ıgsar* > *-ısar* gelişmesinde {-y)IsAr} ekine ilişkin vurgu durumu belgelenmemiştir. Bilindiği üzere yarı vokallik /ğ/ ve /g/ sesleri, önündeki sesli harflerle kaynaşarak onları uzatmaktadır: *yağmur* > *yāmur* vb. Tekin'in görüşlerine göre *-ıgsar* biçimindeki /ğ/ sesi düşerse önündeki /ı/ sesini uzat-

¹ Baskakov, Eski Türkçedeki {-sAr} biçiminin, özel bir fiil görünüşü niteliğindeki {-sA} eki ve {-Ar}, {-Ir} sıfat-fiil eklerinin birleşiminden meydana geldiğini ifade etmiştir. Öte yandan bilgine göre söz konusu ekten ve hareket adından türeyen ikincil bir {-Ig} fiil tabanından fiilin çeşitli zaman ve diğer şekilleri oluşmuştur: *Ol ewge barıgsadı* 'O, eve gitmek istedi' (2014, s. 214).

mak zorundadır ki bu da henüz belgelenebilmiş değildir. Nitekim Tekin de ilgili dönem için Arap alfabesinin yetersizliği ve XIII-XIV. yüzyıl metinlerinin karışık imlasının ünlü uzunluklarını tespit etmeyi zorlaştırdığını ifade etmiştir (1954a, s. 454). Dolayısıyla {-(y)IsAr} ekindeki vurgu sorunu çözülmeden Tekin'in görüşlerini desteklemek zor görünmektedir. Ayrıca {-(I)gsA-} eki ile oluşturulan fiil gövdelerinde, temel fiil tarafından belirtilen hareketi gerçekleştirmeye isteği söz konusudur (Erdal, 2004, s. 228). {-r} eki ise geniş zamana atıfta bulunmaktadır. Bu köken bilgisi izahında kesin gelecek zamanı işaretleyen unsur nedir? Eğer salt istemek anlamı veren yapım eki ise bir şey şu anda da, geniş zamanda da gelecek zamanda da istenebilir. Dolayısıyla Tekin'in etimolojik izahında {-(y)IsAr} ekinin nasıl gelecek zaman bildirme işlevi kazandığı kesin delillerle ortaya konmamış, istekle gelecek zaman arasında kurulan anlam yakınlığı ise bizce görece yetersiz kalmıştır. Nitekim bir şeyi arzu etmek, istemek, talep etmek salt gelecek ile ilgili değildir.

Deny, *Dîvânü Lugâti't-Türk'te* fiil tabanlarına gelen bir *-igsä* (=ig+sä) eki olduğunu belirtmiş ve bu biçimin işlev bakımından istek-dilek bildiriminin yanı sıra takdir ve tahmin anlamları verdiğini ifade etmiştir. Ardından, Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman işaretleyen *-(y)iser* ekinin de köken bakımından ilgili biçime benzediğini belirterek ekin kökenini şu şekilde vermiştir: *-ig+sä-r* ya da *-gü+sä-r* (1942, s. 489). Deny'nin konuya yönelik görüşleri dil bilimsel açıdan uygun olmakla birlikte belirtilen etimolojilerden hangisi doğrudur? Diğer bir ifadeyle, araştırmacının ekin kökenine ilişkin tanıkladığı {-ig} ve {-gü} biçimleri, birbirinden farklı eklerdir. Dolayısıyla Deny'nin sunduğu her iki görüş de geçerliliğini korumakla birlikte bunlardan hangisinin benimsenmesi gerektiği yönünde bir görüş ifade edilmemiştir.

Menges, {-(I)sAr} ekinin kökenini Eski Türkçe {-sAr} biçimiyle ilişkilendirmiştir. Araştırmacı, öncelikle Ortak Türkçe şart kipinin {-s-} veya {-sa-} şart eki ve geniş zaman isim fiil ekinin birleşmesiyle oluştuğunu açıkladıktan sonra Eski Anadolu Türkçesinde tanıklanan {-(y)IsAr} eki arasında bağlantı kurmuştur. Menges'e göre *äd-iser* "yaparsa", *kal-ısar* "kalırsa" çekimlerinde görüldüğü üzere {- (I)sAr} eki şart bildirmekte, öte yandan bazen de gelecek zaman ve gerçek dışılık (irrealis) işlevlerinde kullanılmaktadır (2020, s. 192-193). Tekin, Menges'in belirtilen bu görüşlerine çeşitli gerekçelerle itiraz etmiş ve araştırmacının büyük bir hata yaptığını dile getirmiştir. Nitekim Tekin, Eski Anadolu Türkçesinde oluşan {-(y)IsAr} ekinin asla şart kipi oluşturmadığını ve Karahanlı Türkçesinde {-sA} şeklinde tanıklanan Eski Türkçe {-sAr} biçimi ile {-(y)IsAr} eki arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını belirtmiştir (2013, s. 89). Tekin'in Menges'e yönelttiği eleştirilerde, oldukça keskin ifadeler bulunmasına karşın Halil Ersoylu tarafından yayımlanan Lokmanî Dede'ye (ölüm 1519) ait *Menâkıb-ı Mevlâna* başlıklı eserde {-(y)IsAr} ekinin

şart işlevinde tanıklandığı görülebilmektedir: “*Her ki gül ile hem-niş’in ol-ısar / ol dahı gül koşusını alısar*” (2001, s. 217).

Bodrogligeti, {-y)IsAr} ekinin köken bakımından Türkçenin tarihinde çeşitli türetmeleri olan {-I} zarf fiil eki ile *sa-* ‘düşünmek, saymak’ eyleminin geniş zaman çekiminin birleşmesinden meydana geldiğini ifade etmiştir. Öte yandan araştırmacı, *sa-* eyleminin bu görevde fiil kökü olma özelliğini kaybettiğini belirterek dolaylı yoldan dil bilgiselleşme durumuna işaret etmiştir (1970, s. 171-172). Bodrogligeti’nin sunmuş olduğu etimolojik teklifte, bizce aydınlatılması gereken durumlar söz konusudur. Söz gelimi, *sa-* eylemi fiil kökü olma özelliğini kaybederek zarf-fiil ekine hangi işlevle eklenmiştir? (İsimden fiil yapım eki mi?; Tasvir fiili mi? vb.). Araştırmacının çalışmasında bu kısım bizce eksik kalmış ve izaha muhtaçtır. Nitekim ekin kökenine yönelik düşüncelerin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için ilgili durumu net bir şekilde tanımlamak gerekmektedir. Öte yandan Yıldız, istemek anlamlı fiillerin bir zarf-fiil yapısıyla kalıplaşmasının mümkün olmadığını belirterek Bodrogligeti’nin görüşlerinin geçersiz olduğunu belirtmiştir (2013, s. 43-44).

Adamović’in {-y)IsAr} ekinin kökenine ilişkin öne sürdüğü görüşler, Melioranskiy’nin (1900) düşünceleri esasında şekillenmiştir; zira araştırmacıya göre Melioranskiy (1900, s. LVI) ilgili meseleyi çözüme kavuşturmuştur. Bu açıklamanın ardından araştırmacı, anılan ekin kökenini şu şekilde vermiştir: {-ısar} < {-ıgsar} ‘arzu-dilek bildiren {-⁰gsA-} fiilden fiil yapım eki’ ve ‘{-r} geniş zaman eki’nin birleşiminden oluşmuştur (1985, s. 92). Melioranskiy ve Adamović’in görüşleri, dil bilimi bakımından uygun olmakla birlikte ses bilimi açısından izaha muhtaçtır. Nitekim yarı vokal /g/ sesi belirtilen izahta düştüğüne göre kendisinden önceki ünlüyü uzatmış mıdır sorusunun cevaplanması gerekmektedir.

Uyğur, {-y)IsAr} gelecek zaman ekinin kökenini şu şekilde izah etmiştir: [(y) ‘kaynaştırma ünsüzü’ + I ‘zarf-fiil eki’ + *sa-* (tasvir fiili) ‘düşünmek, tasarlama’ + *r* ‘geniş zaman eki’] (2007, s. 1194-1195). Uyğur’un görüşlerine dil bilimsel bakımdan katılmak oldukça zordur. Nitekim Türkçede, {-y)Iver} veya {-y)Abil} şeklinde tanıklanan bir {-y)IsA} tasvir fiili yoktur. Bununla birlikte zorlama bir etimoloji izlenimi veren bu görüşlere yönelik Yıldız, istemek anlamlı eylemlerin zarf-fiil yapısıyla kalıplaşmasının mümkün olmadığını belirterek Uyğur’un görüşlerinin kabul edilemeyeceğini savunmuştur (2013, s. 43-44).

{-y)IsAr} ekinin kökenine ilişkin en kapsamlı çalışmalardan birisi Yıldız’a (2013) aittir. Araştırmacı, ekin kökenine dair pek çok çalışmayı detaylıca incelemiş ve konuya yönelik özgün bir görüş ortaya koymuştur. Belirtilen çalışmada, {-y)IsAr} ekinin kökeni şu şekilde izah edilmiştir: “Öncelikle

{-°g} mastar ekiyle biten fiillere *sa-* fiilinin eklenmesiyle bir {-°gsA-} fiilden fiil yapma eki oluşmuştur. Ardından da bu ek, geniş zaman eki {-r} ile birleşip kalıplaşarak {-°gsAr} biçimine kavuşmuştur. Son olarak ise belirtilen ek, gelecek zaman işlevi kazanarak ve fonetik hadiselerle uğrayarak {-(y)IsAr} şekline dönüşmüştür” (2013, s. 44). Yıldız’ın görüşlerine şu yönlerden itiraz edilebilir:

- I. Türkçenin zaman işaretleyicileri, şimdiki zaman eki müstesna, sıfat-fiil eklerinden türemiştir; buna karşın mastar ekinden ekleşerek zaman işaretleyen herhangi bir biçim birime rastlanmamaktadır. Bu yönden Yıldız’ın görüşlerine katılmak zorlaşmaktadır. Nitekim belirtilen görüşü güçlendirmek için bizce benzer gelişmelere ihtiyaç vardır. Başka bir ifadeyle, Türkçe anılan ekten benzer şekilde başka bir biçim birimi türetmiş midir? Yoksa sadece anılan şekle mahsus, bir kere olmak üzere mi ilgili ek türetilmiştir? Bu soru, cevaba kavuşturulmalıdır.
- II. Geleneksel dil bilgisi anlayışı, eş zamanlı ve art zamanlı yaklaşımı bir arada kullanmaktadır. Benzer şekilde Yıldız’ın da {-(y)IsAr} ekinin kökeni gibi art zamanlı bir meseleyi hem art zamanlı hem de eş zamanlı yaklaşımla ele aldığı görülmektedir. Bu durum, bizim açımızdan yöntem olarak uygun değildir. Özellikle *sa-* fiili üzerinden, günümüzdeki benzer ve eş anlamlı eylemleri temel alarak köken bilgisi görüşü öne sürmek bu bağlamda uygun bir yaklaşım gibi görünmemektedir.
- III. Yıldız’ın düşüncelerine göre {-°gsAr} biçimi, fonetik hadiselerle uğrayarak {-(y)IsAr} şekline dönüşmüştür. Konuya yönelik böyle bir açıklama yapılmasına karşın ekin bünyesinde bulunan /g/ sesinin düşmesi sonucunda kendinden önceki sesi uzatıp uzatmadığı konusuna değinilmemiştir. Dolayısıyla sunulan köken bilgisi izahında, bu hususun da aydınlatılması gerekmektedir.
- IV. Yıldız’ın çalışmasında Bodrogligeti, Uyğur ve Kılıçoğlu tarafından ileri sürülen görüşlerin neden kabul edilemeyeceğine ilişkin gerekçeler sunulmakla birlikte diğer araştırmacılarca ortaya konan düşüncelerin hangi gerekçelerle kabul edilemeyeceği hususunda bir açıklama yapılmamıştır. Dolayısıyla, Yıldız’ın görüşleri kabul edilecekse Tekin’in görüşleri neden reddedilmelidir? Bu sorunun da cevaba kavuşturulması gerekmektedir.

Hipotez

Eldeki veriler esasında, Oğuz-Türkmen dillerinin XIII. yüzyıldan itibaren bir yazı dili hâlinde ortaya çıktığı, ondan önceki devirlerde ise yazı dili dışında ağız ve lehçeler şeklinde varlığını sürdürdüğü göz önüne alınırsa {-(y)IsAr} ekinin muhtemelen yazılı metinlerde yer almadan önceki devirlerde de

mevcut olduğu düşünülebilir (Korkmaz, 1994, s. 368). Dolayısıyla anılan ek, Eski Anadolu Türkçesine gelinceye kadar yapı ve işlevlerindeki gelişmeleri tamamen veya geniş çapta tamamlayarak belirgin nitelikte bir ek durumuna gelmiştir. {-y)IsAr} eki, Eski Anadolu Türkçesine gelmeden evvel oluşumunu tamamlamış olduğundan yapısını çözmek zorlaşmakta ve bu durum ekin kökenine ilişkin görüş ayrılıklarına sebep olmaktadır.

Türkçede eklerin bir kısmı, yapıları bakımından iki veya daha çok biçimin kaynaşmasından oluşmuştur. Bu formda oluşan eklerden biri olan {-y)IsAr} biçiminin kökeni şu şekilde açıklanabilir: {-y)IsAr} < -gU (SFE) + sA (İFYE) -r (GNŞ. Z.). Bizi, konuya dair bu şekilde düşünmeye yönlendiren etkenler şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Eski Anadolu Türkçesinde, {-y)IsAr} eki ile eş zamanlı olarak gelecek zaman işaretleme fonksiyonunda kullanılan bir {-IcI} eki söz konusudur. İlgili ekin oluşma biçimi, {-y)IsAr} ekinin kökenine ışık tutmaktadır. Aynı zamanda, Kuznetsov'un {-y)AcAK} gelecek zaman ekinin kökenine ilişkin teklif olarak sunduğu {-y)AcAK} < {-gU+çak/çağ} etimolojik tahlili de henüz akademik çevrelerce geniş anlamda kabul görmemiş olmasına karşın konuya ilişkin görüşlerimizi desteklemek bakımından önemlidir.

Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesinin yazı dili olarak şekillenmesine kadar geçen süreçte, metinlerde farklı boylara ait ağız özelliklerini içeren standartlaşmamış özellikler tanıklanmaktadır (Gülsevin, 2010, s. 193). Bu olgudan yola çıkan Güzelderen, tarihî Türk dilindeki {-DAçI} gelecek zaman eki ile Eski Anadolu Türkçesindeki {-IcI} ekinin birbirlerine anlam ve görev bakımından benzer olduklarını ifade etmiştir (2021, s. 37; krş. Eraslan, 1980, s.91). Öte yandan Mansuroğlu, {-IcI} ekinin kökenini {-gUçI} biçimine dayandırarak tarihsel gelişimini şu şekilde göstermiştir: -gUçI > UcU > IcI (1953, s. 343; krş. Korkmaz, 1994, s. 358; Günşen, 2006, s. 75). Eraslan, Mansuroğlu'nun bu görüşlerine ek olarak Batı Türkçesinde /ğ/ ve /g/ seslerinin düşmesiyle ekin ilk önce {-UçI}, ardından iki ünlü arasında kalan ötümsüz ünsüzün ötümlüleşmesiyle {-UcI} şekline daha sonra da düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlanan ekin -ıcı/-ici, -ucu/-ücü biçimlerinin ortaya çıktığını belirtmiştir (1980, s. 91).

Belirtilen bilgiler doğrultusunda, Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman işaretleyen {-IcI} biçiminin Eski Türkçede de tanıklanan {-gU} ekinden geliyor olması benzer bir türetme formunun {-y)IsAr} biçimine de aktarılmasına olanak sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle gelecek zaman formunu {-gU} ekinden dil bilgiselleştiren Türk dili, bir diğer ekini de kuvvetle ihtimal aynı yolu tercih ederek dil bilgiselleştirmiş olmalıdır. Eski Türkçedeki gelecek za-

man ekine kaynaklık eden {-gU} ekinin, aynı zamanda Harezmi Türkçesinde ve yine Eski Anadolu Türkçesindeki {-IcI} biçimine köken olduğu delillerle sabittir. Nitekim Harezmi Türkçesi döneminde, ‘-gU+ iyelik ekleri + turur’ birleşimiyle gelecek zaman biçimi oluşmaktadır: *algumuz turur, alguları turur* vb. (Ercilasun, 2015, s. 399). İşte bu duruma istinaden biz, {-(y)IsAr} ekinin kökündeki birinci morfemin {-gU} gelecek zaman sıfat-fiil ekinden geldiği düşüncesindeyiz. Nitekim aynı dönemde bir başka gelecek zaman işaretleyicisi olan {-IcI} eki de köken bakımından bu şekilde dayanmaktadır.

Görüşlerimizi desteklemek ve kuvvetlendirmek bağlamında, Kuznetsov’un düşünceleri de önemlidir. Nitekim Türkçenin mevcut gelecek zaman eki {-(y)AcAK}’ın kökenine ilişkin sunduğu görüşler, henüz kesin bir şekilde ispat edilmemiş olmasına karşın konuya yönelik düşüncelerimizi güçlendirmektedir. Kuznetsov, {-(y)AcAK} ekinin iki unsurdan oluştuğunu ifade etmiş ve kökenini şu şekilde açıklamıştır: {-gU} + çak/çağ (=çağ, zaman, vakit). İlgili etimolojik tahlilde birinci unsurun gelecek zaman sıfat-fiil eki olduğu, ikinci unsurun ise günümüzde ‘çağ, yüzyıl’ anlamındaki bir isimden eklediği ifade edilmekte ve tarihsel gelişimi şu şekilde verilmektedir: {-gUçAk} > {-gIçAk} > {-gAcAk} > {-(y)AcAk} (1997, s. 212-213; karşılaştırma: Korkmaz, 2017a: 3-11). Araştırmacının teklif olarak sunduğu bu görüş, {-IcI} biçiminin birinci unsuru ile aynı olması, diğer yandan {-(y)IsAr} ekinin kökenine ilişkin görüşlerimizi desteklemesi ve köken bakımından üç gelecek zaman ekini de {-gU} gelecek zaman sıfat-fiil eki paydasında birleştirmesi bakımından kayda değerdir.

Eski Anadolu Türkçesinde oldukça sık tanıklanan ve geniş bir kullanım yelpazesine sahip olan {-IcAk} zarf-fiil eki de konuya yönelik düşüncelerimizi güçlendirecek delillerden birisini teşkil etmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde zaman bildiren en işlek zarf-fiil eki pozisyonunda bulunan {-IcAk} biçiminin yapısına ilişkin farklı görüşler bulunmasına karşın düşüncelerimizle kesişmesi bakımından Salan (2017) ve Hünerli’nin (2012) görüşleri dikkate değerdir. Salan, {-IcAk} zarf-fiil ekinin kökenini Eski Uygur Türkçesinden itibaren Karahanlı, Harezmi ve Çağatay sahasında kullanılan {-gUçA} zarf-fiil ekine dayanarak açıklamış ve {-gUçA} biçiminin {-k (< ok)} pekiştirme ekiyle genişletilmiş şeklinin Oğuz Türkçesindeki varyantı olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Bu minvalde araştırmacı, zaman bildiren {-IcAk} zarf fiil ekindeki {-I} biçiminin köken açısından {-gU} sıfat-fiil ekine dayandığını ifade etmiştir (2017, s. 47). Hünerli de {-IcAk} zarf-fiil ekinin yapı bakımından {-gIçAk / -gUçAk} zarf-fiil biçiminin Batı Türkçesine geçerken /g/ ünsüzünü kaybetmesi sonucunda meydana geldiği ve {-gI / -gU} şeklinin de sıfat-fiil olduğunu savunmuştur (2012, s. 272).

Sonuç olarak Türk dili, gelecek zamanı teşkil etme noktasında daha önce {-gU} ekini kullanma yolunu tercih etmiş ve aynı şekilde {-(y)IsAr} ekinde

de bu yöntemi benimsemiş olmalıdır. Nitekim {-y)IsAr} biçim biriminde, bir şeyin mutlaka gelecek zaman anlamını vermesi gerekmektedir. Bu noktada, *sa-* eyleminin istemek ve arzu etmekle ilintili olması onun kesin gelecek zamanı işaretleyeceği anlamına gelmemektedir. Aynı zamanda, sondaki geniş zaman eki de gelecek zamanı kapsamasına karşın kesin gelecek zamana doğrudan işaret edemez. Dolayısıyla {-y)IsAr} biçiminde kesin gelecek zaman bildirme işlevini, bizce {-gU} eki sağlamıştır.

- 2) Sıfat-fiil ekleri, kendi içerisinde zaman anlamı taşıdığından zaman işaretleyicisi durumuna geçebildikleri bilinmektedir (Mansuroğlu, 1956, s. 105; Özmen, 2010, s. 478). Bu durumda, {-gU} ekinin de sıfat-fiil işlevinden gelecek zaman bildirme fonksiyonu kazanması olağan kurallara uygunluk göstermektedir.

Türkçede kip eklerinin büyük bir bölümü, önce sıfat-fiil işlevinde kullanılmış, ardından zaman bildirme işlevi kazanmıştır. Korkmaz, sıfat-fiillerin yapılarında zaman kavramı bulunduğu için onları bir bakıma çekimli fiillere yaklaştırmış ve bu özellikleri nedeniyle çekimli fiillerin bir kısmının sıfat-fiil kökenli olduğunu ifade etmiştir (2017b, s. 784). Diğer bir ifadeyle, Türkçede şimdiki zaman eki müstesna sıfat-fiil eklerinin önce sıfat-fiil olarak kullanıldığı ardından zaman eki işlevi kazandığı söylenebilir. Söz gelimi, {-mİş} ekli geçmiş zaman sıfat-fiili, Eski Anadolu Türkçesinde sayıca nadiren görülmekle birlikte Osmanlı Türkçesinde daha yaygın olarak çekimli fiil biçiminde karşımıza çıkmaktadır. {-AcAk} ekli gelecek zaman sıfat-fiilinden bildirme kipi, ancak Osmanlı Türkçesi döneminde gelişmeye başlar. {-DUK} ekli geçmiş zaman sıfat-fiili, Eski Anadolu Türkçesi döneminin dağınık verileri birleştirilerek incelendiğinde bildirme kipi şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir (Koç, 2012, s. 11; Fener, 2024, s.1148-1166).

Orhon Türkçesi dönemi metinlerinde de görüldüğü üzere, zaman işaretleyicilerini sıfat-fiil işlevindeki eklerden seçen Türk dilinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde de gelecek zaman ekini sıfat-fiil işlevinde kullanılabilen bir ekten tercih etmesi, kurallara uygunluk göstermektedir. Bu noktada çeşitli araştırmacılar, {-y)IsAr} ekindeki {-r} geniş zaman ekinin zaten sıfat-fiil işlevinde kullanılabildiğini söyleyebilirler. Bu durumda da geniş zaman ekinin, nasıl kesin gelecek zaman bildirme işlevi kazandığının gerekçesi ortaya konmalıdır. Diğer bir ifadeyle ilgili ekte, kesin gelecek zaman bildirme işlevi hangi biçim birimi sayesinde oluşmuştur sorusunun cevaba kavuşturulması gerekmektedir. Konuya yönelik düşüncelerimize şu yönlerden itiraz edilebilir: Türkçede geniş zaman eki, gelecek zaman işlevinde kullanılabilmekte ve gelecek zaman ekinin, geniş zaman ekine bağlı olarak ortaya çıktığı iddia edilebilir. Bu durumu şu şekilde cevaplandırmak mümkündür: Bir dilde, iki ek yaşıyorsa bu iki biçim mutlaka farklı işlevlere sahiptir. Bu noktada geniş

zaman eki, gelecek zaman bildirme işlevinde kullanıldığında kesin yapılacak bir hareketten ziyade geleceğe dönük bir beklenti bildirmektedir: *Yarın parası da biter*. Dolayısıyla geniş zaman ve gelecek zaman ekleri işlev bakımından farklı durumlara işaret etmektedir.

Belirtilen bilgiler doğrultusunda, $\{-y\}IsAr$ ekinin birinci biçiminin gereklilik ve olasılık anlamları işaretleyen $\{-gU\}$ gelecek zaman sıfat-fiil ekinde türediği tarafımızca ifade edilmektedir. Dolayısıyla, $\{-y\}IsAr$ gelecek zaman ekindeki $\{-I\}$ biçiminin $\{-gU\}$ sıfat-fiil ekinde geldiği belirtilebilir. Nitekim yapı ve işlev bakımından bu oluşum, Türkçenin tarihî gelişimi bakımından da uygundur. Sunulan görüşün güvenilirliği ve doğruluğunu güçlendirmek amacıyla bazı fonolojik izahlara da ihtiyaç vardır. Söz gelimi, kök olduğu iddia edilen birinci biçim yuvarlak ünlülü olmasına karşın metinlerde tanıklandığı üzere $\{-y\}IsAr$ ekinin sadece düz ünlülü biçimleri bulunmakta ve düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymadığı görülmektedir: *göriser, oturusaruz* vb. (Ercilasun, 2015, s. 454-455). Bu durumu şu şekilde izah etmek mümkündür: Fiil köklerinin çoğunda, yuvarlak ünlü bulunmamaktadır (Kuznetsov, 1997, s. 213). $\{-y\}IsAr$ ekinin ikinci hecesinde de yuvarlak bir ünlü bulunmadığından $\{-gU\}$ biçimi, iki düz ünlülü hecenin arasına düştüğü için $\{-gI\}$ şekline dönüşmüş olmalıdır. Böylelikle, ilk olarak $\{-gUsAr\}$ şeklinde olan ek, $\{-gIsAr\}$ biçimine ardından da Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliği olan ikinci ve daha sonraki hecelerde söz başı /g/ sesinin düşmesiyle $\{-y\}IsAr$ şeklini almış olmalıdır. Öte yandan Eski Anadolu Türkçesine ait metinlerde görülen $\{-IcI\}$ biçiminin $\{-gUçI\}$ ekinde türemesi, benzer şekilde $\{-IcAk\}$ zarf-fiil ekinin $\{-gUçAk\}$ şeklinden kaynaklanması, $\{-y\}IsAr$ ekindeki $\{-I\}$ biçiminin de benzer bir ses değişimi geçirerek $\{-gU\}$ sıfat-fiil ekinde türediği fikrini desteklemektedir.

- 3) Ekin ikinci biçimi ise kanaatimizce, *sa-* eyleminden dil bilgiselleşmiş olan isimden fiil yapım eki $\{+sA-\}$ biçim birimidir.

$\{-y\}IsAr$ ekinin ikinci biçimine işaret eden bu maddeye, özellikle dikkat edilmesi gerekmektedir. Nitekim yukarıda açıklandığı üzere, konuya ilişkin bazı araştırmacılar birinci unsura *sa-* eyleminin eklendiğini ifade etmektedir. Oysaki birinci unsura eklenen biçim bizce, *sa-* eyleminden ziyade bu eylemden eklenen bir isimden fiil yapım ekidir. *sa-* ‘bir şeyi dilekleri arasında saymak, istemek’ eylemi, zamanla dil bilgiselleşerek $\{+sA-\}$ biçimini oluşturmuştur (Bulak, 2012, s. 686; ayr. bk. Ercilasun, 1995). Bununla birlikte bir zarf-fiil ya da mastar biçimine *sa-* eyleminin eklenmesi bizce sakıncalı bir duruma işaret etmektedir. Nitekim eylem burada doğrudan eklenmek yerine belirli süreçten geçerek dil bilgiselleşmiş, sözlüksel anlamından uzaklaşmış ve çeşitli işlevler kazanarak ektaki yerini almış olmalıdır. Eylemin çeşitli araştırmacıların belirttiği gibi zarf-fiil veya mastar ekine eklenmesi ya da dil

bilgiselleşme sürecinden geçmeden birinci unsurla kaynaşması bize dil bilimsel bakımdan uygun gelmemektedir. Dolayısıyla buradaki unsuru, eylem olarak değil, ek olarak açıklamak gerekliliği ortaya çıkmakta ya da en azından Bodroglıgeci'nin belirttiği gibi ilgili eylemin kök anlamını kaybettiğini belirtmek gerekmektedir.

Gelecek zaman eki, içeriğinde istek, niyet, beklenti gibi pek çok hususu barındırdığından ilgili ekin bu tür yan işlevleri, {+sA-} eki ile paralellik göstermektedir. Konuya yönelik Korkmaz, {+sA-} istek ekinin Türk dili içindeki birbirinden farklı birleşme ve kaynaşmalara dayanan gelişmelerinin şart, istek ve gelecek zaman kiplerini kuran çekimli fiil eklerini doğurduğunu ifade etmiştir (1994, s. 368). Bu açıklamalar esasında, ikinci biçimin *sa-* eyleminden eklenen isimden fiil yapım eki {+sA-} olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan konuya yönelik belirttiğimiz ikinci biçime şu yönden itiraz edilebilir: {-y)IsAr} ekinin birinci unsuru bir sıfat-fiil eki olduğu ve sıfat-fiiller de yapım eklerinden sonra geldiğinden burada ikinci unsurun {+sA-} şeklindeki isimden fiil yapım eki olma ihtimali ortadan kalkmaktadır. Diğer bir ifadeyle sıfat-fiil eklerinin üzerine yapım ekleri eklenemediğinden *sa-* eyleminden türeyen {+sA-} biçimi, ekin ikinci unsuru olamamaktadır. Bu durumu şu şekilde izah etmek mümkündür: Türkçede ek, ekin üstüne eklenmez; sözcük veya sözcük grubu üzerine eklenir. Dolayısıyla belirtilen sıfat-fiil eki, kalıplaşmışsa üzerine ek eklenebilir. Nitekim birleşik yapıları eklerin de kalıplaştığını düşünmek gerekmektedir.

- 4) {-y)IsAr} ekinin sonunda bulunan {-r} biçiminin biz de geniş zaman eki olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim ekin kökenine yönelik görüş ifade eden araştırmacılar arasında bu biçime ilişkin görüş birliği söz konusudur.

Kılıçoğlu dışında konuya yönelik inceleme yapan araştırmacıların, ortak noktada bulunduğu şekil, bu üçüncü biçimdir. Dolayısıyla ekin ne olduğuna yönelik fikir birliğinden söz etmek mümkündür. Öte yandan, dil neden bu hususta geniş zaman ekini tercih etmiştir sorusu ise henüz yanıt bulmamış ve çalışmalarda da yer almamıştır. Bu durumu, dilin nedensizlik ilkesiyle açıklamak bizce uygun düşmemekte, ancak kesin yargılara varmak da bir hayli zor görünmektedir. Bununla birlikte dil bilgisel biçim birimler, belirli yapılarda ortaya çıkmakta ve nasıl geliştiklerinin hikâyesi ise içinde bulundukları yapının gelişimiyle ilgili olmaktadır. Belirtilen duruma istinaden, konuya ilişkin tahminlerimiz şu şekildedir:

- I. Türkçede isimden fiil yapım eki olan {+sA-} eki dışında bir de şart ve dilek bildiren başka bir {-sA} eki mevcuttur. İlgili durum, Eski Anadolu Türkçesinde de tanıklanmaktadır. Şart kipi kuran {-sA} ile dilek kipi

kuran {-sA} biçimleri esasında farklı yapı unsurlarından oluşmasına karşın {-sA} eki, Orta Türkçeden itibaren aynı biçim yapısı altında iki ayrı kipin görevini yüklenmiştir (Benzer, 2010, s. 132). Dolayısıyla Türkçedeki {-sA} eki, birbirinden farklı olmak üzere çok işlevli bir ektir. Bu doğrultuda, {-sA} şart eki, {-sA} dilek-istek kipi ve istek bildiren {+sA-} biçimi, ses bilimi bakımından aynı olduğu için dil hafızası ve kullanımında belirli bir karışmayı önlemek amacıyla {-(y)IsAr} ekinin sonuna geniş zaman eki getirilmiş olabilir. Nitekim Kuznetsov, {-(y)IsAr} ekinin bir ihtimal {-sAr} > {-sA} biçimine benzediği için dilde tutunamadığı ifade etmiştir (1997, s. 213).

- II. {-(y)IsAr} ekine, geniş zaman biçim biriminin eklenme sebeplerinden bir diğeri, pekiştirme olabilir. Nitekim {+sA-} eki, işlev bakımından arzu, istek ve bir şeye niyetli olma durumunu bildirmektedir. Bir şeyi arzu etmek, bir şeye niyet etmek geniş zamanı kapsadığından {-r} biçim birimi burada pekiştirme işlevi nedeniyle eklenmiş olabilir.
- III. {-(y)IsAr} ekinin birinci biçiminin {-gU} gelecek zaman sıfat-fiil ekinden türediği yukarıda izah edilmişti. Anılan ek, kipleştiğinde ise asli işlevi gelecek zaman işaretlemektir. Geniş zaman olarak tanımlanan zaman ise içerik bakımından geçmiş, şu an ve geleceği kapsamaktadır. Bu doğrultuda, birinci biçimin işlek olan vazifesini güçlendirmek amacıyla eklenmiş olabilir.

Sonuç

Batı Türkçesinin birinci evresini teşkil eden ve metinlerin Oğuz Türkçesiyle yazıldığı ilk döneme tekabül eden Eski Anadolu Türkçesi, kendine has karakteristik yönleriyle ortaya çıkmaktadır. Bu has özelliklerden birisi de belirtilen dönemde gelecek zaman işaretleyen {-(y)IsAr} biçimidir. Konuya ilişkin yapılan incelemede, {-(y)IsAr} ekinin köken bakımından şu şekilde meydana gelmiş olabileceği sonucuna varılmıştır:

{-(I)sAr} < -I (< -gU) ‘sıfat-fiil eki’ + sa- ‘isimden fiil yapım eki’ -r ‘geniş zaman eki’. Diğer bir ifadeyle, ilgili biçim {-gU} gelecek zaman sıfat-fiil eki ile sa- ‘düşünmek’ fiilinden gelişen {+sA-} ekinin {-r} geniş zaman ekiyle birleşmesi ve kaynaşması sonucunda oluşmuştur. Tanıklanan biçimlerin kaynaşması sonucunda, olasılık ve gereklilik anlamları işaretleyen {-gU} gelecek zaman sıfat-fiil ekinin düzleşmesi ve nihayetinde Batı Türkçesinde ikinci ve daha sonraki hecelerin başında bulunan kalın ve ince -g/-ğ seslerinin erimesi sonucunda ilgili ek, {-(y)IsAr} biçiminde şekillenmiştir.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar

bk.	Bakınız
GNŞ. Z:	Geniş zaman eki
İFYE:	İsimden fiil yapım eki
krş:	Karşılaştırınız
SFE:	Sıfat-fiil eki
vb.:	ve benzerleri

Kaynakça

- Adamović, M. (1985). *Konjugationsgeschichte der türkischen Sprache*. E. J. Brill.
- Akar, A. (2018). *Oğuzların dili Eski Anadolu Türkçesine giriş*. Ötüken Neşriyat.
- Baskakov, N. A. (2014). Türk lehçelerinde -sa/-se şart şeklinin kökeni sorununa dair (M. Musaoğlu ve C. Kınacı, Çev.), *Dil Araştırmaları*, 14, 201-232.
- Benzer, A. (2010). -sA ekinin işlevleri ve dilek-şart ayrımı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 131-140.
- Bodrogligeti, A. (1970). Finite forms in -İsar, -Isär in fourteenth century Turkish literary documents. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 22(2), 167-176.
- Bulak, Ş. (2012). Türkçede +sA- isimden fiil yapma eki. *Turkish Studies*, 7(3), 683-708.
- Deny, J. (1942). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi)*. Maarif Matbaası.
- Develi, H. (2008). Eski Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılması. *Turkish Studies*, 3(3), 212-230.

- Duman, M. (2012). Eski Anadolu Türkçesine ait bazı metinlerdeki dil uyumuna aykırı örnekler üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 32, 53-64.
- Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçede isim-fiiller*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Ercilasun, A. B. (1995). Kâşgarlı Mahmud'da -sâ/-sē eki. *Türk Dili*, 521, 449-455.
- Ercilasun, A. B. (2015). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Akçağ.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Brill.
- Erdem, M. D. (2006). Ağızlardan etkilenme derecelerine göre Osmanlı ve Eski Anadolu Türkçesi metinleri ve bu metinlerin diline kaynaklık eden ağızlar. *İlmî Araştırmalar*, 22, 83-110.
- Ersoylu, H. (2001). *Lokmanî Dede: Menâkıb-ı Mevlâna*. Türk Dil Kurumu.
- Fener, K. (2024). {-DI} ekinin kökeni üzerine düşünceler. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 1148-1166.
- Flemming, B. (2011). {Isar} gelecek zaman eki ve onun kiplik fonksiyonları üzerine notlar (M. Salan, Çev.). *Dil Araştırmaları*, 9, 141-155.
- Gülsevin, G. (2010). Eski Anadolu Türkçesi ağızları üzerine. *Yaşayan ve tarihi Türkiye Türkçesi ağızları içinde* (s. 193-205). Özel Kitaplar.
- Gültekin, M. (2006). Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde gelecek zaman ekleri üzerine bir deneme. *TÜBAR*, 20, 33-59.
- Günşen, A. (2006). Anadolu ağızlarında farklı bir gelecek zaman eki ve çekimi: -ıci / ıci ; -ucu / -ücü. *Turkish Studies*, 1(2), 54-84.
- Güzelderen, B. (2021). Eski Anadolu Türkçesinde -IcI standartlaşmamış bir gelecek zaman eki olabilir mi? *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(1), 29-41.
- Hacıeminoğlu, N. (2019). *Karahanlı Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Hünerli, B. (2012). *Oğuz grubu Türk lehçelerinde zarf-fiiller* (Tez No. 320999) [Doktora tezi, Trakya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Karahan, L. (2006). Eski Anadolu Türkçesinin kuruluşunda yazı dili – ağız ilişkisi. *Turkish Studies*, 1(1), 1-12.
- Kerslake, C. (2022). Ottoman Turkish. L. Johanson ve É. Á. Csátó (Ed.), *The Turkic languages içinde* (s. 174-194). Routledge.
- Kılıçoğlu, V. (1954a). Şart kipi. *Türk Dili Dil ve Edebiyatı Dergisi*, 3(29), 245-258.
- Kılıçoğlu, V. (1954b). Gerendiumların özellikleri ve “-iser” eki. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3(33), 510-518.
- Koç, M. (2012). Eski Anadolu Türkçesi /dUk/ ekli geçmiş zaman çekimi. *Türkbi-lig*, 23, 11-18.
- Korkmaz, Z. (1994). Yazılı devirlerdeki gelişmelere göre Eski Türkçenin yaşı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 37(1989), 353-370.

- Korkmaz, Z. (2013). *Türkiye Türkçesinin temeli Oğuz Türkçesinin gelişimi*. Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2017a). Türkçede -acak/-ecek gelecek zaman (futurum) ekinin yapısı üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar 1-2* içinde (s. 3-11), Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2017b). *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi*. Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (2020). 26 Eylül’ün dil tarihimizdeki yeri üzerine kısa bir değerlendirmesi. *VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı: 24-28 Eylül 2012 I-II* içinde (s. 2397-2408). Türk Dil Kurumu.
- Kuznetsov, P. İ. (1997). Türkiye Türkçesinin morfoetimolojisine dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 43, 193-262.
- Mansuroğlu, M. (1951). Anadolu’da Türk yazı dilinin başlaması ve gelişmesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4(3), 215-229.
- Mansuroğlu, M. (1953). Türkçede “-ĞU” ekinin fonksiyonları. *Türkiyat Mecmuası*, 10, 341-348.
- Mansuroğlu, M. (1956). Türkçede -taç ekinin fonksiyonları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1-2), 105-108.
- Melioranskiy, P. M. (1900). *Arab filolog o turetskom yazıke*. Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk.
- Menges, K. H. (2020). *Türk dilleri ve halkları Türklük araştırmalarına giriş* (E. Taşbaş, Çev.). Türk Dil Kurumu.
- Özkan, M. (2009). *Türk dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. Filiz Kitabevi.
- Özmen, M. (2010). -IcI/-UcU ekinin gelecek zaman eki olarak kullanılması üzerine. *Türk dili üzerine makaleler* içinde (s. 477-488). Akçağ.
- Salan, E. (2017). {-IcAk} zarf-fiil eki ve varyantları üzerine. *Gazi Türkiyat*, 21, 45-73.
- Salan, E. (2020). *Eski Anadolu Türkçesinde sınırlandırma yapıları*. Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. (1954a). -ısar ekinin türeyişi. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 3(32), 453-455.
- Tekin, T. (1954b). -ısar eki hakkında. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 4(38), 89-96.
- Tekin, T. (2013). *Makaleler: 2 tarihî Türk yazı dilleri* (E. Yılmaz ve N. Demir, Haz.). Türk Dil Kurumu.
- Uygur, S. (2007). {-y)IsAr gelecek zaman ekinin yapısı üzerine. *Turkish Studies*, 2(4), 1193-1196.
- von Gabain, A. (1953). Türkçede fiil birleşmeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 1, 16-28.
- Yıldız, H. (2013). Türkçede {-y)IsAr} eki ve “istemek” anlamlı fiiller üzerine notlar. *Türk Kültürü*, 1, 29-46.

Extended Summary

It is known that the Oghuz Turks, who migrated to Anatolia in large groups, began producing numerous valuable works in various fields from the 13th century onward as favorable conditions emerged. Old Anatolian Turkish, which constitutes the initial phase of Western Turkish and is dated between the 13th and 15th centuries, is one of the most remarkable stages in the history of the Turkic language due to its distinctive features. During this period, many linguistic traits connecting Western Turkish to Old Turkish became distinctly evident. Furthermore, because of its characteristic features, it holds particular importance for analyzing contemporary grammatical structures and understanding their development within a historical context.

Old Anatolian Turkish, which represents the earliest phase of Oghuz Turkish attested in written texts, corresponds to a period during which numerous valuable works were produced, either as original compositions or translations from Arabic and Persian. Moreover, it forms the foundation of modern South-western Turkic written languages such as Turkish, Azerbaijani, and Gagauz. This study focuses on the etymology and development of the $\{-(y)IsAr\}$ form, one of the characteristic suffixes of Old Anatolian Turkish. The aim is to contribute to the etymological studies of this suffix through detailed examination.

The suffix $\{-(y)IsAr\}$, a unique feature of Old Anatolian Turkish that served as a future tense marker during that period, has drawn considerable attention from researchers due to its polysyllabic nature, its absence in modern Turkic languages, its diverse modal functions, and its eventual disappearance from written texts over time.

Various researchers have proposed similar or differing views regarding the etymon of the suffix $\{-(y)IsAr\}$. While there is a consensus in the observed opinions that the suffix emerged from the fusion of multiple grammatical elements, significant disagreements exist concerning the forms and functions of these elements. The presence of differing perspectives in the literature on the etymology of this suffix indicates that a unified resolution to the issue has not yet been achieved. In response to this situation, this study first evaluates the opinions of researchers who have expressed views on the topic. Subsequently, based on a diachronic approach, our own perspectives and insights are presented.

In Turkish, some suffixes are formed by the fusion of two or more morphemes in terms of their structure. The etymology of the suffix $\{-(y)IsAr\}$, which is one of the morphemes formed in this way, can be explained as follows: $\{-(y)IsAr\} < -\acute{g}U + sA - r$.

The factors that lead us to think about this issue in this manner can be summarized as follows:

- 1) In Old Anatolian Turkish, there is a suffix $\{-IcI\}$ that is used simultaneously with the suffix $\{-(y)IsAr\}$ to mark the future tense. The formation of the relevant suffix sheds light on the etymology of the suffix $\{-(y)IsAr\}$. At the same time, the etymological analysis of $\{-(y)AcAK\} < \{-gU + \acute{c}ak/\acute{c}ag\}$ that Kuznetsov presented as a proposal for the etymology of the future tense suffix

{-(y)AcAK} is also important in terms of supporting our views on the subject, although it has not yet been widely accepted by academic circles.

- 2) It is known that participle suffixes can become mood suffixes since they carry time meaning within themselves. In this case, the fact that the participle suffix {-gU} also gains the function of indicating time from the participle function is in accordance with the usual rules.
- 3) The second form of the suffix is, in our opinion, the noun-verb suffix {+sA-}, which has become grammatical from the verb *sa-*. ‘to count, to think, to calculate’.
- 4) We consider the {-r} element at the end of the suffix {-(y)IsAr} to be the present tense marker. Furthermore, there is consensus among researchers expressing opinions on the etymology of this suffix regarding this particular component.

The analysis has led to the following conclusions:

The etymology of the suffix {-(y)IsAr} can be explained as follows: {-(I)sAr} < -I (<-gU) (future participle suffix) + sA- (noun verb derivation suffix) + r (present tense marker). Through the fusion of these attested morphemes and the erosion of the velar consonants (-g/-ġ) at the beginning of the second and subsequent syllables in Western Turkish, the suffix developed into its current form, {-(y)IsAr}.

Çin’de Türk Dilleri ve Türk Dilleriyle İlişkili Dil ve Dil Çeşitlerine İlişkin Son Belgeler

Abdurishid YAKUP*

Özet

Bu makale, Prof. Dr. Lars Johanson’un ufuk açıcı kitabı *Discoveries on the Turkic Linguistic Map*’in (2001) yayımlanmasından bu yana Çinli ve başka ülkelerden akademisyenler tarafından Çin’de dil bilim alanına yapılan en önemli katkıların bir incelemesini sunmaktadır. Yazının odak noktası, son yirmi beş yılda Çin’de yürütülen Türk dilleri ve onlarla ilişkili dillerin alan dil bilimsel araştırması ve dokümantasyonu olacaktır. Son otuz yılda Kuzeybatı Çin’de Türk dilleri ve varyantları üzerine yapılan dil bilimsel alan çalışmalarının sayısı göz önüne alındığında, bu alan çalışmalarına dayanan önemli bir bilimsel külliyatın olması şaşırtıcı değildir. Ancak buna rağmen, en önemli belgeleme çalışmalarını kapsayan bütüncül bir değerlendirme hâlâ eksiktir. Malzemenin çokluğu sebebiyle, bütün bu çalışmalara kapsamlı bir genel bakış sunmak mümkün değildir. Bu sebeple, bu çalışma kapsamlı bir literatür taraması sunmak yerine, yöntem ve sonuçları açısından seçilmiş proje ve yayınları öne çıkarmaktadır. Aşağıda, öncelikle “Çince Dil Kaynaklarını Koruma Projesi”ne kısa bir genel bakış sunacak ardından Salar, Cungar Tuvası ve Eynu ile ilgili bazı önemli belgeleme projelerine ve yayınlara kısa bir giriş yapacağım. Netice itibarıyla makale, Çin’deki Türk dilleriyle ilişkili önemli dil belgeleme çalışmalarından Türkologları haberdar etmektedir. Makalenin özgünlüğü de buradan, son yıllarda

* Prof. Dr., Principal Investigator, Research Centre for Primary Sources of the Ancient World, Berlin Brandenburg Academy of Sciences and Humanities; Changjiang Scholar Distinguished Professor, School of Minority Languages and Literatures, Minzu University of China, <https://ror.org/0044e2g62>
yakup@bbaw.de, <https://orcid.org/0009-0003-3980-2449>

Çin’de yürütülen Türkoloji araştırmalarını bütüncül bir bakışla ele alan kapsamlı bir çalışma eksikliğini gidermesinden kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Türk dilleri, Türk dilleriyle ilgili diller, dil bilimsel alan araştırması, dil bilimsel dokümantasyon

Recent Documentation on Turkic and Turkic-Related Languages and Language Varieties in China

Abstract

This paper presents a review of the most significant contributions to the field of linguistics in China achieved by both local and foreign scholars since the publication of Prof. Dr. Lars Johanson’s seminal book, *Discoveries on the Turkic Linguistic Map* (2001). The focus of this article will be on the field linguistic research and documentation of Turkic and Turkic-related languages and language varieties conducted in China over the last twenty-five years. Considering the number of linguistic fieldwork projects on Turkic and Turkic-related languages and language varieties in Northwest China over the last three decades, it is not surprising that there is a substantial scholarly corpus based on these fieldworks. Nevertheless, a comprehensive evaluation encompassing the most significant documentation efforts is still lacking. Due to the sheer volume of material, it is not possible to provide a comprehensive literature review of all these studies. Therefore, this study highlights selected projects and publications that stand out in terms of methodology and scholarly significance. In the following, first, a concise overview of the “Chinese Language Resources Preservation Project” will be provided and then a brief introduction to some significant documentation projects and publications on Salar, Jungar Tuvan and Eynu will be presented. The originality of the article lies in its attempt to fill the gap caused by the lack of comprehensive studies that examine recent Turkological research conducted in China from an integrated perspective.

Keywords: China, Turkic languages, Turkic-related languages, linguistic fieldworks, language documentation

1997 yılında İstanbul’daki İsveç Araştırma Enstitüsü, Gunnar Jarring’in doksanıncı doğum günü vesilesiyle Stockholm’de Jarring Konferansları [Jarring Lectures] serisi başlattı. Önde gelen İsveçli dil bilimci ve Türkolog Lars Johanson, o zamana kadar dil bilimsel alan araştırmalarının kapsamlı bir özetini sundu. Türk dil biliminin tarihine kısa bir bakıştan sonra, önemli yayınların gözden geçirilmesi ve yeni araştırma projelerinin tanıtıldığı konferansta İsveç geleneğine özel bir vurgu yapılırken Prof. Dr. Johanson’un 1970’lerden itibaren merkezi bir figür olduğu Mainz’daki Türk dil biliminin önemli katkıları da kabul edildi. *Discoveries on the Turkic Linguistic Map* başlığıyla kitap olarak

yayımlanan konferans metni (Johanson, 2001), Prof. Dr. Nurettin Demir ve Prof. Dr. Emine Yılmaz tarafından *Türk Dili Haritası Üzerinde Keşifler* adıyla Türkçeye çevrildi ve 3 baskı yaptı (Johanson, 2002). Türkçe metin; kapsamlı, güncel bilgiler ve ayrıntılı yorumlar içerecek şekilde önemli ölçüde genişletilmiştir. Türk dili ailesindeki diller de dâhil olmak üzere azınlık dilleri üzerine 20. yüzyılın otalarından sonuna kadar yürütülen dil bilimsel saha çalışmaları hakkında Xie Liuwen 谢留文 ve Sun Hongkai 孙宏开 tarafından bir taslak hazırlanmıştır (bk. Sun vd., 2007, 16-29). Bu makalede Prof. Dr. Johanson'un kitabının ve bahsettiğim makalenin yayımlanmasının ardından Çin'de yerli ve yabancı akademisyenler tarafından yapılan dil bilim alanındaki en önemli katkılardan bazılarını kısaca tanıtacağım. Yazının odak noktası, son yirmi beş yılda Çin'de yürütülen Türk dilleri ve onlarla ilişkili diller ve dil türlerinin dil bilimsel alan araştırmaları ve dokümantasyonu olacaktır.

Son otuz yılda Kuzeybatı Çin'de Türk dilleri ve Türk dilleriyle bağlantılı diller ve varyantlar üzerine yürütülen dil bilimsel alan araştırması projelerinin sayısı çoktur. Bu alan araştırmalarına dayanan bilimsel çalışmaların sayısı da oldukça fazladır. Malzemenin hacmi göz önüne alındığında çalışmaların hepsinin kapsamlı bir dökümünü vermek mümkün değildir. Aşağıda, önce Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi'ne kısa bir genel bakış sunacak; ardından Salar, Cungar Tuvacası ve Eynu üzerine bazı önemli belgeleme projelerini ve yayınları kısaca tanıtacağım.

Kuzeybatı Çin'in Dilsel Manzarası

Çin'de Türk dili ailesine mensup dokuz dil veya varyant bulunmaktadır: Uygurca, Kazakça, Kırgızca, Salarca, Özbekçe, Tatarca, Sarı Uygurca, Tuva- ca ve sözde Fuyu Kırgızcası. Fuyü Kırgızcası dışında kalan sekiz dil kuzey- batı Çin'e dağılmıştır. Kuzeybatı Çin (Xibei 西北), Ningxia 宁夏 Hui Özerk Bölgesi ve Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi (XUAR) olmak üzere iki özerk bölgenin yanı sıra Şensi 陕西, Kansu 甘肃 ve Çinghay 青海 eyaletlerini ve İç Moğolistan Özerk Bölgesinin bazı kısımlarını kapsar. Kuzeybatı Çin, farklı yapısal türlere ve genetik ailelere sahip çok çeşitli dilsel varyantın bulunduğu az sayıdaki bölgeden biridir.

Harita 1: Kuzeybatı Çin

İki dil, Han Çincesi ve Tibetçe, Çin-Tibet dil ailesine aittir. İlki Çin Halk Cumhuriyetinin ulusal dilidir, birkaç bölgesel varyantı bulunmaktadır. Kuzeybatı Çin'in çoğu bölgesine dağılmış olan Hui ve Çinli nüfusun ana dili olmasının yanı sıra, Hui milletinin ve bölgede yaşayan diğer birçok etnik grubun da ana dilidir. Tibetçe, Çinghay ve Kansu'nun çeşitli bölgelerinde ve özerk vilayetlerinde yarım milyondan fazla kişi tarafından konuşulmaktadır. En az üç bölgesel lehçeden oluşmaktadır: Amdo Tibetçesi, Orta Tibetçe ve Khams Tibetçesi (Sun vd., 2007, s. 167-168).

Dağur, Dongxiang, Doğu Uygurca ve Monguor/Tu (土族Tuzu) ile birlikte Moğolca lehçeleri Altay dil ailesinin Moğolca alt bölümünü oluşturur. Dongxiang, Doğu Uygurca ve Monguorca konuşanların çoğunluğu Kansu Eyaleti'nde bulunmaktadır. Buna karşılık, Dağur dilini konuşanların çoğunluğu XUAR'ın Tarbagatay Bölgesi'nde yaşamaktadır (Yamada, 2020, s. 321). XUAR'da konuşulan Moğolca varyant Oyrot lehçesi olarak tanımlanırken İç Moğolistan nüfusunun çoğunluğu Çahar ve Barghu-Buryat lehçelerini konuşmaktadır (Janhunen, 2003, s. 177-181; Birtalan, 2020, s. 350-355).

Türk dilleri, resmî olarak tanınan yedi millet [nationality] tarafından Çin'de yaklaşık on üç milyondan fazla kişi tarafından konuşulmaktadır: Uygur, Kazak, Kırgız, Salar, Özbek, Tatar, Sarı Uygur ve Moğol kimliğini tercih eden sözde Cuncarya Tuvaları. Salar ve Sarı Uygurlar dışında kalan Türk dilli nüfus, Sincan Uygur Özerk Bölgesinin belirli bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Büyük ölçüde Uygurca bir gramere sahip olan gizli dil Eynu, Sincan Uygur

Özerk Bölgesindeki Tarım Havzasının güneybatısında ağırlıklı olarak Uygur ortamında konuşulmaktadır. Türkçeyle ilişkili olan Eynu önemli ölçüde Farsça ve diğer bazı dillerden türetilmiş Uygurca olmayan bir sözvarlığına sahiptir. Mançurya Kırgızları olarak da bilinen Fuyü Kırgızları, bir zamanlar Çin'in kuzeydoğusunda konuşulan tek Türk dilidir, Çin Halk Cumhuriyetinin Heilongjiang 黑龙江 eyaletindeki Qiqihaer 齐齐哈尔市 şehrinin Fuyü 富裕 ilçesine bağlı Wujiazi 五家子 köyü ve Kırgız köyünde (eski adıyla Qijiazi 七家子) konuşulur. Çoğu akademisyen Fuyü Kırgızlarının etnik ve dilsel olarak Hakaslara Kırgızlardan daha yakın olduğuna inanmaktadır (Hu ve Imart, 1987; Tenişev, 1997; Schönig, 1998; Li vd., 2007; Kasapoğlu Çengel, 2016). Kansu Eyaletinin Aksay Kazak Özerk Bölgesinde konuşulan Kazakça 1950'lerde bölgeye taşınmıştır.

Ayrıca, aslında Tunguz dil ailesi içinde Mançucanın bir lehçesi olan Şibe dili, İli Vadisinde ve kuzey Sincan'ın diğer bölgelerinde yaklaşık otuz bin konuşura sahiptir. Bu dil, İli Vadisine on sekizinci yüzyılda Mançuryalı askerler tarafından getirilmiştir. Bildiğim kadarıyla kuzeybatı Çin'de Tunguz ailesine mensup tek dildir (Jang, 2020, s. 269-271).

Çin, Pakistan ve Tacikistan arasındaki sınır bölgesinde konuşulan İran dilleri Sarikoli ve Wakhi, Rusça ile birlikte Hint-Avrupa dil ailesini temsil etmektedir. Ayrıca, iyi bilinen karma diller Ainu ve Wutunhua sırasıyla Güneybatı Sincan ve Doğu Çinghay Eyaletine dağılmıştır. Sonuç olarak Kuzeybatı Çin, Çinli dil bilimciler tarafından sıklıkla bir "diller ve yazılar fuarı" olarak tanımlanmaktadır ancak Çin'deki yegâne "diller ve yazılar fuarı"nın Kuzeybatı Çin olmadığı da yaygın olarak kabul edilmektedir.

Tablo1: Kuzeybatı Çin’in Dilsel Demografisi

Dil aileleri	Diller	Konuşmacı sayısı/nüfusu*	Bölge
Çin-Tibet	Çince	89,000,000 (civarında, 2020)	Şensi, Çinghay, Kansu, İç Moğolistan, Sincan
	Tibetçe	1,864,418 (2010)	Çinghay, Kansu
	Bonanca	19,642 (2010)	Kansu
	Dağurca	12,188 (2020)	Sincan
Moğolca	Donşianca/ Santaca	621,500 (2010)	Kansu, Sincan
	Moğolca	10,000000 (2020)	İç Moğolistan, Kansu, Sincan
	Monguor	230,000 (2010)	Çinghay, Kansu
	Şıra Uygurca	4,000 (2007)	Kansu (Sunan)
Türk dilleri	Kazakca	1,562,518 (2020)	Sincan, Kansu
	Kırgızca	204,402 (2020)	Sincan
	Salarca	165,159 (2020)	Çinghay, Kansu, Sincan
	Özbekçe	12,742 (2020)	Sincan
	Tatarca	3,544 (2020)	Sincan
	Tuvaca	2600 (1982)	Sincan
	Uygurca	11,774,538 (2020)	Sincan
	Sarı Uygurca	4,600 (2007)	Kansu, Sincan
Tunguz dilleri	Şibece	43,200 (2020)	Sincan
Hint-Avrupa dilleri	Tacıkca	50,896 (2020)	Sincan
	Ruşça	11,672 (2015)	Sincan
Karışık diller	Eynuca	12000 (2002)	Sincan (güneybatı)
	Wutun dili	2000 (1995)	Çinghay

*Konuşmacıların tam sayısını bilmek zordur, bu nedenle burada resmî nüfus rakamları verilmiştir.

Bölgenin dilsel çeşitliliğine rağmen, en yaygın dil türleri daha büyük dilsel topluluklara yakın mesafede bulunan küçük veya daha küçük etnik gruplar tarafından konuşulmaktadır. Dahası, küçük etnik gruplar tarafından kullanılan varyantların çoğu sadece konuşulmaktadır. Sonuç olarak, çok sayıda küçük etnik grubun anadili ya da ilk dili çoğunlukla sadece evde konuşulmakta ve yaygın olarak ev dili işlevi görmektedir. Sayıları nispeten daha az olan ve daha büyük dil toplulukları içinde izole bölgelerde yaşayan bu etnik gruplar, yüksek düzeyde iki dillilik ve çokdillilik sergilemektedir (Yakup, 2015).

Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi ve Türk Dilleriyle İlgili Saha Çalışmaları

Son otuz yılda yürütülen en önemli dilsel dokümantasyon projesi *Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi* (Çince: 中国语言资源保护工程 *Zhongguo yuyan ziyuan baohu gongcheng*) veya kısaca *Dil Koruma Projesi* (Çince: 语保工程 *Yubao gongcheng*), Çin Halk Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ve Devlet Dil Komisyonu tarafından 2012-2020 yılları arasında yürütülen araştırma, koruma, sergileme merkezli çeşitli görevleri kapsayan dil ve kültür temelli bir koruma projesidir. Amacı; Çin lehçelerinin, azınlık dillerinin ve sözlü kültürlerin gerçek külliyyatını toplamak ve kaydetmek için modern teknolojiyi kullanmak, bunları düzenlemek ve işlemek, sürdürülebilir büyüme ile büyük ölçekli bir multimedya dil kaynakları veritabanı oluşturmak, dil kaynaklarının korunması üzerine araştırmalar yapmak, temel sistematik sonuçlar oluşturmak ve derinlemesine geliştirme ve uygulama yapmak, Çin'in dil kaynaklarının korunma ve kullanım düzeyini kapsamlı bir şekilde iyileştirmek ve mükemmel geleneksel Çin kültür mirasının ve ulusal güvenliğin korunmasına katkıda bulunmak; kültürü, ulusal birliği teşvik etmek ve ulusal güvenliği korumaktır. Proje çerçevesinde azınlık dilleriyle ilgili araştırmalar 2015 yılında başlamıştır, projenin ilk aşamasının 2019 yılında başarıyla tamamlanmasına kadar beş yıl sürmüştür (Çin Halk Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ve Devlet Dil Komisyonu 2015).

Projenin dil araştırma alanı; ülke genelinde 34 il, özerk bölge ve belediyeyi kapsamıştır. Toplam 1.712 araştırma sahasında 123 dil ve tüm Çin lehçeleri toplanmıştır. Kayıt ve görüntüleme platformunda kaydedilen 9.733 konuşmacı ve her biri 5 milyondan fazla ses ve video verisi içeren, toplam 100 terabayt (TB) kapasiteye sahip 10 milyondan fazla ham külliyyat verisi ile dünyanın en büyük dil kaynağı veritabanı oluşturulmuş ve çevrim içi hizmetler sağlanmıştır.

Şu ana kadar Shangwu Yinshuguan 商务印书馆/ Commercial Press tarafından 2017-2023 yılları arasında “Çin Dilleri ve Kültürleri Koleksiyonu” (Çince: 中国语言文化典藏 *Zhongguo yuyan diancang*, 50 cilt) ve “Çin'in Tehlike Altındaki Dillerinin Belgelenmesi” (Çince: 中国濒危语言志 *Zhongguo binwei yuyan zhi*, 30 cilt) olmak üzere iki seri hâlinde yayımlanmıştır (bk. <https://zhongguoyuyan.cn/index>). “Çin Dilleri ve Kültürleri Koleksiyonu” serisindeki 50 cildin 37'si Çin lehçeleri, 13'ü ise azınlık dilleri üzerinedir. Ünlü Kazak dili uzmanı Prof. Dr. Zhang Dingjing 张定京 ve iki öğrencisi tarafından hazırlanan *Xinyuan Hasakeyu* 新源哈萨克语 (Künäs'te Konuşulan Kazakça) adlı bir ciltlik kitap, Türkçe üzerinedir. Kitap, İli Kazak Özerk İlinin Künäs ilçesinde konuşulan Kazakça çeşitliliğini belgelemektedir. Kazaklar burada 149.000 nüfusla çoğunluğu oluşturmaktadır.

Kitap, ön söz ve giriş, dışında dokuz bölümden oluşmaktadır. Alan araştırması yoluyla elde edilen ilk elden bilgilere dayanır. *Çin Lehçesi ve Kültürü Derleme Araştırması El Kitabı*'nın ilgili normlarına göre hazırlanmıştır. Akademik ve popüler bilimin bir kombinasyonu olarak nitelendirilen bu kitabın amacı, Xinyuan bölgesinin lehçe külliyyatını ve halk kültürünü bir araya getirir. 1 ila 8. bölümler, ev yapımı, günlük hayatta kullanılan araçlar, giyim,

Resim 1: Zhang Dingjing vd.,
Xinyuan Hasakeyu 新源哈萨克语
(Künäs'te Konuşulan Kazakça), 2022.

gıda, tarım, endüstri, günlük işler, evlilik ve cenaze gelenekleri ve festivaller gibi konuları kapsar. 8 ana kategori ve 28 ikincil kategoriye ayrılmış olan ağız kültürünü tasvir eden 600'den fazla resimden oluşan bir koleksiyon içerir. Eser, Künäs Kazak dili ve geleneklerinin entegrasyonu, kültürün yerel özelliklerini görsel olarak ortaya koyar. 9. bölüm dört alt bölüme ayrılmıştır: tabular, atasözleri, baladlar ve hikâyeler. Cümlelerin transkripsiyonu için Uluslararası Fonetik Alfabe (IPA) kullanılmış ve bunlar Mandarin diline çevrilmiştir. Dilin kültürel olgusunun orijinal görünümü mümkün olduğunca korunmuştur.

Prof. Dr. Miao Dongxia 苗东霞 tarafından 2019 yılında yayımlanan “Çin'in

Tehlike Altındaki Dillerinin Dokümantasyonu” serisinde yayımlanan ciltlerden biri de *Gansu Sunan Xibu Yuguyu 甘肃肃南西部裕固语* (Kansu Eyaleti Sunan İlçesinde Konuşulan Batı Sarı Uygur Dili) adını taşır. Kitap, Sarı Uygurca üzerine son yirmi yılda Çin'de yayımlanan üçüncü monografidir. Bunlardan ilki müteveffa Çinli Türk dil bilimci Chen Zongzhen'in 陈宗振 2004 yılında yayımlanan *Xibu Yuguyu yanjiu 西部裕固语研究* [Batı Sarı Uygur Dili Üzerine Araştırma] adlı kitabı, ikincisi ise Sarı Uygur bilim adamı Zhong Jinwen'in 钟进文 2009 yılında yayımlanan *Xibu Yuguyu miaoxie yanjiu 西部裕固语描写研究* [Sarı Uygur Dili Üzerine Açıklayıcı Çalışma] adlı kitabıdır. Prof. Dr. Miao'nun “Çin'in Tehlike Altındaki Dillerinin Dokümantasyonu” serisindeki kitabı, yani serinin son kitabı, Sunan Sarı Uygur Özerk İlçesi (Çince: Sunan Yugu Zizhixian 肃南裕固自治县) Dahe 大河 kasabasında kaydedilen zengin bir kelime koleksiyonu ve metin külliyyatına dayanmaktadır. Batı Sarı Uygurcanın özellikle fonoloji, kelime hazinesi ve gramer açısından ayrıntılı bir tanımını sunmakta ve Batı Sarı Uygurcanın tarihi ve mevcut durumu, sosyal değişimler, dil bilimsel soy, dil kullanımının mevcut durumu ve tehlike altındaki olmanın son durumu hakkında ayrıntılı bir açıklama vermektedir.

Resim 2: Sarı Uygur (Miao Dongxia 苗东霞: *Gansu Sunan Xibu Yuguyu* 甘肃肃南西部裕固语 [Kansu Eyaleti Sunan İlçesinde Konuşulan Batı Sarı Uygur Dili], 2019)

Yayın, Sarı Uygurcanın anlamsal olarak sınıflandırılmış bir sözlüğünü, özellikle hayvancılık, giyim ve kültürel törenlerle ilgili sözcükleri içerir. Ayrıca öykü, masal ve diğer metinleri transkripsiyon, morfolojik sözlük ve Çince çevirisiyle sunulur. Kesinlikle dilin en yeni dokümantasyonudur, ancak sonuncusu değildir. Genç Çinli akademisyen Zhong Zhencao'nun 钟镇操 "Sarı Uygurcanın Belgelenmesi" adlı projesi, bu Mayıs ayından itibaren Berlin Brandenburg Bilim ve Beşeri Bilimler Akademisinin "Tehlike Altındaki Diller Belgeleme Programı" (ELDP) tarafından desteklenen en yeni projedir.

Çin'de konuşulan sekiz Türk dilinin tamamı, yani Uygurca, Kazakça, Kırgızca, Salarca, Özbekçe, Tatarca, Sarı Uygurca ve Tuvaca, bu projenin bir parçası olarak belgelenmiştir. O dönemde konuşuru olmadığı, belgeleme için çok geç kalındığı için elenen tek dil türü Fuyü Kırgızcası olmuştur. Nispeten büyük nüfuslu milletler tarafından konuşulan Uygur, Kazak ve Kırgız dilleriyle ilgili olarak Uygurcanın Hotan, Kaşgar, Lopnor, Kumul, Ili, Yarkent, Ürümqi, Bortala, Çöçek ve Kälpin gibi bölgelerde kullanılan lehçeleri, Kazakçanın Künäs, Altay ve Aksay lehçeleri ve Kırgızcanın Kuzey ve Güney lehçeleri de dâhil olmak üzere önemli lehçeler ve bunlara ek olarak, Türklerle ilişkili Eynu dili de belgelenmiştir. Eynu'nun yanı sıra, Türk dil ailesindeki bölgesel çeşitler de dâhil olmak üzere 34 dil ve dil türü bu proje çerçevesinde kayıt altına alınmıştır.

Önceki dokümantasyonun aksine, bu dokümantasyon projesi 3000 kelimelik sabit bir kelime listesine, farklı içeriklere sahip on metne ve konuşmacıların ailesi ve yaşam deneyimleri hakkındaki anlatılarına dayanmaktadır. Belgeleme sürecinde mümkün olan tüm dijital araçlar ve yöntemler kullanılmıştır. Sadece 34 Türk yerleşim yerinden 105.821 ses kaydı, 102.893 video kaydı, 752 fotoğraf, 288 sözlü edebiyat örneği alınmıştır. Bunların hepsi şu anda Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi'nin resmî web sitesinde (<https://zhongguoyuyan.cn>) mevcuttur. Şu anda sadece kayıtlı akademisyenlerin erişimine açıktır.

Bu projede toplanan verilerin yanı sıra en önemli başarı, çok sayıda genç araştırmacının saha çalışması ve belgeleme sürecine dâhil olmasıdır. Öte yandan bu, bazı dillerin ve dil çeşitlerinin son belgelenmesi olabilir. Azınlık dillerinin belgelenmesi, Çin Azınlıklar Üniversitesindeki (Çin Minzu Üniversitesi) Çin Azınlık Dil Kaynaklarını Koruma Merkezi tarafından planlandı, organize ve koordine edildi. Çin Minzu Üniversitesinin eski başkan yardımcısı, fizik Profesörü Song Min müdür olarak görev yaptığı Projede ben de merkezin ilk müdür yardımcısı ve baş/sorumlu araştırmacısı olarak yer aldım. Minzu Üniversitesi Azınlık Dilleri ve Edebiyatları Fakültesindeki lisansüstü eğitim gören öğrencilerin neredeyse tamamı ve genç öğretmenler dokümantasyon çalışmalarına katıldı. Bunların çoğu Çin'de alan dil biliminin günümüzdeki ana gücü hâline gelmiştir.

Bu projenin sorunu, neredeyse bir asırdır etkili olduğu kanıtlanmış olan Çinli diyalektologların anket ve saha çalışması yöntemini model almış olmasıdır. Ancak bu yöntem, bireysel dillerin ve dil çeşitlerinin özelliklerini göz ardı etmiştir. Bununla birlikte, en sorunlu yönü, dil bilimsel verilerin çok sıkı teknik düzenlemeler altında kapalı odalarda toplanması ve kaydedilmesidir.

Resim 3: Saha Çalışmalarından Bir Örnek (Kopya hakkı: Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi)

Bu, modern betimleyici dil bilimsel saha çalışmasının gerekliliklerinden çok uzaktı ve R. M. Dixon'ın yapılması gerekenler olarak bahsettiği çoğu şey yapılmamış veya doğru yapılmamıştır, ancak Dixon'ın saha çalışmalarında yapılmaması gerekenler olarak bahsettiği çoğu şey yapılmıştır (bk. Dixon, 2013, s. 315-328).

Salarcanın Dokümantasyonu

Salarlar, yalnızca Çin Halk Cumhuriyeti'nde Türkçe konuşan iki etnik gruptan biridir, diğeri ise Sarı Uygurlardır. Salarların toplam nüfusu 2021 nüfus sayımına göre 165.159'dur (bk. Çin İstatistik Yıllığı, 2021). Salarların çoğunluğu Çinghay eyaletinde, özellikle Xunhua Salar Özerk İlçesi (Çince: 循化撒拉族自治县 Xunhua Salazu Zizhixian, Salar: Yısır Salır Özbaşdaq Yurt) ve komşu Gandan Kırsal Bölgesi'nde (Çince. 甘鄯乡 Gandan Xiang, Salar: Yarluyu) ve Qinghai Eyaletindeki Hualong Hui Özerk İlçesinde (Çince: 化隆回族自治县 Hualong Huizu Zizhixian) yaşar. Kansu Eyaletinin Jishishan Bao'an Dongxiang Salar Özerk İlçesinde (Çince: 积石山保安族东乡族撒拉族自治县 Jishishan Bao'an zu Dongxiangzu Salazu Zizhixian) 20.000'den fazla Salar yaşamaktadır. Bunların dışında, Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesinde, özellikle İli ilçesinde yaklaşık 5000 Salar yaşamaktadır (bk. Yakup, 2017, 2022).

Salarca üzerine yapılan araştırmalar son yıllarda hem Çin'de hem de Çin dışında önemli ilerlemeler kaydetmiş, çok sayıda makalenin yanı sıra, birkaç monografi ve bir dil bilimsel veri külliyatı da yayımlanmıştır (Dwyer, 2000, s. 2007). Bazı önemli yayınlar hakkında, geçen yıl Türkiye'de yayımlanan bir armagan'daki yazımda oldukça ayrıntılı bir inceleme yapmıştım (Yakup, 2023). Bu makalede Çin'de yakın zamanda yayımlanan ve Salarcanın belgelenme durumunu temsil ettiğine inandığım iki Salar monografisinden ve yukarıda kısaca tanıttığım en son belgeleme projesi çerçevesinde İli Salarca-sının belgelenmesinden bahsetmekle yetineceğim.

Salar Konuşma Dili Metinlerinin İlk Notasyonlu Külliyatı

Uzun bir süre boyunca, Salar dili üzerine yapılan Çince araştırmalar temel olarak dilin genel incelemesine, Salarca-Çince yayınlara, Salar kelime dağarcığının iki dilli Çince-Salarca listelerine ve Salar dil bilimindeki belirli konuların incelenmesine odaklanmıştır. Profesör Lin Lianyun'un *Salayu Jianzhi* 撒拉语简志 (Salar Dilinin Kısa Grameri, 1985) ve *Sala-Han Han-Sala Cihui* 撒拉-汉·汉-撒拉词汇 (Salarca-Çince, Çince-Salarca Sözlük, 1992) ve ünlü Salar dil bilimci Profesör Han Jianye 韩建业'nin (Kerim) *Salayu Cifa Gaishu* 撒拉语词法概述 (Salar dili morfolojisinin ana hatları, 1989) adlı eserleri örnek katkılar olarak anılabilir. Konuşulan Salar dilinde metin örneklerinin yayımlanması uzun süre öncelikli bir konu olmadı. Çin dışında da durum hemen

hemen aynıydı. Bildiğim kadarıyla, S. Kakuk'un Salar dili malzemesi (Kakuk, 1961) ve E. R. Tenişev'in verileri (Tenişev, 1964) istisnalar idi. Üç Salar akademisyen Ma Quanlin, Ma Wanxiang ve Ma Zhicheng tarafından hazırlanan ve Kevin Stuart (1993) tarafından düzenlenen *Salar language materials* (Salar dili materyali), S. Kakuk ve E. R. Tenişev'in yayınlarından sonra Salar dili hakkında ortaya çıkan ilk kapsamlı veridir. Salar dilinin Munda varyantından transkripsiyonlu ve İngilizce çevirili 784 cümle ve bu cümlelerde geçen kelimelerin bir listesini içermektedir. Son zamanlarda, Salar dil bilimsel verilerini yayınlamak için başka çabalar da olmuştur. 2001 yılında Ma Wei, Ma Jianzhong ve Kevin Stuart, *The folklore of China's Islamic Salar Nationality* (Çin'in Müslüman Salar milletinin folkloru) adlı kitaplarında çok sayıda metin yayımlamışlardır (Ma vd., 2001). Bu kitap, transkripsiyonlu ve İngilizce çevirili Salar folklor metinlerini içeren ilk Salar metin külliyatıdır. Ancak bu kitaptaki metinlere açıklama getirilmemiştir, bu nedenle dil bilimsel amaçlar için çok kullanışlı değildirler. Prof. Dr. Minawar Hebibulla'nın *Salayu Huayu Cailiaoji* 撒拉语话材料集 (Konuşulan Salar Dilinden Metin Derlemeleri, 2010) adlı kitabı ise farklıdır.

M. Hebibulla'nın kitabı dört bölümden oluşmaktadır: Salarların tarihine kısa bir bakış (s. 1-7), Salarların dilsel özelliklerinin kısa bir özeti (s. 8-87), konuşulan Salarlar üzerine dil bilimsel veriler (s. 88-369) ve yaygın Salar sözcüklerinin listesini içeren bir ek (s. 370-424). Kitabın son sözü (s. 425-426) kitabın hazırlanma ve yayımlanma amacını ve sürecini açıklamaktadır. Bu kitabın özünü oluşturan dil bilimsel veriler 9 tema altında gruplandırılmıştır: ortak selamlaşmalar, kısa cümleler, öyküler, türküler, atasözleri, halk festivallerindeki hitaplar, ziyaret konuşmaları, günlük yaşamla ilgili konuşmalar ve Salar kültürüyle ilgili konuşmalar. Ortak selamlaşmalar dışında, metinlerin geri kalanı önce Uluslararası Fonetik Alfabe ile verilmiş, ardından Çince açıklamaları yapılmış ve Çince çevirileri eklenmiştir. Aşağıda açıklamalı kısa cümlelere bir örnek verilmiştir:

(1) me si(nigi) gahŋa-ŋ tiŋli bil-il-ma-ŋi
我 你的 话-你的 听 知道-能-没-了

我没听懂你的话。 [Tercümesi: Seni anlamıyorum/ seni anlamadım] (Hebibulla 2010, s. 89)

Örnekte görüldüğü gibi, transkripsiyonlu metinde dil bilimsel unsurlar bağılı oldukları sözcükbirimlerden ayrılmıştır. Sözlükte, genellikle içerik sözcükleri olarak adlandırılan sadece sözlük anlamı olan sözcükler değil, aynı zamanda dil bilimsel öğeler de Çinceye çevrilmiştir. Bu, cümlede kullanılan hem sözlüksel hem de dil bilimsel öğelerin anlamını anlamada çok yardımcıdır. Ancak, dil bilimsel öğelerin tam işlevini anlamak için kendi analizinizi yap-

manız gerekir, çünkü bu kitapta verilen sözlüklere dayanarak bu her zaman mümkün değildir. Bazı durumlarda, örneğin ilk cümledeki *gahŋa-ŋ* “(senin) kelimen”, *你的nide*’nin “senin” burada ikinci şahıs iyelik eki olarak kalabileceğini tahmin etmek kolaydır. Ancak bu cümledeki {-ŋi} sözcüğünün yanı sıra kitaptaki diğer cümlelerde de {-miŋ} ekini karşılamak için kullanılan Çince *了le* sözcüğünden açık bir sonuç çıkarmak o kadar kolay olmayacaktır. Öte yandan, bu verilerden faydalanmak için Çinceye çok iyi hakim olmak ve bir zamanlar Çin’de yaygın olarak kullanılan ve bazı akademisyenler tarafından hâlâ kullanılan bu notasyon yöntemini tanımak gerekmektedir. Çinceye ve bu imla yöntemine aşina olmayan akademisyenler için yazım bir ihtiyaç olacaktır. Aşağıda, yukarıda alıntılanan cümlelerin yeniden transkripsiyonuna yönelik bir girişim yer almaktadır (kısaltmalar için Johanson 2021: 13-15’e bakınız).

(2) me si(nigi) gahŋa-ŋ tiŋli bil-il-ma-ŋi
ben sen-(GEN) söz.2POSS dinle bil: POT-NEG-TERM
(‘Konuşmanızı anlayamadım.’)

Bu kitaptaki metinleri açıklama ve tercüme kolay bir iş değildir. Ancak çok değerlidir. Sadece dil bilimciler değil, Salar tarihi ve kültürü üzerine çalışan ya da bu konulara ilgi duyan tüm akademisyenler bu Salar metinleri külliyyatında çok ilginç malzemeler bulabilirler. Bu kitapta sunulan verilerin dil bilgisi açıklamaları ve sözcük dizini ile düzenlenmesi büyük bir katkı olacaktır.

Salar Morfolojisi Üzerine İlk Monografi

Ma Wei’nin 马伟 *Salayu xingtai yanjiu* 撒拉语形态研究 (Salarcanın Morfolojisi üzerine bir inceleme, 2015) adlı kitabı, hem Salar morfolojisi hakkında Çin’de hem de bildiğim kadıyla anadili Salarca olan biri tarafından Salar dili üzerine yazılmış ilk monografidir. Çin dışında, merhum Tatar dil bilimci E. R. Tenişev’in anıtsal monografisinden (1976) başka, sadece Gülsün Mehmet’in iki kitabı Salar morfosentaksını ele almıştır (bk. Mehmet, 2012, 2014).

Ma Wei 马伟 sadece anadili Salarca olan biri değil, aynı zamanda Salar dil bilimi ve Salar etnografyası alanlarında da tanınmış bir bilim insanıdır. Çin’de Salar dili çalışmalarını başlatan öncü akademisyenlerden Han Jianye 韩建业’dan (Yibula Kerimu) sonra en üretken Salar dil bilimcisidir. Lisans eğitimini Çinghay Normal Üniversitesinde tamamlayan Ma Wei, yüksek lisansını Kansas Üniversitesinde, doktorasını ise 2013 yılında Çin Minzu Üniversitesinde tamamlamıştır. Salar dili, kültürü ve tarihi üzerine 60’tan fazla makalenin ve çeşitli kitapların yazarı ya da ortak editörüdür. 2010’da editörlüğünü yaptığı *Minzu Xiaodao- Xin shiji Salazu yanjiu* 民族小岛-新世纪撒拉族研究 (Etnik grupların küçük adası: yeni yüzyılda bir Salar çalışması),

Salar dili, tarihi, kültürü, dini ve sanatı üzerine 2001-2009 yılları arasında Çin'de yayımlanan en önemli yayınlardan bazılarını içermektedir. Ma Wei, halen Qianghai Milletler Üniversitesinde Salar Dil Bilimi Profesörü olarak görev yapmaktadır.

Ma Wei'nin Salar morfolojisi üzerine yazdığı bu kitap, 2013 yılında Çin'in Minzu Üniversitesine sunduğu doktora tezinin gözden geçirilmiş hâlidir. 9 bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan girişte (s. 1-14), kitabın temel amacını ve araştırmasında kullandığı yöntem ve verileri açıklamaktadır. Ayrıca Salar'ın tarihi, kültürü ve dil kullanımına genel bir bakışla ilgili bir bölüm de içermektedir.

İsimlerin tanımlanmasına ayrılmış olan ikinci bölüm (s. 15-86), Salarca-daki isim tamlaması işlemlerinin ana morfolojik süreçlerinin kısa bir taslağı ile başlar; örneğin son ek, edatların kullanımı, kelime sırası, ikileme, vb. (s. 15-18) ve daha sonra özne, nesne gibi gramer ilişkilerini ifade etme yollarını tartışır. Yüklem adlı, konu, odak vb. tartışması da bu bölümde yapılır (s. 18-24). Bunu, eylem adlı ve katılımcı adının anlambilim ve işlevlerinin kısa bir açıklaması ve Salarca üzerine diğer yayınlarda yaygın olmayan, Salarca'daki anlamsal rollerin kodlanmasına ilişkin bir tartışma izler (s. 24-49). İlerleyen sayfalarda bahsedilen iyelik yapılarından bazıları çok ilginçtir. Örneğin *oman-niği yağ* (on = catty-GEN = oil), *beş dasır-niği heli* (beş = yuan-GEN = money) bazı sayı-sınıflandırıcı-isim yapılarında (s. 32) sınıflandırıcı ilgi eki alır ve isim iyelik işaretleyicileri almaz. Bu tür yapılar, Türk ailesinin diğer dillerinde bulunmaz.

Üçüncü bölüm zamirleri ele alırken (s. 87-131), dördüncü bölüm Salar fiil sisteminin tanımına ayrılmıştır. Sıfatlar (s. 194-202) ile sayılar ve sınıflandırıcılar (s. 203-211) üzerine olan sonraki iki bölüm kısadır. Sıfatların tanımlanmasındaki bir yenilik, yazarın *te jadaş* 'aşırı büyük' ve *te yaxşı* 'aşırı güzel' sözcüklerinde görülen yapıyı 过量级 *Guoliang ji* 'aşırı derece' olarak adlandırdığı ek bir sıfat derecesi olarak tanımlamasıdır.

Bölüm 8'de yazar Salarların bazı spesifik dilsel özelliklerini özetlemeye çalışır. Diğerleri yanı sıra, *işgi-si-m* 'biz ikimiz' (iki-3POSS-1SGPOSS) ve *manga heli var* 'param var' ('param var'ın datif hâli) gibi iyelik ifadelerinden ve 'herkes' ve 'biz' anlamlarına gelen *čo* şahıs zamirinden Salarlara özgü özellikler olarak bahseder (s. 239). Ayrıca Salarca Farsça kökenli bazı soneklerin bulunmaması, olumsuzluk belirten {-sXz} sonekinin bulunmaması, şart eklerinde şahıs eklerinin bulunmaması, {-mİş} ekinde katılımcı adlarının bulunmaması gibi çok sayıda dilsel olgunun bulunmadığından bahseder (s. 240-241). Bu son bölümde yazar, sekiz metnin transkripsiyonunu ve Çince çevirisini sunar (s. 242-294). Ne yazık ki, tüm veriler notasyonlanmamıştır, bu da bu metinlerin kullanımını zorlaştırmaktadır. Metinlerin ve örnek olarak

kullanılan dil bilimsel verilerin transkripsiyonunda yazar, son yıllarda bazı Salar yayınlarında görülen bir transkripsiyon sistemi kullanmıştır; bu transkripsiyon sisteminin açıklamaları için bk. s. 6-8. Bu nedenle, bu kitabı kullanmak isteyenler öncelikle bu transkripsiyon sistemine aşina olmalıdır.

Her halükarda, Ma Wei'nin kitabı sadece bir Salar morfolojisi değildir. Olması gerektiği gibi, söz dizimi çerçevesinde Salarcanın söz dizimi ve biçim bilimi üzerine birçok tartışma içermektedir. Bu nedenle ona Salarcanın biçimsel söz dizimi (morphosyntax) demek daha doğru olur. Kitap, salar morfosentaksının en yeni dokümantasyonunu sunmaktadır.

Resim 4: Prof. Dr. Ma Wei (Sağ taraf, birinci kişi) ve Salarlar kaynak kişiler (Kopya hakkı: Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi)

Ma Wei aynı zamanda Çin Dillerini Belgeleme ve Koruma Projesi çerçevesinde yürütülen Salar belgeleme projesinin de baş araştırmacısıdır. Bu projede Salar dilinin çok sayıda dil bilimsel ve kültürel veriyle birlikte ses kayıtları ve video kayıtlarıyla belgelenmesi, Salar dili üzerine gelecekte yapılacak çalışmalar için zengin ve yeni malzeme sağlayacaktır.

İli Salarcası Üzerine Çalışmalar

Salarca'nın Çinghay varyantı üzerine yayınlara ek olarak, Salar'ın İli varyantı üzerine dört önemli katkı bulunmaktadır. Bu katkılardan biri benim Tokyo Üniversitesi Dil Bilim Bölümü tarafından 2002 yılında yayımlanan *An İli Salar Vocabulary: Introduction and a Salar-English Lexicon* adlı çalışmamdır. Bu çalışma, Sincan'ın İli vadisinde konuşulan İli Salarcası hakkında ilk kapsamlı ve sistematik bilgiyi sunmanın yanı sıra, Salarcanın bu kendine özgü söz varlığının ayrıntılı bir açıklamasını da içermektedir. Xu Yina ve Wu Hongwei

tarafından 2005 yılında yayımlanan *Xinjiang Salayu* (Sincan Salarcası) adlı monografi ve Xu Yina (2000) tarafından hazırlanan *Xinjiang-Qinghai Salayu Weiwueryu cihui bijiao* (Sincan Salarcası ve Uygurcanın karşılaştırmalı söz varlığı) adlı kitap da Salarcanın bu varyantını ele almaktadır. Son iki kitabın temelini, bu iki Çinli akademisyenin 1999 yılında İli bölgesinde gerçekleştirdikleri alan çalışması oluşturmaktadır. Üçüncü katkı ise Prof. Dr. Minawar Hebibulla’nın yeni kitabı *Xinjiang Yining Salayu 伊宁撒拉语* (Sincan İli Salarcası, bk. Hebibulla (2024)), Çin’in dil koruma projesinin tehlike altındaki dillerle ilgili kitap serisinde basılmıştır. Çin Dil Koruma Projesi’nin Salarcayla ilgili proje çerçevesinde toplanan saha çalışması verilerine dayanan bu kitap, Sincan’daki İli Salar dilini fonoloji, kelime bilgisi ve gramer açısından nispeten ayrıntılı bir şekilde tanımlamakta ve Sincan’daki İli Salar halkının tarihini ve mevcut durumunu, sosyal değişiklikleri, dil bilimsel kaynağını, dil kullanımının mevcut durumunu açıklamaktadır. Çalışma çerçevesinde tarım, beslenme, giyim ve evlilik, cenaze, festival ve kutlamalar gibi kültürel törenlerle ilgili sözcükler üzerine ön tartışmalar yapılmıştır. Bu sözcüklerden bazıları görselle desteklenmiştir. Kitapta ayrıca İli Salarcası atasözleri, şarkıları, hikâyeleri, yerel bilgiler ve hatıralar gibi söylem malzemelerinden oluşan bir külliyat da yer almaktadır. Ne yazık ki, kitaptaki betimlemeler ve analizler sıradan, kısa ve yeterince derinlemesine değildir. Kullanılan ek açıklamalar *Salayu Huayu Cailiaoji 撒拉语话语材料集* (Konuşulan Salar Dilinden Metinler Derlemeleri, 2010) adlı kitadaki uygulamayı takip eder.

İli Salarcasının en yeni dokümantasyonu 2016-2018 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. 3000 kelime, 12 metin ve üç yüzden fazla cümle başarılı bir şekilde toplanmıştır. Hepsi hem sesli hem de yazılı olarak kaydedilmiştir. Bu çalışmanın daha ayrıntılı bir anlatımı, İli Salarcası hakkındaki kitabımın gözden geçirilmiş versiyonunda sunulacaktır. Önceki kitapta yer almayan metinler, cümleler ve sözlüksel materyaller de dâhil olmak üzere önceki araştırmalardan elde edilen yayımlanmamış veriler de gözden geçirilmiş versiyona dâhil edilecektir. Salar dilinin bu bölgesel varyantından toplanan en eski veriler Temmuz 1987’deki ilk saha araştırmamdan (Yakup, 1988; Yakup, 1997) ve sonuncusu 2018’den olduğu için Salar dilindeki son 30 yıllık değişimi takip etmemizi sağlayacaktır.

Cungar Tuvacasının Belgelenmesi

Benzer belgeleme projeleri, Sincan’ın kuzeyindeki Altay bölgesinin bazı dağlık alanlarında konuşulan Cungar Tuvacası için de hazırlanmıştır.

Resim 5: Altay Bölgesindeki Cungan Tuvaları (Kopya hakkı: Cungan Tuva gurubu)

Bu dil, ilk olarak Çin’de Profesör Geng Shimin tarafından 1950’lerde Altay Bölgesinin Kaba İlçesinde Kazak dili üzerine yaptığı saha çalışması sırasında araştırılmıştır. Ancak Profesör Geng Shimin’in araştırma sonuçları ilk olarak 2000, 2001 ve 2006 yıllarında yayımlanmıştır (bk. Geng, 2000, 2001, 2006). Araştırmacı, bu bölgede yaşayan Moğolların bir kısmının bir Türk dili olan Tuvacayı konuştuğunu gözlemlemiştir. Ancak bu bölgede konuşulan Tuvaca ile ilgili araştırmalar ilk olarak Mayıs 1980’de Çin Sosyal Bilimler Akademisinde yüksek lisans öğrencisi iken Çinli bilim adamı Song Zhengchun 宋正纯 tarafından yayımlanmıştır (Song, 1982). Adı geçen araştırmacı Altay Bölgesindeki Haba İlçesi yakınlarındaki Harayu Kasabası’nda saha çalışması yapmıştır, ilçeye ve Harayu’ya altı ay boyunca gidip gelmiştir.

Kültür Devrimi sırasında Milletler Merkez Enstitüsünde eğitim görmüş ve akıcı bir şekilde Çince konuşabilen genç bir Tuva erkeği ve yerel ilkokulun müdürü olan araştırma arkadaşı Cozi’nin yardımıyla Tuvaca üzerine kapsamlı ve derinlemesine bir araştırma yürütmüştür. Tuvaca ses bilgisi, kelime bilgisi ve dil bilgisi konularını kapsayan araştırması, 1982 yılında yüksek lisans tezi olarak *Tuwayu yanjiu* 图瓦语研究 (Tuvaca Üzerine Bir Çalışma) adıyla sunulmuştur. Bu çalışma, o dönemde Çin’de Tuvacanın ilk kapsamlı incelemesiydi. 1983 sonbaharında, Çin’deki en etkili dil bilimcilerden biri olan Prof. Dr. Fu Maoji’nin danışmanlığında toplumdil bilim alanında hazırladığı tezi için 1984’te Akkaba Kazak İlkokulunda öğretmen olan Bodoli eşliğinde on beş gün boyunca at sırtında Altay bölgesindeki Tuva köylerini ziyaret etmiştir. 2.000’den fazla kişiden (o dönemde Tuva halkının neredeyse tamamı) örnek topladığı saha çalışması için altı aydan fazla zaman harcamıştır. Tuvalıların ana dilleri olan Tuvacayı kullanırken Moğolca ve Kazakça’yı da kullanmayı öğrendiklerini belirlemiştir. Bu saha çalışmasında elde ettiği verileri incelediği *Lun Tuiwaren de shuangchong yuyanzhi* 论图瓦人的双重语

言制 (Tuvaların İki Dilliliği Üzerine Bir Çalışma) adlı doktora tezini 1986 yılında tamamladı. Ne yazık ki, hem yüksek lisansı hem de doktorası uzun süre yayımlanmadan kaldı. Bununla birlikte, araştırmasının sonuçları çeşitli makalelerinde ve Çin'de konuşulan Türk dillerinin karşılaştırmalı sözlüğünde sunulmuştur (bk. Song 1985, 1992, 2007, Chen vd. eds. 1990,). Dr. Song Zhengchun, 2015 yılında *Tuwayu he Tuwaren de duoyu shenghuo* 图瓦语和图瓦人的多语生活 (Tuva dili ve Çin'deki Tuvalıların çok dilli yaşamı) adlı monografisini yayımladı. Bunu doktora tezinin gözden geçirilmiş versiyonu olarak düşünebiliriz. Bu çalışmada, önce Tuva'nın ses ve biçim bilgisini ana hatlarıyla ortaya koymakta, ardından Tuva toplumunu dil kullanımının çeşitli yönlerini tartışmaktadır. Çalışma, 1980 yılında yaptığı saha araştırması sırasında topladığı metinleri de içermektedir.

Song'un araştırmasının ardından 1985 yılında sosyolog, etnolog ve dil bilimcilerden oluşan bir grup araştırmacı Tuva toplumu, kültürü ve dili üzerine saha çalışmaları gerçekleştirdi. Profesör Cheng Shiliang 程适良 liderliğindeki dil bilim araştırma grubu verimli araştırmalara imza attı. Dil bilimsel araştırma; bir giriş, kısa bir fonolojik ve gramer tanımının yanı sıra 2000'den fazla kelime ve ifadeyi kapsayan Çince, Kazakça ve Moğolca ile Tuvacanın karşılaştırmalı bir sözlüğünü içeren kısa bir dil araştırması ile sonuçlandı. Ne yazık ki bunların hiçbirini yayımlanmamıştır. Bu araştırmanın bazı bölümleri bazı makalelerde değerlendirilmiştir (Cheng, 1992, 1994; Ma, 2002).

Ağustos 1986'da, Sincan Üniversitesinde yüksek lisans öğrencisiyken danışmanlarım Profesör Cheng Shiliang ve Profesör Turdi Ähmät ve diğer beş sınıf arkadaşım Hu Yi 胡毅, Jin Chou 靳畴, Talant Mawkanuli, Zhang Dingjing 张定京 ve Zhang Liang 张亮 ile birlikte bu dil üzerine saha çalışması yapma fırsatı buldum. Bunlardan Hu Yi, şu anda Sincan Üniversitesinde Kırğızca profesörüdür. Talant Mawkanuli, Seattle'daki Washington Üniversitesinde Kazak ve Türk dil bilimi dersleri vermektedir. Zhang Dingjing, Çin'deki en iyi Kazakça uzmanıdır. Saha çalışmamız Çin'deki Türk dilleri üzerine yaptığımız araştırmanın bir parçasıydı ve temel amacı Çin'deki Türk dillerinin tam bir tanımını yayınlamak ve bu arada yüksek lisans tezimiz için dil bilimsel veri toplamaktı. Profesör Cheng Shiliang'ın editörlüğünü yaptığı ve 1996 yılında yayımlanan *Tujue yuyan bijiaoxue* 突厥语言比较学 (Çin'deki Türk Dilleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma) ve altı yüksek lisans tezi, bu saha araştırmasının sonuçlarıdır.

Bu saha araştırmasının en verimli sonuçlarından biri, eski sınıf arkadaşım Talant Mawkanuli'nin araştırma konusu olarak bu dili seçmesi oldu. Tuvaca konuşulan bölgeye 1986 yılında yaptığımız ilk geziden sonra çeşitli dil bilimsel saha çalışmaları gerçekleştirdi. Araştırmalarının ilk sonucu, *Zhongguo Tujue yuyan yuyin bijiao yanjiu* 中国突厥语言语音比较研究 (Çin'in Türk

dillerinin fonolojisi üzerine kapsamlı bir çalışma) adlı yüksek lisans tezine yansıdı. Tuvaca üzerine araştırmalarını daha sonra da sürdürdü ve başka dil bilimsel alan çalışması gerçekleştirdi. Kapsamlı araştırmaları, 1999 yılında Indiana Üniversitesi'ne sunduğu *The Jungar Tuvan phonology and morphology* (Cungar Tuvan fonolojisi ve morfolojisi) adlı doktora teziyle sonuçlandı. Bu tezden *Discoveries on the Turkic linguistic Map* adlı kitapta bahsedilmişti. Talant Mawkanuli, *The Jungar Tuvan Materials* (Cungar Tuvan Materyalleri) adlı kitabını 2005 yılında Indiana Üniversitesinde yayımlamıştır. Bu kitap, yazarın saha notlarının bir kısmını, İngilizce çevirileri ve açıklayıcı notlarla birlikte sunmaktadır. Ayrıca bir Tuvaca-İngilizce sözlük de içermektedir. Kendisi 2017 yılında yayımlanan makalesinde daha sonraki araştırmaları hakkında oldukça detaylı bilgi vermektedir (Mawkanuli, 2017).

Çinli akademisyen Wu Hongwei 吴宏伟, büyük ölçüde 1995-1997 yılları arasında yaptığı saha çalışmasına dayanarak 1999 yılında bu Türk dilinin fonolojisini ve gramerini yayımladı. Bu çalışma, Çin'de Tuvaca hakkında yapılmış monografi düzeyindeki ilk yayındır (bk. Wu, 1999; Todoriki, 2010).

Monika Rind-Pawlowski tarafından 2014 yılında Berlin Freie Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde tamamlanan bir başka tez projesi, Cungar Tuvacası söz diziminin derlem tabanlı bir tanımını sunmaktadır. Bu çalışma, 2017 yılında Berlin Freie Üniversitesi'nin yayın sitesinde çevrim içi olarak yayımlanmıştır. Bu araştırmasının temelini, Frankfurt am Main Johann Wolfgang Üniversitesinde doktora tezini hazırladığı 2011 ve 2012 yıllarında bölgede gerçekleştirdiği saha çalışmaları oluşturmaktadır.

2018 yılında Tuvalı akademisyen Batuochir Ozay 新疆图瓦语使用现状调查研究, *Zhongguo jingnei Tuwayu yanyu jiqi yuyanxue fenxi* 中国境内图瓦语谚语及其语言学分析 (Çin'deki Tuvaca Atasözleri ve Dil bilimsel Analizi) adlı kitabı yayımlamıştır. Bu kitapta, 2012-2015 yılları arasında Tuvaların yerleşim yerlerinde yaptığı dil bilimsel araştırmalar sırasında derlediği 400'e yakın Tuvaca atasözünü dil bilimsel ve kültürel analizlerle birlikte sunuyor. Bu, Özay'ın 2013 yılında Xinjiang Normal Üniversitesi'ne sunduğu *Xinjiang Tuwayu shiyong xianzhuang diaocha yanjiu* 新疆图瓦语使用现状调查研究 (Sincan'da Tuva Dilinin Kullanımının Mevcut Durumu Üzerine Bir Araştırma) adlı yüksek lisans tezine ek olarak yaptığı ikinci önemli katkıdır. Şu anda benim danışmanlığında Çin Minzu Üniversitesinde doktora tezi olarak Tuva-ca'nın referans gramerini hazırlıyor.

Son olarak Moğol bilim adamı Namka Modog'un (Çince: Nankuai Modege 南快莫德格) Tuvalar ve Tuvaca üzerine yaptığı çalışmalardan kısaca bahsetmek istiyorum. Namka Modog'un Tuvalar ve Tuvaca üzerine araştırmaları onun doktora sonrası projesi *Xinjiang Tuwaren shehui wenhua yanjiu* 新疆

图瓦人社会文化研究 (Sincan’daki Tuva Halkı Üzerine Sosyal ve Kültürel Araştırma, 2005-2007) ile başlar. “Sincan’daki Tuva Halkı Üzerine Bir Araştırma” (2007, Moğolca) ve ‘Sincan’daki Tuva Toplumu ve Kültürü Üzerine Saha Araştırması’ (2009, Çince) adlı iki monografi araştırmasının sonuçlarını yansıtır. Onun Çin Ulusal Felsefe ve Sosyal Bilimler Ana Projesi “Xinjiang’daki Çok Etnikli Dillerin Araştırılması ve Veri Tabanı Oluşturulması”nın parçası olarak yönettiği *Xinjiang Tuwa yuyan yousheng diaocha yu shujuku jianshe* 新疆图瓦语言有声调查与数据库建设 (Sincan’da Tuva Dilinin Sesli Araştırması ve Veritabanı Oluşturma, 2013) projesi ve Millî Eğitim Bakanlığı ve Devlet Dil Komisyonu, ‘Kuzeyin Etnik Dilleri - Tuva Dil Derlemi’ başlıklı büyük projenin alt projesi içerisinde bu varyanttan geniş bir halk edebiyatı külliyatı da toplanmıştır. Modog’un projesinin temel amacı Cungan Tuvalarının kültürel ve antropolojik yönlerini belgelemektir. Profesör Geng Shimin ve Çinli başka araştırmacıları tarafından derlenmekte olan Cungan Tuvacası dil külliyatı, hem 1950’lerden hem de son yıllardan alan kayıtlarını içerir.

Uygur Diliyle Bağlantılı Eynucanın Belgelenmesi

Sincan Uygur Özerk Bölgesi’ndeki Tiyeşan Dağları’nın güney eteklerinde Eynu (Uygurca: Äynu) veya Abdal diye bilinen bir Uygur grubu yaşamaktadır. Bunlara çeşitli isimler verilmiştir (bk. Hayasi vd. 1999: 11-13, Hölzl 2021: 2). Bu makalede, Çin’de kullanılan standart terimleri kullanıyorum: halk için Eynu ve dilleri için Eynu dili endonimini kullanacağım.

Eynu halkı çoğunlukla Kaşgar’ın Yenişehir ilçesine bağlı Şeyhil köyünde ve Hotan’ın Lop ilçesine bağlı Taméghil köyünde, ayrıca Hotan şehrinin Xani köyünde yaşamaktadır. Hotan’ın Karakaş ve Yorongkaş ilçeleri, Kaşgar’ın Maralbaşı ve Märkit ilçeleri ve Yarkand gibi güney Sincan’ın diğer bölgelerinde yaşayan Eynular hakkında belgeler vardır (Hayasi vd., 1999, s. 17-20; Hayasi 2007; Zhao ve Haşim, 2011, s. 2). Eynular çiftçilik yapmayı sevmedikleri için mevsimsel olarak seyahat edip dileniyor, erkek çocukları sünnet ediyor, geçimlerini sağlamak için kilim dokuyor ve diğer el işlerini yapıyorlar.

Eynular, dış dünyaya karşı Uygurca konuşurlar, ancak iç iletişimde veya günlük aile yaşamında Eynucayı kullanırlar. Akademisyenler, Eynu dilinin doğası ve kökeni konusunda bir fikir birliğine varamamıştır. Bazı akademisyenler Eynu’nun karma bir dil olduğuna inanırken diğerleri Eynu’nun başlangıçta bir Uygur dili olduğunu, ancak daha sonra dil ilişkileri yoluyla daha fazla yabancı kelime benimsediğini ve yabancılar tarafından anlaşılamayan gizli bir dile dönüştüğünü savunuyor (Hayasi vd., 1999, s. 23, Zhao ve Haşim, 2011, s. 21; Hölzl, 2021, s. 14-20).

Etnik Eynuların ve anadillerini konuşanların sayısı belirsizdir. Nüfuslarının 3,000 civarında olduğu tahmin edilmektedir (bk. Hayasi vd., 1999, s.13).

Ancak tahminler 12,000 (Zhao ve Haşim, 2011i, s. 2), 4,000 ila 20,000 (Ladstätter ve Tietze, 1994, s. 107) ve hatta 30,000'e kadar (Johanson, 2001, s. 21) çıkabilmektedir. Dilin esas olarak topluluktaki yetişkin erkekler tarafından konuşulduğu göz önüne alındığında (Hayasi vd. 1999:13), konuşanların sayısının toplam nüfusun yarısı civarında olması muhtemeldir. Resmî olarak, Eynular Uyгур olarak tanınmıştır

Eynularla ilgili daha önceki çalışmaların bir özeti Ladstätter ve Tietze'de (1994, s. 7-50) bulunabilir. O zamandan bu yana, bu grup ve dilleri üzerine çok sayıda alan çalışması ve araştırma yapılmıştır. Japon dil bilimci Haya-si Tooru'nun yayınları özellikle önemlidir (Hayasi vd., 1999, 2002; Hayasi, 2000, 2007, 2009, 2012, 2014). Kyoto Üniversitesi Dil Bilim Bölümü tarafından 1999 yılında yayımlanan *A Šäyxil Vocabulary: A Preliminary report of linguistic research in Šäyxil village, Southwestern Xinjiang* (Bir Šäyxil Sözcük Dağarcığı: Güneybatı Sincan'daki Šäyxil köyünde yapılan dil bilimsel araştırmanın ön raporu) adlı kitabı, Ladstätter ve Tietze'den sonra Eynu sözlüğünün ilk dokümantasyonunu temsil etmektedir. Yayın, bir giriş, Eynu dilinin genel dil bilimsel özelliklerinin bir incelemesi ve İngilizce ve Çince çevirileriyle birlikte yaklaşık 600 Eynu sözcükbiriminin bir listesini içermektedir. Hölzl (2021), sonraki yayınların oldukça kapsamlı bir listesiyle birlikte önceki araştırmaların bir özetini sunmaktadır.

Eynu dili çalışmalarına bir diğer önemli katkı da Çinli akademisyenler Zhao Xiangru 赵相如 ve Haşim Turdi tarafından 2011 yılında Çince olarak yayımlanan *Ainuyu yanjiu 艾努语研究* (Eynu Dili Üzerine Bir Çalışma) adlı monografidir. Bu çalışmanın temelini 1970'lerde gerçekleştirdikleri alan çalışması sırasında elde ettikleri veriler oluşturmaktadır. Monografi beş bölümden oluşmaktadır: giriş (s. 1-21), fonoloji (s. 22-36), gramer (s. 37-169), sözlük (s. 170-194) ve kelime hazinesinin Uyğurca ve Dari ile karşılaştırmalı bir incelemesi (s. 195-310). Sözcükler, bölümünde Eynu dilinin özellikleri tartışılmaktadır (s. 181-194). Bazı akademisyenler tarafından öne sürülen argüman, Eynu halkının ilk yıllarda İran ve Afganistan'dan Sincan'a göç eden Abdal halkının torunları olduğudur. Bu hipoteze göre, Eynu dili Çin'de keşfedilen ilk karma dil örneğini temsil etmektedir. Bu dil, bükümlü tipteki İran dili ile bitişken tipteki Uyğur dili arasında melez bir yapıdır. Bu yayının en önemli yanı, Eynu sözlüğünün Uyğurca ve Dari ile birlikte incelenmesi ve Eynu dilinde 500'den fazla cümle ve üç anlatının morfolojik ek açıklamalarla birlikte sunulmasıdır (s. 311-359). Eynu dilinin kelime dağarcığı ve metinlerinden oluşan böylesine önemli bir külliyyatın yayımlanması, Eynu dili çalışmalarında önemli bir ilerlemeyi temsil etmektedir.

Eynu üzerine Çin'de yakın zamanda bir monografi daha yayımlandı. Çin Minzu Üniversitesinde doktora öğrencim Abdurehim Tohti 2023 yılında *Xin-*

jiang Ainuyu yanjiu 新疆艾努语研究 (Sincan'da Eynu Dili Çalışması, 2023) adlı tezini başarıyla savundu. Bu çalışmanın temelini Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi'nin bir parçası olarak Güney Sincan'ın Eynu dili konuşulan farklı bölgelerinde kaydedilen dil bilimsel materyaller oluşturmaktadır. Araştırma grubunun baş araştırmacısı bendim, ancak çalışmanın büyük bir kısmı araştırma asistanım ve şu anda Çin Minzu Üniversitesinde Doçent olan Dr. Umarjan Hujiahmet (Resim 6'da sağ taraftan birinci kişi) ve iki eski doktora öğrencim tarafından yürütüldü. Dr. Abdurehim Tohti daha sonra araştırma grubuna katıldı.

Resim 6: Eynu Dili Belgeleme Grubu ve Bir Eynu Dili Kaynak Kişisi (Kaşgâr, Hanerik, kopya hakkı: Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi)

Dr. Abdurehim Tohti tarafından yazılan tez altı bölümden oluşmaktadır. Bölüm 1, giriş, ilgili araştırmaya kısa bir genel bakış sağlamakta ve bu çalışmanın materyallerini ve çerçevesini özetlemektedir. Bölüm 2, Eynu fonolojisinin tanımlanmasına ve tartışılmasına ayrılmıştır. Dr. A. Tohti, Eynucanın Uygurcanın farklı bölgelerdeki lehçe veya ağızlarından, Hanerik'teki Kaşgar lehçesinden ve Hotan'ın çeşitli bölgelerindeki Hotan lehçesinden derinden etkilendiği göz önüne alındığında, Eynu'nun fonemik envanterinin Uygurcanın bölgesel çeşitlerinden temelde farklı olmadığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte, onu Uygurcadan ayıran bazı fonotaktik ve ses değişimi özellikleri sergilemektedir. Bölüm 3, Eynu'nun morfosentaktik özelliklerinin kapsamlı bir açıklamasını ve derinlemesine analizini sunmaktadır. Kitap, Eynu'nun temas ettiği çevre lehçelerin veya yerel dillerin morfolojik özellikleriyle morfolojik tutarlılık sergilediğini varsaymaktadır. Eynu dilinin karakteristik morfolojik araçlardan yoksun olması dikkat çekicidir. Bu çalışmanın dör-

düncü bölümü Eynucanın söz varlığının incelenmesine ayrılmıştır. Fonoloji ve morfosentaksta gözlemlenen benzerliklerin aksine, Eynu kelime hazinesi açısından Uygurca ve bölgesel çeşitlerinden kayda değer bir ayrışma sergilemektedir. Eynu dilinin söz varlığı temel olarak Eynu diline özgü sözcükler, Uygurca sözcükler ve diğer dillerden türetilmiş sözcüklerden oluşmaktadır. Bu sözcüklerin büyük çoğunluğu Eynu ve Uygurcaya özgü olanlardır. Dil, İran dilleriyle akraba olan ve Eynu söz varlığının ana bileşeni olmaya devam eden önemli sayıda sözcük sergiler. Bu kelimeler günlük bağlamlarda yoğun olarak kullanılmakta ve yeni kelimelerin oluşumu için temel teşkil etmektedir. Bu durum *jovāl* جوال + {-çi} → *juvalçi* “çantacı” ve *čāp* چاپ + {-liq} → *čo:liq* “hırsızlık” sözcüklerinin oluşumuyla kanıtlanmaktadır.

Bu doktora tezin en ilgi çekici kısmı 5. Bölümdür. Bu bölüm Eynu dilinin bölgesel varyasyonlarına ve kod kullanım aşamalarına ayrılmıştır. Tohti, Kaşgar ve Hotan lehçelerinin Eynu dili üzerinde baskın bir etkiye sahip olduğunu ve bu etkinin öncelikle fonolojik sistem ve morfosentaksta ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Sözcük farklılıklarına gelince, Kaşgar’da kullanılan Eynu varyantı İran dillerinden türetilen daha fazla sayıda sözcüğü muhafaza ederken Hotan’daki Eynu varyantlarına özgü sözcükler daha fazla fonolojik ve morfolojik değişikliğe uğramıştır.

Ekler bölümünde bu kitap, farklı bölgelerden kaydedilmiş 3000 sözcükten oluşan karşılaştırmalı bir Eynu sözlüğü sunmaktadır. Ayrıca, morfolojik açıklamaları ve Çince çevirileriyle birlikte 100 cümle ve 12 metin içermektedir. Bu çalışmanın Eynu dilinin bugüne kadarki en kapsamlı dokümantasyonu olduğu şüphesizdir. Çin Dil Kaynaklarını Koruma Projesi’nin yukarıda bahsedilen veri tabanının, açıklamalı metinler de dâhil olmak üzere hem fonolojik hem de sözcüksel verileri içerdiğini belirtmek önemlidir.

Ayrıca, Dr. Aminem Memtimin tarafından yayımlanan bir araştırma makalesi, Ağustos 2015’te Kaşgar ilindeki Şeyhil köyünde ve Hotan ilindeki Tameğil ve Givoz köylerinde Eynu dili üzerine yaptığı saha çalışmasını rapor etmektedir. Makaleye göre, daha önceki araştırmalardan farklı olarak, Dr. Memtimin’in ziyaret ettiği köylerdeki kadınlarla buluşmayı da içeriyordu ve kadınlar orijinal kültür ve dilin erkeklerden daha iyi koruyucuları olarak bildikleri için bunu önemli buluyordu. Dr. Memtimin’in kadın konuşmacıları ziyaret etmesinin önemli olduğunu belirtmek gerekir. Hotan’daki Eynu varyantını araştırmak için 1987 yılında Hotan, Lop ilçesi, Tameğil köyüne yaptığımız saha gezisi sırasında, kadın konuşmacının kocasının cevaplarını defalarca düzeltmesi ve kocanın cevap veremediği durumlarda karısından cevap istemesi ve karısının her zaman cevabı bilmesi çok etkileyiciydi. Ne yazık ki, Sincan’ın çeşitli bölgelerinde Eynu varyantları üzerine yaptığım saha araştırmasını henüz rapor edemedim.

Liang (2020), Temmuz ve Ağustos 2018’de bu dil varyantı üzerine yapılan bir saha çalışmasından bahsetmekte ve bu çalışmanın yirmi yıldan bu yana dille ilgili en güncel dokümantasyonu sağladığını iddia etmektedir. Bu saha çalışmasının sonuçları, artzamanlı değişimin gözlemlenmesine ve sosyolinguistik dinamikler hakkında önemli güncellemelere ek olarak, çalışan bir referans grameri içermelidir. Ancak, bildiğim kadarıyla, bu saha çalışmasının sonuçları henüz yayımlanmadı.

Son Açıklamalar

Tüm bunlar son 25 yılda gerçekleştirilen dil bilimsel saha çalışmaları ve dokümantasyon projelerinin sadece bir kısmıdır. Daha önce de belirttiğim gibi Uyurca, Kazakça ve Kırgızcanın bölgesel çeşitleri üzerine yapılan saha çalışmaları oldukça fazladır. Özellikle Uyurcanın bölgesel çeşitleri üzerine yapılan araştırmalar son yıllarda yoğun bir şekilde dikkat çekmektedir ve çok sayıda makale ve birkaç monografi yayımlanmıştır, önemli sayıda doktora tezi tamamlanmıştır, bunlar hakkında ayrı bir makale yazmak istiyorum. Çin’in Sincan bölgesinde konuşulan Özbek varyetesi üzerine de son yıllarda dikkatli analizler yapılmaktadır (Abla, 2020). Sözde Fuyu Kırgızları hakkında bile önemli sayıda makale ve kitap bölümü vardır. İkincisinin belgelenmesi konusunda “Doğu Asya’nın Tehlike Altındaki Dilleri Üçüncü Konferansı”nda (CELEA) sunduğum bildiride oldukça ayrıntılı bilgi verdim (Yakup, 2024). Makale yakında yayımlanacak ve bu makalede onları tekrarlamak istemiyorum.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Bu makale, TÜBİTAK BİDEB – 2221 Konuk veya Akademik İzinli (Sabbatical) Bilim İnsanı Destekleme Programı çerçevesinde Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümünde bulunduğu sırada 20 Kasım 2024 tarihinde verilen konferanstan geliştirilmiştir.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Telif Hakları Makalede kullanılan görüntülerin telif hakkı sahiplerinden izin alınmıştır.

Teşekkür Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümündeki arkadaşlarıma, TÜBİTAK’a, özellikle de aziz dostum Prof. Dr. Nurettin Demir’e bana bu değerli fırsatı tanıdıkları için en içten teşekkürlerimi sunarım. Metin Prof. Dr. Nurettin Demir ve Prof. Dr. Emine Yılmaz tarafından düzeltilmiş ve geliştirilmiştir. Her ikisine de en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Geriye kalan tüm sorunlar elbette sadece bana aittir.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This article received financial support from TUBITAK BİDEB (2221 Guest or Academic Sabbatical Leave Program). It was developed from a conference that was held on 20 November 2024 during the author's stay at Hacettepe University, Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures. The conference was part of the Scientist Support Program.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Copyrights The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the article.

Acknowledgments I would like to express my sincere thanks to my friends at Hacettepe University, Department of Contemporary Turkic Languages and Literatures, TUBITAK, and especially to my dear friend Prof. Dr. Nurettin Demir for giving me this valuable opportunity. The text was edited and improved by Prof. Dr. Nurettin Demir and Prof. Dr. Emine Yılmaz. I would like to express my sincere gratitude to both of them. The remaining issues are the sole responsibility of mine.

Kaynakça

- Adalaiti, A. (2020). *Zhongguo Wuzibiekezu yuyan wenhua yanjiu* [Çin'deki Özbek halkının dili ve kültürü üzerine araştırma]. Çin Sosyal Bilimler.
- Aibibula, M. (2010). *Salayu huayu cailiaoji* [Konuşulan Salar dilinden metin derlemi]. Çin Minzu Üniversitesi.
- Aibibula, M. (2024). *Xinjiang Yining Salayu* [Sincan İli Salarcası]. Ticaret.
- Birtalan, Á. (2021). Oirat and Kalmyk, the Western Mongolic languages. M. Robbeets ve Alexander Savalyev (Ed.), *The Oxford guide to the Transeurasian languages* içinde (s. 350-369). Oxford University Press.
- Cheng, Sh. (1992). Aertai Tuwaren yuyan gaikuang [Altay Tuva diline genel bir bakış]. *Yuyan yu Fanyi* [Dil ve tercüme], 3, 27-32.
- Cheng, Sh. (1992a). Aertai Tuwaren yuyan gaikuang (xu) [Altay Tuva diline genel bir bakış, devamı]. *Yuyan yu Fanyi* [Dil ve tercüme], 4, 10-13.
- Cheng, Sh. (1994). Xinjiang Aertai shanqu de Tuwaren [Sincan'daki Altay Dağları'nda yaşayan Tuva halkı]. *Zhongyang Minzu Daxue Xuebao* [Milliyetler Merkezi Üniversitesi Dergisi], 5, 39-42.
- Cheng, Sh. (Ed.). (1997). *Tujue yuyan bijiaoxue* [Türk dilleri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma]. Sincan Halkları.
- Chen, Z. vd. (Ed.). (1990). *Zhongguo Tujue yuzu yuyan cihui ji* [Çin'deki Türk dillerinde kelime koleksiyonu]. Milliyetler.
- Çin Halk Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ve Devlet Dil Komisyonu. (2015). Eğitim Bakanlığı ve Devlet Dil Komisyonu'nun Çince Dil Kaynaklarının Korunması Projesinin Başlatılmasına İlişkin Genelgesi. <https://web.archive.org/>

web/20210820025058/http://www.moe.gov.cn/srcsite/A19/s7067/201506/t20150610_189880.html

- Dixon, R. M. W. (2013). *Basic linguistic theory: Volume 1. Methodology*. Oxford University Press.
- Dwyer, A. M. (2000). Direct and indirect experience in salar. B. Uta ve L. Johanson (Ed.), *Evidentials: Turkic, Iranian and neighbouring languages* içinde (s. 45–59). Mouton de Gruyter.
- Dwyer, A. M. (2007). *Salar: A study in inner Asian language contact processes: Part I. Phonology*. Harrassowitz Verlag. (Turcologica 37,1)
- Geng, Sh. (2000). Materials of the Tuvian language in China. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1(2), 47-63.
- Geng, Sh. (2001). Materials on Tuvan in China. L. Bazin ve P. Zieme (Ed.), *De Dunhuang a Istanbul: Hommage à James Russell Hamilton* içinde (s. 43-62). Brepols.
- Geng, Sh. (2006). Materials of Tuvian language in China (3). *Central Asiatic Journal*, 50, 16-34.
- Han J. (1989). Salayü cifa gaishu [Salar morfolojisi üzerine bir araştırma]. *Qinghai Minzu Xueyuan Xuebao / Journal of Qinghai Institute of Nationalities*, 1, 67-89.
- Hayasi, T. (2000). Lexical copying in Turkic: The case of Eynu. A. Göksel ve C. Kerslake (Ed.), *Studies on Turkish and Turkic languages: Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics, Oxford, 1998* içinde (s. 433–439). Harrassowitz. (Turcologica 46)
- Hayasi, T. (2007). On the distribution of Eynu, a modern Uyghur-based secret language spoken in South Xinjiang, China. H. Boeschoten ve H. Stein (Ed.), *Einheit und Vielfalt in der türkischen Welt: Materialien der 5. Deutschen Turkologenkonferenz, Universität Mainz, 4.-7. Oktober 2002* içinde (s. 182–192). Harrassowitz.
- Hayasi, T. (2009). Is Eynu a mixed language, a borrowed lexicon, or something else? É. Á. Csató, G. Ims, J. Parslow, F. Thiesen ve E. Türker (Ed.), *Turcological letters to Bernt Brendemoen* içinde (s. 121–132). Novus Press.
- Hayasi, T. (2012). Foreign and indigenous properties in the vocabulary of Eynu. L. Johanson ve M. Robbeets (Ed.), *Copies versus cognates in bound morphology* içinde (s. 381–394). Brill.
- Hayasi, T. (2014). Mixed language in use: A case of Eynu, a modern Uyghur-based secret language spoken in the south of Taklamakan. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2, 99–115.
- Hölzl, A. (2021, Kasım 19-20). *The Eynu language. Language contact in the Altaic world: A multiperspective approach* [Konferansta sunulan bildirinin PowerPoint sunumu], Charles Üniversitesi, Prag, Çekya. https://www.academia.edu/62013927/The_Eynu_language

- Hu, Z.-H. ve Imart, G. (1987). *Fu-Yü Gïrgïs: A tentative description of the easternmost Turkic language*. Research Institute for Inner Asian Studies.
- Jang, T. (2021). Xibe and the Manjurian languages. M. Robbeets ve A. Savalyev (Ed.), *The Oxford guide to the Transeurasian languages* içinde (s. 269-287). Oxford University Press.
- Janhunen, J. (2003). Mongol dialects. J. Janhunen (Ed.), *The Mongolic languages* içinde (s. 177-192). Routledge.
- Johanson, L. (2001). *Discoveries on the Turkic linguistic map*. Swedish Research Institute in Istanbul. (Skrifter – Publications 5)
- Johanson, L. (2002). *Türk dili haritası üzerinde keşifler* (N. Demir ve E. Yılmaz, Çev.). Grafiker.
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge University Press.
- Kakuk, S. (1961). Textes salar. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 14(1-2), 95–117.
- Kasapoğlu, Ç. (2016). Fu-yü Kırgızları ve dilleri. S. Eker ve Ü. Çelik Şavk (Ed.), *Son sesler kaybolmadan: Tehlikedeki Türk dilleri* (IIA) içinde (s. 181–202). Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Ladstätter, O. ve Tietze, A. (1994). *Die Abdal (Äynu) in Xinjiang*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Li, Y., Ölmez, M. ve Kim, J. (2007). Some newly identified words in Fuyu Kirghiz (Part 1). *Ural-Altaische Jahrbücher (Neue Folge)*, 21, 141–169.
- Liang, S. (2020). Documentation of Eynu in Xinjiang, China. *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics*, 26(1), Article 17.
- Lin, L. (1985). *Salayu Jianzhi* [Salar dilinin kısa dil bilgisi]. Milliyetler.
- Lin, L. (1992). *Sala-Han Han-Sala cihui* [Salar-Çince, Çince-Salar sözlüğü]. Sichuan Milliyetler.
- Mawkanuli, T. (1999). *The phonology and morphology of Jungar Tuva*. Indiana University.
- Mawkanuli, T. (2005). *Jungar Tuvan texts*. Indiana University, Research Institute for Inner Asian Studies. (Uralic and Altaic Series, 170)
- Mawkanuli, T. (2017). Jungar Tuvan revitalization: Text corpus building. İ. A. Aydemir ve M. Erdem (Ed.), *Tuva araştırmaları: Tuvaca varyantların belgelenmesi ve tanıklanması* içinde (s. 109–135). Grafiker.
- Ma, D. (2002). Tuwayu [Tuva dili]. *Xinjiang minzu yuyan fenbu yhuangkuang yu fazhan qushi* [Sincan'da etnik dillerin dağılımı ve gelişme eğilimleri] içinde (s. 347-373). Pekin Dil Üniversitesi.
- Ma, W. (2015). *Salayu xingtai yanjiu* [Salar dili üzerine morfolojik bir çalışma]. Çin Sosyal Bilimler.
- Ma, W, Jianzhong, M. ve Stuart, K. (2001). *The folklore of China's Islamic Salar nationality*. The Edwin Mellen Press. (Chinese Studies, Vol. 15)

- Mehmet, G. (2012). *Çinghai Salarcasının tasvirî grameri: Ses bilgisi, şekil bilgisi, cümle bilgisi*. Kurgan Edebiyat.
- Mehmet, G. (2014). *Salar Türkçesinin çekim morfolojisi*. Türk Dil Kurumu.
- Miao, D. (2019). *Gansu Sunan Xibu Yuguyu* [Kansu Eyaleti Sunan ilçesinde konuşulan batı Sarı Uyгур dili]. Ticaret.
- Namka, M. (2007). *Xinjiang Tuwaren yanjiu* [Sincan’daki Tuvan halkı üzerine bir araştırma]. Milliyetler.
- Namka, Modog. (2009). *Xinjiang Tuwaren shehui wenhua tianye diaocha yanjiu* [Sincan’daki Tuvan halkının toplumu ve kültürü üzerine saha araştırması]. Milliyetler.
- Rind-Pawloski, M. (2014). Text types and evidentiality in Dzungar Tuvan. *Turkic Languages*, 18(1/2), 159-188.
- Schönig, C. (1998). Bemerkungen zum Fu-yü-Kirgisischen. yay. von J. P. Laut ve M. Ölmez (Ed.), *Bahşı öğdisi. Festschrift für Klaus Röhrborn/Klaus Röhrborn armağanı* içinde (s. 317-340). Simurg.
- Song, Zh. (1982). *Tuwayu yanjiu* [Tuva dili üzerine araştırmalar]. Çin Sosyal Bilimler Akademisi.
- Song, Zh. (1985). Tuwayu gaikuang [Tuva diline genel bir bakış]. *Minzu Yuwen* [Azınlık dilleri ve yazıları], 1, 65-80.
- Song, Zh. (1992). Multilingual families of the Tuvian people in Xinjiang. *International Journal of the Sociology of Language*, 97, 23-36.
- Song, Z. (2007). Tuwayu [Tuva dili]. H. Sun, H. Zengyi ve H. Xing (Ed.), *Zhongguo yuyan* [Çin’deki diller] içinde (s. 1780-1797). Ticaret.
- Song, Z. (2015). *Tuwayu he Tuwaren de duoyu shenghuo* [Tuva dili ve Çin’deki Tuvalıların çok dilli yaşamı]. Çin Sosyal Bilimler.
- Sun, H., Hu, Z., ve Huang, X. (Ed.). (2007). *Zhongguo yuyan* [Çin’deki diller]. Ticaret.
- Tenişev, A. R. (1964). *Salarskiye tekstiy* [Salarca metinler]. Nauka.
- Tenişev, A. R. (1976). *Stroy Salarskogo yazıka* [Salar dilinin yapısı]. Nauka.
- Tenişev, E. R. (1997). Yazık fuyuykskih kirgizov [Fuyü Kırgızları’nın dili]. *Yazıkı mira: Tyurkskiye yazıkı* içinde (s. 435-345).
- Tuohuti, A. (2023). *Xinjiang Ainuyu yannjiu* [Sincan’da Eynu dili çalışması] [Doktora tezi, Milliyetler Merkezi Üniversitesi]. Milliyetler Merkezi Üniversitesi Azınlıklar Dilleri ve Edebiyatları Fakültesi.
- Todoriki, M. (2010). Tuwa-Ren: The Emerging Ethnic Identity of the Altai-Tuvans in Xinjiang. *Journal of Eurasian Studies*, 3(2), 91-103.
- Xie, L. ve Sun, H. (2007). *Zhongguo de yuyan diaocha* [Çin’de dil araştırmaları]. H. Sun, H. Zengyi ve H. Xing (Ed.), *Zhongguo yuyan* [Çin’deki diller] içinde (s. 5-29). Ticaret.

- Xu, Y. (2000). *Xinjiang-Qinghai Salayu Weiwueryu cihui bijiao* [Sincan Salarları ve Uygurcanın karşılaştırmalı kelime hazinesi]. Sincan Üniversitesi.
- Xu, Y. ve Wu, H. (2005). *Xinjiang Salayu* [Salar dilinin Xinjiang çeşidi]. Sincan Üniversitesi.
- Yakup, A. (1988). Şincangdaki Salarlarni qisqıçā tonuşturuş [Sincan'daki Salarlar hakkında kısa bir araştırma]. *Şincang Tāzkirisi* [Sincan Yerel Dergisi], 3(4), 42-45.
- Yakup, A. (1997). Xinjiang Salayu jieyou tedan shixi [Sincanda konuşulan Salar dilinin yapısal özellikleri]. *Xinjiang Daxue Xuebao* [Sincan Üniversitesi Dergisi], 1, 93-97.
- Yakup, A. (2002). *An Ili Salar vocabulary: Introduction and a provisional Salar-English lexicon*. Department of Linguistics Tokyo University. (Contribution to the Studies of Eurasian Languages Series 5)
- Yakup, A. (2015). Non-Sinitic Languages of Northwest China. R. Sybesma (Ed.), *Encyclopedia of Chinese language and linguistics online*. Brill. https://doi.org/10.1163/2210-7363_cell_COM_00000294
- Yakup, A. (2017). The Salar people and their language. S. Eker ve Ü. Çelik Şavk (Ed.), *Endangered Turkic languages* (IIB) içinde (s. 151-162). Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Yakup, A. (2022). Yellow Uyghur and Salar. L. Johanson ve É. Á. Csató (Ed.), *The Turkic languages* (2. bs.) içinde (s. 424-428). Routledge.
- Yakup, A. (2023). The first decade of the 21st century Salar linguistics: Three Chinese contributions on the Qinghai variety of Salar. Ü. Çelik Şavk, J. Garibova, D. Ergönenç, G. Yükselen Peler, M. Durmuş, E. Bozok ve S. Koca (Ed.), *Cumhuriyet'in yüzüncü yılında Süer Eker: Çağdaş Türkolojinin izinde* içinde. Grafiker.
- Yakup, A. (2024, 6–8 Mayıs). The documentation of the disappearance of the last remaining trace of the Fuyü Kirghiz language in north-eastern China [Bildiri]. *Third Conference on the Endangered Languages of East Asia (CELEA): Setting Boundaries: How to (re-)Draw the Lines Defining Endangered Languages*. Ca' Foscari Üniversitesi, İtalya.
- Yamada, Y. (2020). Dagur. M. Robbeets ve A. Savelyev (Ed.), *The Oxford guide to the Transeurasian languages* içinde (s. 321-333). Oxford University Press.
- Zh., D., Wu, D. ve Elinu, E. (2022). *Xinyuan Hasakeyu* [Künäs'te konuşulan Kazakça]. Ticaret.

Extended Summary

This paper provides a comprehensive overview of linguistic research and documentation projects conducted on Turkic and Turkic-related languages in China over the past twenty-five years. The study builds upon the foundational work of Professor Lars Johanson’s *Discoveries on the Turkic Linguistic Map* (2001) and examines the contributions of both Chinese and foreign scholars in the field of Turkic linguistics.

The primary focus of the project is on linguistic fieldwork and documentation, particularly within the framework of the “Chinese Language Resources Preservation Project”, a national initiative launched by the Chinese Ministry of Education and the State Language Commission. This initiative has played a crucial role in preserving dialects, minority languages and oral traditions. The project has systematically documented 123 languages across 1,712 research sites, creating a multimedia database with over 100 terabytes of linguistic data, including recorded interviews, video footage, and annotated texts.

A substantial proportion of the paper is devoted to three pivotal linguistic documentation initiatives: Salar, Jungar Tuvan, and Eynu. Salar, a Turkic language spoken in Qinghai and Gansu provinces, has been the focus of recent monographs and linguistic studies, incorporating phonetic transcriptions and morphological analyses. Jungar Tuvan, a variety of Tuvan spoken in the Altai region of Xinjiang, has also been extensively documented, particularly through field research carried out since the 1980s. Eynu, a secret mixed language spoken in southwestern Xinjiang, is examined in light of recent studies exploring its lexicon, syntax and sociolinguistic functions.

The paper also presents a more extensive examination of the linguistic landscape of Northwest China, with a particular focus on the distribution of Turkic languages, including Uighur, Kazakh, Kyrgyz, Uzbek, Tatar and Yellow Uighur. It discusses the sociolinguistic challenges faced by these languages, including language shift, bilingualism and the influence of Mandarin Chinese on minority languages.

Furthermore, the study evaluates significant publications resulting from these documentation initiatives, encompassing dictionaries, grammatical descriptions, and text corpora. Specific attention is directed towards notable works such as *Xinyuan Hasakeyu* (A comprehensive documentation of the Kazakh language spoken in Xinyuan County) and the Documentation of Endangered Languages in China series, which comprises in-depth studies on endangered Turkic languages.

The concluding section of the paper addresses the methodological approaches used in linguistic fieldwork and documentation, emphasizing the advantages and limitations of different data collection techniques. The paper acknowledges the impact of governmental and institutional support on linguistic research and discusses future directions for preserving and studying Turkic languages in China.

This study emphasises the significance of ongoing linguistic documentation in preserving the rich linguistic heritage of China’s Turkic-speaking communities. It highlights the achievements of past and ongoing research while advocating for more collaborative and technologically advanced methods to ensure the longevity and vitality of these languages.

Kosova'daki Türkçe Söz Varlığının Tamamlayıcısı Olarak Karadağ

Alpay İĞCİ*

Özet

Türkiye Türkçesinin tarihine veya bugününe yönelik araştırmalar için Batı Rumeli ağızlarının önemli katkıları vardır. Türkiye Türkçesi incelemelerine genel olarak sunulan katkıların yanında, Batı Rumeli içinde yer alan komşu alt bölgelerin karşılaştırılması, Batı Rumeli bölgesinin tarihi rekonstrüksiyonunda ve tamamlanmasında kullanılabilir. Bölgenin kendi içinde de doğu komşusu Kosova'daki Türk ağızları için Karadağ'ın tamamlayıcı olmasından söz edilebilir. Karadağ Türk ağızlarının dil özellikleri, Batı Rumeli'nin anlaşılmasına fayda sağlayabileceğini göstermiştir. Bu çalışmada bir dilin ağızlarının söz varlığını anlamada birbirine komşu ağızların yardımcı olabileceği düşüncesinden hareketle komşu iki devlet olan Karadağ ve Kosova'da bulunan Türk ağızlarının birbirini tamamlayabileceği anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın kapsamı çerçevesinde konuya söz varlığı açısından bakılmıştır. İnceleme Karadağ'dan Kosova'ya doğru bir seyrde yapılmıştır. Araştırma yerlerini somutlaştırmak için Karadağ'dan Eski Bar ağızı, Kosova'dan da Prizren ağızı örnek olarak alınmıştır. Tarama ve inceleme neticesinde iki Türk ağızından bazı sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen sonuçlar üç grupta sınıflandırılmıştır. Birinci grupta saha tecrübeleri ve taramalar neticesinde Karadağ'da derlenen bazı sözlerin Kosova'da kullanımda olmadığı anlaşılmıştır. Söz varlığı açısından geçişi de göstermesi bakımından önemli olan ikinci grupta Kosova'da kısmen farklı olan sözler yer almıştır. Üçüncü grup ise Karadağ'da derlenen ancak Kosova'da kullanım sıklığı yüksek ve düşük olan sözleri

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/05es91y67>
alpayigci@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8014-9758>

içermiştir. Böyle bir çalışma ile ağızların tarihî veya çağdaş döneminin değerlendirilmesinin mümkün olabileceği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karadağ, Kosova, Batı Rumeli Türk ağızları, Eski Bar, Prizren, söz varlığı

Montenegro as a Complement of Turkish Vocabulary in Kosovo

Abstract

Dialects of Western Rumelia have contributions to research on the history or present of Turkish. In addition to general contributions, the comparison of neighbouring sub-regions in Western Rumelia can be used in the historical reconstruction and completion of this region. Montenegro can be a complement for the Turkish dialects of its eastern neighbour Kosovo. Turkish dialects of Montenegro's linguistic features have shown that they can be useful in understanding Western Rumelia. In this study, it is tried to be explained that the Turkish dialects in Montenegro and Kosovo, which are two neighbouring states, can complement each other with the idea that neighbouring dialects can help to understand the vocabulary of the dialects of a language. For the study's scope, the subject was examined here in terms of vocabulary. The study was conducted on a course from Montenegro to Kosovo. Stari Bar dialect from Montenegro and Prizren dialect from Kosovo were used as examples to make the research sites more concrete. By scanning and examination, some results were obtained from two Turkish dialects. The results are classified in three groups. In the first group, it was understood that some words collected in Montenegro are not used in Kosovo. Second group, which also shows lexical transition, includes words that are partially different in Kosovo. Third group included words collected in Montenegro but with high and low frequencies in Kosovo. With such a study, the historical or contemporary period of dialects can be evaluated.

Keywords: Montenegro, Kosovo, Western Rumelian Turkish dialects, Stari Bar, Prizren, vocabulary

Batı Rumeli'deki Türk ağızlarının incelenmesi tarihî ve çağdaş Türkiye Türkçesi araştırmalarına önemli katkılar sunmaktadır. Sahanın genele olan katkısı gibi, Batı Rumeli içindeki komşu alt bölgelerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, Batı Rumeli'nin tarihî rekonstrüksiyonunda, tamamlanmasında kullanılabilir. Bu çerçevede Karadağ, doğu komşusu Kosova'daki Türk ağızları için bazı yönlerden tamamlayıcı olabilir. Karadağ, Kosova gibi bölgeler, diğerleri için tamamlayıcı rol oynayabilir.

Karadağ Türk ağızlarının dil özellikleri, Batı Rumeli ağızlarının tarihî ve çağdaş döneminin anlaşılmasında, Kosova ağızları yanında, faydalı bir rol üstlenebileceğini göstermiştir. Türk dili coğrafyasının uç bölgesi olarak Karadağ, Türk devlet idaresinin Kosova'dan daha önce ortadan kalktığı bir yerdir. Bunun nüfus hareketleri gibi bütün sosyal olumsuzluklarını Kosova'dan çok daha yoğun bir şekilde yaşamıştır.

Tarihten gelen, değişen veya korunan dil özelliklerinin dışında, sosyal şartlara bakıldığında Karadağ ve Kosova'nın kısmen farklı durumları vardır. Çağdaş dönemde Karadağ Türklerinin kültürel durumları, Karadağ'a komşu Kosova'daki Türklerin durumlarından biraz farklıdır. Kosova'da yaşayan Türklerde yöresel özellikleriyle yaşayan bir Türkçe vardır. Genel kitlede Kosova Türk ağzı bilinir. Büyük kısmında yazı diline tanışıklık söz konusudur. İyi düzey bir yazı dili hâkimiyetine sahip bireylerin sayısı az değildir. Eğitimsel, akademik, edebî, hukuki vb. alanlarda yazı dili kullanımdadır. Nihayetinde Kosova, Türkçenin ilgili düzeyde resmiyete sahip olduğu bir ülkedir. Türkiye ve diğer Türklerle temas bakımından Kosova Türklerinin ilişkileri Karadağ Türklerine göre çok daha yüksektir. Karadağ'da bugünlerine ulaşan Türklerde ise Türkçeyi bilme durumu belli ailelerde korunmuştur. Aile çevrelerinde Karadağ Türk ağzı, resmiyetten gelen güçleriyle Karadağlıca ve Sırpçanın; akrabalık ilişkileri sebebiyle de Arnavutça ve Boşnakçanın etkilerinden dolayı ikinci planda kalmıştır. Karadağ Türklerinin yaşadığı sosyal olumsuzluklara rağmen Karadağ'daki Türkçe söz varlığı birçok bakımdan bir hazinedir.

Ağızlar doğal olarak değişim içerisindedir. Bu değişim, ilgili ağzı konuşanlar için zaman zaman fark edilmez olabilir. Birkaç yıl önce Kosova'nın başkenti Priştine'de eğitimcilik, gazetecilik, esnaflık yapmış olan emekli büyüklerimizle onların toplandıkları bir mekânda karşılaşmıştık. Onlar Yugoslavya döneminde öğretmen, yazar, şair, gazeteci, esnaf, bürokrat olarak aktif şekilde mesleklerini icra etmişlerdir. Krallık dönemini geçirmiş ve hayatlarının en verimli ve etkin yıllarını Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti çatısında, atmosferinde yaşamışlardır. Türk kökenli bu aydınlar Sırpçanın genel resmiyetinde kendi dilleri Türkçeyi de hem yazı dili hem ağız olarak kullanmışlardır. Onlara miras kalmış olan ağız, yaşadıkları Yugoslavya'nın krallıktan beri getirdiği terminoloji ve dil etkileşiminin sonuçlarıyla yüklüydü. İçlerinden bazıları için Kosova'daki bir Türk ağzında Sırpça alıntı bulunması çok doğaldı. O kadar doğal bir kanıksamaydı ki bazı emeklilerimiz bunun aksini bozulma olarak tarif etmişti. Durumu tam algılamak için onlara şunu sormuştuk: Şu an sizinle Priştine ağzını kaydedelim mi? İçlerinden bir büyüğümüz, "artık Priştine ağzı derlenemez; asıl ağız kalmadı, bozuldu" demişti. Kendisiyle söyleşmeye başladıktan bir süre sonra durum anlaşılmıştı. İçinde resmî terimlerin ve bazı yeni kavramların, nesnelerin Sırpça alıntılarla karşılandığı

o ağız normal olardı. Onlarca yıldır bu şekilde yaşanagelmişti. Bağımsızlık sonrası Kosova'sında yeni dönemle beraber Türk ağızlarının söz varlığında bir dönem bulunmuş olan bu tip alıntıların terk edilmesini yorumlamakta zorlanmıştı. Türk ağzının bu alıntılarla beraber bir özgün ve asıl yapı oluşturduğunu düşündüğü için veya buna alıştığı için bu değişmelerle özgünlüğün bozulduğunu sanmıştı. O gün çok güzel ve değerli bir saha tecrübesi edinilmişti. Bu anıdan da anlaşıldığı gibi, ağızların söz varlığına yeni bir dönemin getirdikleri, o dönem bitince gidebilir. Böylelikle de ağız değişim gösterebilir.

Bu çalışmanın konusu Karadağ ve Kosova Türk ağızlarının söz varlığı yönünden incelenmesidir. Kosova ağızlarının bugünkü söz varlığı, doğal değişim sürecinin yanında, siyasi ve sosyal dönüşümlerden de etkilenmiştir. Onun söz varlığındaki mevcut durum, Karadağ Türk ağızlarının söz varlığıyla karşılaştırılmıştır. Karadağ sahası Kosova için tamamlama yönüyle de ele alınmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada bir dilin ağızlarının söz varlığını anlamada birbirine komşu ağızların yardımcı olabileceği düşüncesinden hareket edilmiştir. Bunun için de komşu iki devletteki (Karadağ ve Kosova) Türk ağızlarının birbirini tamamlayabileceği anlatılmaya çalışılmıştır. Bu tamamlama durumu birçok yönden geçerli olabilir. Çalışmanın hacmini sınırlamak için burada konuya söz varlığı açısından bakılmış ve Karadağ'dan Kosova'ya doğru bir seyir izlenmiştir. Karadağ, Kosova'daki Türkçe söz varlığının tamamlayıcısı olarak işlenmiştir.

Burada anılan iki ülke Kosova ve Karadağ, Batı Rumeli ağızlarının tasnif çalışmalarında aynı alt gruba mensup olarak düşünülür (İğci, 2018). Bu çalışmada, Türkçenin Batı Rumeli'de konuşulan aynı temel özelliklere sahip oldukları için aynı alt gruba dahil edilen iki ağız ele alınmıştır.

Karadağ'ın tamamlayıcı olarak işlendiği bu çalışmanın diğer kısmını Kosova ağızları oluşturmuştur. Bazı araştırma veya tartışmalarda Kosova ağızlarının bugünkü genel söz varlığı veya Kosova'daki bir ağzın bugünkü söz varlığı konu edilmiştir. Konu söz varlığı bakımından ele alındığında buradaki alıntılar işin bir yönünü oluşturmuştur. Ancak bazı araştırmalar bu alıntıları Kosova ağızlarının her zamanki malzemesi gibi değerlendirmiştir. Hatta özelde genele bir yaklaşımla Batı Rumeli Türkçesi için bazı yargılara da varılabilmektedir. Oysa ağızlar durağan değildir. Hele yüzlerce yıllık Türk devlet geleneğinin yıkıldığı bir coğrafyada sonraki siyasi ve sosyal şartlar sebebiyle Türkçenin söz varlığında değişimler görülmesi beklenebilir. Bu durum farklı diller için de düşünülebilir.

Bu araştırmada Karadağ Türk ağızlarının söz varlığından aşağıda listelenen örnek sözler sunulup Kosova'daki durumla karşılaştırılmıştır. Somut bir yeri araştırabilmek için Karadağ'dan Eski Bar ağızı, Kosova'dan da Priz-

ren ağızı örneklendirilmiştir. Eski Bar (Karadağlıca: *Stari Bar*), Karadağ'ın güneyinde yer alan liman şehri Bar'ın yakınlarında bulunur. Burası denize nazır dağ eteğidir ve kalenin bulunduğu esas tarihi yerdir. Artık turistik bir yer olan Eski Bar'da son nüfus sayımına göre (2023 yılı) toplam 1.652 kişi yaşamaktadır (Uprava za statistiku Crne Gore, t.y.). Kosova'nın güneybatısında konumlanan Prizren de bu coğrafyanın eski şehirlerinden biridir. İçinden Akdere'nin aktığı bugünkü şehrin yükseklerinde kalesi bulunur. Kesin ve ayrıntılı bilgi veren en yakın sayım sonucuna göre Prizren şehir nüfusu yaklaşık 100.000 olarak belirtilebilir.¹ Bugünkü karayolu ağıyla düşünüldüğünde Eski Bar ile Prizren'in arasında en kısa mesafe Arnavutluk üzerinden yaklaşık 230 km'dir.²

Çalışmada Karadağ ve Kosova Türk ağızları, söz varlığı bakımından değerlendirilmeye alınmıştır. Karşılaştırma için örnek seçilen iki nokta (Eski Bar ve Prizren) incelenmiştir. Öncelikle karşılaştırılacak örnekler Karadağ ağız çalışmalarından belirlenmiştir. Karadağ uzun yıllardır çalıştığımız bir saha olduğu için bu örneklerden bazıları çok önceden dikkatimizi çekmişti. Konu bağımsız bir çalışma olarak gelişince bütün örnekler çıkartılmıştır. Tespit amacıyla ağız örnekleri sunan yayınlardan taramalar yapılmıştır. Ardından Prizren ağızına dair metin örnekleri veren çeşitli yayınlar taranmıştır. Ayrıca, her iki ağız için sahip olduğumuz söz varlığı bilgisi sağlama için kullanılmıştır.

Taranan metinlerdeki örnekler genel olarak aynı transkripsiyon işaretleriyle kayıtlı oldukları için aynen alınmışlardır. Karadağlıca çalışmadaki bazı işaretler şu şekilde uyarlanmıştır: $\vec{d} > \acute{c}$, $\check{c} > \acute{c}$, $\acute{c} > \epsilon$, $\check{z} > j$, $\check{s} > s$, $j > y$. Bazı kaynaklarda *l-l* ayrımı yapılmamış, kalın ünlü sırasında, ince sırasında veya aykırı boğumlanmada olanların hepsi “l” şeklinde yazılmıştır. İlgili sözün telaffuzundan emin olduğu için boğumlanmayı doğru bir şekilde yansıtmak adına burada /l/ (öümlü, ön damak ünsüzü) ve /h/ (öümlü, diş eti-ön damak ünsüzü) seslerinin ikisi de işaretlenmiştir. İlgili yayında /h/ için “h” işareti kullanılmasa da burada “P” ile yazılmıştır: *yıl > yıl* gibi.

Tartışma ve Örnekler

Bugün Karadağ'daki Türkçede kullanılan bazı sözler, Kosova ağızlarında ya hiç yoktur ya da onların farklı varyantları kullanımdadır. Konunun derinlemesine araştırılmasıyla bu çalışmanın kategorileri ortaya çıkmıştır.

¹ Son nüfus sayımı 2024 yılına ait olup bu sayımın an itibarıyla sadece ilk sonuçları yayımlanmıştır. Bu ilk sonuçlara göre Prizren Belediyesi sınırlarında toplam 147.246 kişi yaşamaktadır (Agjencia e Statistikave të Kosovës, 2024, s. 54). Bir önceki sayımın kesin sonuçlarına göre Prizren şehir nüfusu 94.517 şeklindedir (Agjencia e Statistikave të Kosovës, 2013, s. 14).

² Karadağ ile Kosova birbirine sınırdaş olan ülkelerdir. Ancak, Eski Bar ve Prizren'in kendi ülkelerindeki konumları sebebiyle en yakın mesafe Arnavutluk (İşkodra) üzerindendir.

Bir ağzın bütün söz varlığını tam olarak kayda almak imkânsız sayılabilir. Edebî eserlerde ve konuşma dilinde olan bazı sözler, yazı dilinin sözlüğünde yoktur. Dolayısıyla ağız araştırması yaparken burada teorik durumu anlatabilecek açık örnekler üzerinden karşılaştırma yapılmıştır. Tarama ve inceleme sonucunda iki Türk ağzından aşağıdaki durumlar ortaya çıkmıştır. Elde edilen sonuçlar üç grupta sınıflandırılmıştır. Saha tecrübeleri ve taramalar neticesinde Karadağ'da derlenen bazı sözlerin Kosova'da kullanımda olmadığı anlaşılmıştır. Bunlar birinci grubu (bk. Tablo 1) oluşturmuştur. Söz varlığı açısından geçişi de göstermesiyle önemli olan ikinci grupta Kosova'da kısmen farklı olan sözler yer almıştır (bk. Tablo 2). Üçüncü grup ise Karadağ'da derlenen ancak Kosova'da kullanım sıklığı düşüp yerini başka bir sözle (büyük oranda da alıntıyla) paylaşan sözlerdir (bk. Tablo 3). Aşağıda bu örnekler öncelikle tablolar hâlinde sunulmuştur. Örnek söz sunumunda daha iyi okunurluk ve takip kolaylığı için kaynaklar en sağ sütunda kısaltmalı olarak verilmiştir.

Tablolarda Karadağ'dan verilen sözlerin büyük bölümü Türkçe kökenli sözlerdir. Ancak Türkçeye İtalyanca, Farsça gibi dillerden geçmiş alıntılar da vardır. Bu sebeple köken olarak Türkçe olanlarla beraber, Türkçede bir geçmişe sahip olanlar da tabloya alınıp incelenmiştir.

Tablo 1: Kosova'da kullanımda olmayan sözler

<i>Karadağ (Eski Bar)</i>	<i>Kosova (Prizren)</i>	<i>Yazı dilindeki karşılığı</i>	<i>Örneğin alındığı kaynak(lar)</i>
ada-	--	ada-	KTTD, s. 305
ajdaya	--	ejderha	ROLBK, s. 35
akıtma	--	akıtma	KTTD, s. 306
anda	--	<i>nerede</i>	KTTD, s. 307
andan	--	<i>nereden</i>	KTTD, s. 307
armagan	--	armağan	ROLBK, s. 33
aşçıyâne, akşiyâne	--	aşhane	ROLBK, s. 34; KTTD, s. 306
bagan, bagana	--	<i>çocuk</i>	KTTD, s. 311, 312
biricik	--	biricik	KTTD, s. 317
cepâne	--	cephane	KTTD, s. 323
çedi, cedi	--	kedi	KTTD, s. 327, 330
çepçe	--	kepçe	KTTD, s. 327

çöşkek	--	keşkek	KTTD, s. 330
darmar	--	tarumar	ROLBK, s. 59
davar	--	davar	KTTD, s. 331
erçeç	--	erkeç	ROLBK, s. 77
hanuma, hānuma	--	hanımağa	KTTD, s. 343
havuz, avuz, aus	--	havuz	ROLBK, s. 85, 35
mayın, mayna	--	mayın	ROLBK, s. 117
paşmak, paşmag	--	başmak	ROLBK, s. 134
seci	--	seki	ROLBK, s. 142
tornavida	--	tornavida	ROLBK, s. 157
vērci	--	vergi	ROLBK, s. 165
vida	--	vida	ROLBK, s. 166
yagma	--	yağma	ROLBK, s. 93
yatagan	--	yatağan	ROLBK, s. 95
yogun	--	yoğun	ROLBK, s. 97

Tablo 1’deki sözler Eski Bar ağzından alınmışlardır. Bugüne ulaşan ve derlemelerle kayıt altına alınan bu sözlerden bazıları yöre ses özelliklerine de sahiptir. Tabloya alınan bu sözler günümüz Prizren ağzında kullanımda değildir. İlgili isim veya fiil için başka bazı söz ve ifadeler kullanıma girmiş veya kullanım alanını genişletmiştir. *Anda* yerine *nerde* veya *nerede*; *andan* yerine *nerden* veya *nereden*; *bagan/bagana* karşılığı *çocok* sözleri Türkçe kökenli örneklerdir.

Eskiden kullanılanların yerine gelen bu yeni sözlerden bazıları bir alıntıdır. Mesela *akıtma* sözü yerine *palaçinka*; *çedi* yerine *maçka*; *havuz* yerine *bazen*; *mayın* yerine *mina*; *tornavida* yerine *ştrafsiger* veya *şrafsiger*; *vērci* yerine *porez*; *vida* yerine *ştraf* veya *şraf*; *yagma* yerine *plaçka* sözleri Sırpça (= *Srp.*) yoluyla gelen alıntılardır.

Yukarıdakilere benzer şekilde *armağan* yerine eski bir Arapça alıntı *hediye* ~ *ediye* sözünün kullanım alanı genişlemiştir. Bunun yanında, eski bir Farsça alıntı denebilecek *bakış* sözü de armağan anlamında kullanılabilir.

Verilen örnekler incelemenin birinci grubunu oluşturmuştur. Aşağıdaki Tablo 2’de Kosova’da kısmen farklı olan sözler sunulmuştur.

Tablo 2: Kosova'da kısmen farklı olan sözler

<i>Karadağ (Eski Bar)</i>	<i>Kosova (Prizren)</i>	<i>Yazı dilindeki karşılığı</i>	<i>Örneğin alındığı kaynak(lar)</i>
bacar-, bacır-	becer-	becer-	KTTD, s. 311; PTADK, s. 105
bayam	badem	badem	KTTD, s. 313; KTHEM, s. 22
eeçi	keçi	keçi	KTTD, s. 330; KTHEM, s. 17
eelese	klise	kilise	ROLBK, s. 55; KTHEM, s. 31
diç-	dik-	dik-	KTTD, s. 333; KTHEM, s. 18
pencir	pinır	peynir	KTTD, s. 365; PTADK, s. 125
yence	yenge	yenge	KTTD, s. 384; KPTA, s. 209

Tablo 2’de yer alan sözlerin Karadağ ve Kosova’daki yapılarında ses değişimlerinden kaynaklı farklar vardır. Karadağ’daki *bacar-* şekli, *becer-* şeklinden daha eski şekildir. Bu fiilde gerçekleşen ses değişmesi, sürecinin *becer-* şekline göre (*becer-* < *bacar-* < *başar-* Tietze, 2016, s. 626) bir önceki aşamasıdır.

Bayam ve *badem* örnekleri aynı sözün iki varyantıdır. Türk dilinin tarihî ses değişimlerinden biri iç ve son ses durumunda /d/ sesinin peltekleşip en yaygın olarak /y/ sesine dönüşmesidir. Bu ses olayı Türkiye Türkçesine /y/ olarak miras kalmıştır. Bu iki varyant da işbu ses olayını anımsatır. *Badem* sözünün kökeni daha çok Türkçe dışında düşünülmüştür (Eren, 1999; Türk Dil Kurumu, t.y.; Tietze, 2016, s. 541, 543). Köken ne olursa olsun bu ses olayını düşünmek mümkündür. Bu durumda /d/’li varyantın görülmesi daha yeni bir varyant olmasıyla ilgili olmalıdır. Yani d >> y ses değişmesi gerçekleştikten sonraki bir zamanda /d/’li varyant şekillenmiş veya kullanıma girmiştir. Hasan Eren’in sözlüğünde (1999, s. 32) Eski Kıpçakçada *bayam* olarak geçtiği belirtilen madde açıklamasında *payam* yanında *badem*’in daha yeni bir alıntı olduğu belirtilmiştir.

Diğer sözler, Karadağ ve Kosova’nın Batı Rumeli’de bulunduğu alt ağız sahası açısından ses geçişini gösteren örneklerdir. Verilen *eeçi*, *eelese*, *diç-* sözlerinde ince ünlü komşuluğunda gerçekleşmiş olan /k/ > /ç/-/ç/ ses değişmesi, *yence* örneğinde de aynı ince ünlü sırasında gerçekleşmiş olan /g/ > /ç/-/c/ ses değişmesi söz konusudur. Eski Bar ağzında bu ses değişimleri olmuşken Prizren ağzında değişme görülmeyen örnekler kullanımdadır. Burada Prizren’in konum olarak hemen güneyindeki diğer Batı Rumeli alt ağız sahasına yakın olduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla alt sahaların arasındaki etkileşim sonucunda Prizren’de onun güneyiyle uyumlu şekiller de kullanım-

da olagelmıştır. Prizren'i de ilgilendiren ve örnekler arasında *çeçi/keçi, diç-/dik-* varyantlarının da olduğu çalışmada durum şöyle açıklanmıştır:

Biz burada, Kosova ağız sahasında görülen $k > \text{ç}$ ve $g > c$ ses değişimlerinin seyri açısından coğrafi yayılım ve etkileşimi öncelikle düşünmekteyiz. Kosova'nın dışında, bu sahanın güney ve batı çevresinde bu ünsüz değişimleri yoktur. Bugünkü Makedonya devletinin kuzeybatı sınırlarında (Kalkandelen çevresi) bu ünsüz değişimleri sınır oluşturacak şekilde görülür. Dolayısıyla bugünkü Makedonya'nın çok küçük bir kesimi olan Kalkandelen çevresini kuzey alt bölgesinde bırakacak şekilde dağılan bu sınır, Batı Rumeli'nin alt ağız bölgelerinden bazılarını oluşturur nitelikte görülmektedir. Genel alt ağız sınırlarını bir yana bırakırsak, burada bizi ilgilendiren boyutuyla bu geçiş sahasının hemen kuzeyinde yer alan kesimlerde (Kosova'nın güneyi) $k > \text{ç}$ ve $g > c$ ses değişimleri açısından bazı istisnalar vardır (*eger, legen, hangi, fesligen, keçi, tükür-, dik-, ek-, ilk, dük-*). Bu kesimin daha kuzeyinde ve uzağında kalan yerlerde ise (Kosova'nın kuzeyi) $k > \text{ç}$ ve $g > c$ ses değişimleri daha yaygın olarak görülmektedir (*ecer, lecen, hanci, feslicen, çeçi, tükür-, diç-, eç-, ilç, düç-* gibi örnekler) (İğci, 2013, s. 37).

Prizren'de görülen *keçi, dik-* sözleri tek varyantlıdır. Oysa *yenge* örneğinin *yince* ve *ince* (Buş vd., 1967, s. 87; Çerkezi, 2022, s. 133.) varyantları da Prizren'de işitilebilir. Bunun dışında, Kosova'nın Priştine, Gilan gibi diğer yerlerinde *çeçi, diç-* (Tunuslu, 2005, s. 378; Hafız, 1985, s. 77) örneklerine rastlanabilir. Yukarıda da anlatıldığı gibi, Kosova'da ilgili Türk ağzının konumuna göre */g/-/k/* veya */c/-/ç/* seslerine sahip kelime varyantlarını taşıması mümkündür.

Eski Bar'da kullanılan *pencir* sözü Prizren'de *pinır* şeklindedir. Her iki söz hem yapısı hem anlamı bakımından akraba görünse de sesleri birbirine denk değildir. Diğer deyişle, bu varyantlar arasında ses değişmelerini veya ses izlerini tam yorumlamak için dikkatli olmak gerekir. Tam bu aşamada çevredeki başka Batı Rumeli ağızları söz varlığından yardım almak yararlı olabilir. Kuzey Makedonya'nın Ohri, Resne yöresinde *peynir* anlamındaki söz *pengir* şeklindedir (Ahmed, 2004, s. 282, 316). Bu *pengir* varyantına Üsküp, Kocacık gibi civar ağızlarda da rastlamak mümkündür (Hasan, 1997, s. 66; Yıldız Yalçındağ, 2022, s. 489). Kuzey Makedonya'daki bu *pengir* sözüyle Karadağ'daki *pencir* daha uyumlu bir tablo ortaya koymaktadır. Ortaya çıkan durum Batı Rumeli'nin bu iki farklı coğrafyasından birinin ince ünlü sırasında */g/'li* ve diğerinin */c/'li* sözler bulundurmasıyla uyumludur. Eski Barlı bir yazarın kalemeye aldığı sözlükte *pencirin /ç/'li pencir* varyantı da (Šlaković, 2019, s. 135) */g/ > /ç/-/c/* değişme aşamalarını destekler.

İncelemedeki son gruba yani Kosova'da kullanım sıklığıyla farklılaşan sözleri içeren tabloya aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 3: Kosova'da kullanım sıklığı yüksek ve düşük olan sözler

<i>Karadağ (Eski Bar)</i>	<i>Kosova (Prizren)</i>	<i>Yazı dilindeki karşılığı</i>	<i>Örneğin alındığı kaynak(lar)</i>
amica	aco — amica	amca	KTTD, s. 307; KTHEM, s.212; PTADK, s.102
bazi, bâzi	yabi — bazi	bazı	KTTD, s. 313; YAM, s. 192; PTADK, s. 105
belediye	opština — belediye	belediye	KTTD, s. 314; PTADK, s. 124; KPTA, s.321
cüce	patulak — cüce	cüce	ROLBK, s. 68; ³ ; KTHEM, s. 19
oda	soba — oda	oda	KTTD, s. 360; PTM, s. 117; PST, s. 156
sagır	şurlo — sagır	sağır	ROLBK, s. 140; MKTKAD, s. 79; ⁴
yıl	sene — yıl	yıl, sene	KTTD, s. 384; PTM, s. 119; PTHED, s. 309

Tablo 3'te yer verilen sözler Karadağ'da derlenen ancak Kosova'da kullanım sıklığı düşüp yerini büyük oranda başka bir söze bırakmış olanlardır. Prizren ağzını iyi bilmemizden dolayı kullanım sıklığının düştüğünü belirtmek mümkün olmuştur. Bunu yayınlardaki durum da desteklemiştir. Kosova sütununda her iki söze de yer verilmiştir. Prizren'de kullanılan bu sözlerin bir bölümü Türkçe kökenlidir. Diğerleri alıntı kapsamındadırlar.

Prizren'de hem babanın erkek kardeşine veya ağabeyine hem de yaşça büyük bir erkeğe seslenmede *aco* sözü yaygınlıkla kullanılır. Türkçe kökenli bu söz eski *aça* sözünden evrilmiştir (Tietze, 2016, s. 235). Bazı, herhangi bir gibi anlamları karşılayan *yabi* sözü *ya* ve *bir* sözlerinden birleşmiş gibidir. Sondaki /r/'nin düşmesi, bu pozisyon için *obi(r)* ('öbür') örneği gibi Prizren'de görülebilecek bir durumdur.

Eski Bar'daki varlığı ve sözün Türkçedeki eskiliğinden hareketle Prizren'de de aslen kullanılmış olduğu kabul edilebilecek *belediye* sözü yerine, muhtemelen 1900'lerin ikinci yarısında Sırpçadan *opština* sözü kullanılmaya başlanmıştır. Kosova'nın son federal Yugoslavya'dan fiilen ayrılmasıyla sonuçlanan 1998-1999 yıllarındaki Kosova Savaşı'nın ardından Kosova Türk ağızlarında mevcut Sırpça alıntılarının yerine mümkün olduğunca Türkçe söz-

³ Prizren'den sözlü olarak alınan veri.

⁴ Prizren'den sözlü olarak alınan veri.

leri kullanma eğilimi olduğu söylenebilir. Prizren ağzında *belediye* sözünün kullanımını arttırması da bu eğilimin ürünlerindendir. Böyle bir sonuç olmasaydı Eski Bar'daki *belediye* sözünün Tablo 1 kapsamında düşünülmesi gerekirdi.

Prizren ağzındaki *patulak* sözü de bir Sırpça alıntı olarak cüce anlamı için baskın sözdür. Kelimedeki /l/ sesi kaynak dilde olduğu gibi ön damak ünsüzüdür, yanındaki /u/ ve /a/ ile uyumsuzdur (*patulak* < *patulyak Srp.*). Prizren'den derlenen metinlerde veya günlük dilde kullanımı düşüktür.

Oda anlamı için Prizren'de hâlen *soba* sözünün yaygın kullanımda olduğunu söylemek yanlış olmaz. *Soba* sözü yazı dilinde de olan bir Macarca alıntıdır (Eren, 1999, s. 371; Tietze, 2016, s. 394)⁵. Bu söz Sırpçada da vardır ve o dile de Macarcadan geçmiştir (Skok, 1973, s. 299; Eren, 1999, s. 371). Dolayısıyla Prizren Türk ağzında bulunan *soba*'nın kaynak dili için Macar veya Sırp dilleri düşünülebilir. Dar kapsamda Prizren coğrafyası düşünüldüğünde Sırpça ile etkileşim öncelikle akla gelebilir. Ancak, tarihte kuzey sınırları bugünkü Macaristan'a ulaşan Batı Rumeli bütünlüğü içinde bakılınca doğrudan Macarca yolu olasıdır.

Şurto, Prizren ağzında sıkça işitilebilecek bir diğer sözdür. Transkripsiyondan da anlaşılacağı üzere, kelimedeki /t/, kalın ünlülerle beraber kullanılan diş eti-ön damak ünsüzüdür. Arnavutçadan alıntılanıp ses yönüyle kısmen Türkçeleşmiştir. Kaynak dildeki peltek /d/ sesi (/ð/ “dh”) /t/ olmuş, sonrasında kelime /o/ ile bitmiştir. Yazı dilindeki *sağır* karşılığı olarak Prizren'de *şurto*'nun birincil ve baskın olduğu söylenebilir.

Prizren ağzında bazı ifadelerde görülen *yıl* sözünün yanında eski bir Arapça alıntı olan *sene* sözü, yaygın bir kullanıma sahip olmuştur. Dolayısıyla Eski Bar'da Türkçe konuşurlarında yıl anlamı için hemen her durumda *yıl* işitilirken Prizren'deki Türkçe konuşurları için ilkin akla gelen söz *senedir*.

Bütün bu anılan sözlerin yanında, *amica*, *bazi*, *belediye*, *cüce*, *oda*, *sagır* ve *yıl* da Prizren'de tespit edilmiştir. Yayınlarda kayıt altına alınmalarının dışında, bunlardan *belediye*, *cüce*, *oda* ve *yıl* sözlerinin son yıllardaki kullanım sıklıklarında bir miktar artış olduğu da eklenmelidir.

Sonuç

Bu çalışmada yukarıda anılan değişimin söz varlığı boyutu, işlenen örneklerle sunulmaya çalışılmıştır. Batı Rumeli içinde bulunan Karadağ'dan Eski Bar ve Kosova'dan Prizren ağızları söz varlığı bakımından incelenmiş ve bazı sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen sonuçlar üç grup oluşturmıştır.

⁵ Stachowski'nin eserinde (2019, s. 305) Macarcadan Sırpçaya girdiği gösterilen *soba* kelimesinin Sırpça yoluyla Türkçeye geçtiği belirtilmiştir.

Birinci grupta Kosova'da kullanılmayan sözler vardır. Tek tırnakla yazı dilindeki karşılığı verilen ve bu grupta yer alan sözler şunlardır: *ada-* 'ada-', *ajdaya* 'ejderha', *akıtma* 'akıtma', *anda* 'nerede', *andan* 'nereden', *armagan* 'armağan', *aşçıyāne* / *akşiyāne* 'aşhane', *bagan* / *bagana* 'çocuk', *biricik* 'biricik', *cepāne* 'cephane', *çedi* / *cedi* 'kedi', *çepçe* 'kepçe', *çöşkek* 'keşkek', *darmar* 'tarumar', *davar* 'davar', *erēç* 'erkeç', *hanuma* / *hānuma* 'hanımağa', *havuz* / *avuz* / *aus* 'havuz', *mayın* / *mayna* 'mayın', *paşmak* / *paşmag* 'başmak', *seci* 'seki', *tornavida* 'tornavida', *vērci* 'vergi', *vida* 'vida', *yagma* 'yağma', *yatagan* 'yatağan', *yogun* 'yoğun'.

Birinci gruptaki sözlerin bazıları yerini başka bir Türkçe söze, büyük kısmı bir alıntıya bırakmıştır. Başka bir Türkçe sözle karşılaşma durumu Prizren ve Eski Bar'ın dil tarihleri açısından tercihlerine bağlı bir durum olarak değerlendirilebilir. Osmanlı döneminde kullanılan *kanda* ve *kandan* şekillerinden gelişen *anda* (< handa) ve *andan* (< handan), yerini muhtemelen yakın tarihte yazı diliyle benzer bir eğilimle *nerede* ve *nereden* sözlerine bırakmıştır. Karadağ'da kullanılan *bagan* / *bagana* 'çocuk' ise farklı tercihleri yansıtır. Bu bakıma Kosova'daki ağız yine yazı diliyle uyumlu şekilde Prizren varyantıyla *çocuk* 'çocuk' sözünü kullanmıştır. Kosova'da kullanılmayan sözler için tespit edilen Sırpça alıntılarının bazıları o yeni dönemdeki günlük hayata aittir. Vergi anlamında *porez*, yağma anlamında *plačka* sözlerinin bulunması Yugoslavya döneminde resmîyetle, hukukla ilgili sözler olarak anlaşıldır. Yabancı dilli evrakta geçen bu gibi kelimeler aynen Türkçenin kullanımına alınmıştır. Alıntılar arasında kedi için *mačka* sözünün varlığı ilgi çekicidir.

İkinci grupta değerlendirilenler Kosova'da kısmen farklı olan sözlerdir: *bacar-* / *bacır-* | *becer-* 'becer-', *bayam* | *badem* 'badem', *ēçi* | *keçi* 'keçi', *ēlese* | *klise* 'kilise', *diç-* | *dik-* 'dik-', *pencir* | *pinir* 'peynir', *yence* | *yenge* 'yenge'. Karadağ'daki *bacar-* / *bacır-*, *bayam* örnekleri, Kosova'daki *becer-* ve *badem* varyantlarından daha eskidirler. Tespit edilen *ēçi*, *ēlese*, *diç-* ve *yence* sözleri, ince ünlü sırasındaki /k/ > /ç/, /ç/ ve /g/ > /ç/, /c/ ses değişimlerinde Karadağ'daki Eski Bar ağzının Prizren'e göre daha düzenli ve yaygın olduğunu göstermiştir. Eski Bar'ın bu ses olayında daha tutarlı olması da Prizren'in ikili olması da kendi coğrafyalarının sonucudur.

Bu çalışmada Karadağ tarafından verilen örneklerde aynı sözlerin /ç/ ve /ç/'li şekilleri veya /ç/ ve /c/'li şekilleri sunulmuştur. İlgili kayıttaki tespite bağlı olarak bazen iki varyant beraberce görülmüş (*çedi* / *cedi* 'kedi'), bazen varyantlardan sadece biri bulunmuştur (*vērci* 'vergi', /c/'lisi yok). Bunlar söz varlığı açısından ses geçişini göstermesiyle de ayrı önemdedirler. İkisi birden kayıtlansa da kayıtlanmasa da Karadağ'da Kosova ağızlarından farklı olarak bu ses değişimleri (/ç/, /ç/) vardır.

Peynir anlamında Eski Bar'daki *pencir* sözü, Kuzey Makedonya'da sapta-
nan *pengir* sözüyle beraber etimoloji açısından düşündürücüdür.

Üçüncü grup Kosova'da kullanım sıklığı yüksek ve düşük olan sözleri içermiştir: *amica* | *aco* — *amica* 'amca', *bazi* / *bāzi* | *yabi* — *bazi* 'bazi', *belediye* | *opština* — *belediye* 'belediye', *cüce* | *patulak* — *cüce* 'cüce', *oda* | *soba* — *oda* 'oda', *sagır* | *şurto* — *sagır* 'sağır', *yıl* | *sene* — *yıl* 'yıl'. Dik çizginin sağındaki Prizren'e ait sözlerde kullanım sıklığı yüksek olanlar önce verilmişlerdir. Bunlar içinde Karadağ'a göre alternatif olan sözlerde küçük bir kesim Türkçe kökenlidir. Kalan beş örnek alıntıdır. Bunlardan *aco* ve *yabi* örnekleri Türkçe kökenli sözlerdir. Öteki ikisi (*opština*, *patulak*) Sırpçadan geçenlerdir. *Soba* sözü yazı dilinde de oda anlamından odadaki ısıtma aracı anlamıyla bulunan Macarca alıntıdır. Kalanlardan biri Arnavutçadan (*şurto*), biri Arapçadan (*sene*) gelen alıntılardır.

Karadağ'da tarafımızca yapılan bir derleme sırasında *soba* kelimesi bahse konu olmuştur. Sobadan söz edilen bir yerde kadın kaynak kişi, herhangi bir dil tartışmasına cevap olmayı düşünmeden *soba*'nın yazı dilinde ısınma aracı, Karadağ'da ise Karadağlı dili dolayısıyla *oda* demek olduğunu, Karadağ Türk ağzında *soba* sözünün yanında *oda*'nın da yer aldığını anlatmıştır. *Oda* sözünün var olduğu derlemelerle de sabittir. Bu açıklama Balkan ağızlarında (Karadağ veya Kosova Türk ağızları gibi) bugün yaygınlaşmış bir alıntının öncesinde Türkçe denginin de var olduğunu hatırlatması yönüyle önemlidir. Bu durum bazen de yabancı bir alıntı yerine bir Türkçe sözün öncesindeki başka bir Türkçe söz (veya Türkçeleşmiş eski söz) şeklinde de olabilir.

Yukarıda da örneklerle anlatılmaya çalışıldığı gibi zaman içerisinde ağızların ağız söz varlığında değişiklikler yaşanabilir. Bu çalışmada da görülen *belediye* sözü ile bu duruma örnek verilebilir. Osmanlı Türkçesinde bulunmasından, Eski Bar'da derlenmiş olmasından, yaşlı Prizrenlilerin dilinde bulunmasından hareketle Prizren ağzında kullanılmış olduğu söylenebilir. Yugoslavya dönemleri içinde (krallık ve sonraki cumhuriyetler) *opština* sözü Türk ağzına girmiş ve yaygınlaşmıştı. 1998-1999 yıllarındaki Kosova Savaşı sonrasında Kosova'da bütün milletler için olduğu gibi, Türkler için de yeni bir dönem başlamıştır. Sırpçanın resmî ve popüler etkisinin azaldığı bu yeni dönemde Prizren Türk ağzının konuşurlarında Kosova'da unutulmuş ama yazı dilinde bulunan sözleri ağızda kullanma eğilimi gözlenebilir. Bu çalışmanın sonuçları da bunu destekler niteliktedir. İşte *belediye* sözünün Prizren'de kullanım sıklığının artmaya başlaması da buna örnektir. İleriki yıllarda yeni derlemelerden yapılacak yeni tarama çalışmaları söz varlığı bakımından eğilim sürecini gösterebilir.

Örneklerin ışığında Eski Bar ağzından derlenen ve Prizren'de kullanımdan düşen sözlerin yakın geçmişe dek Prizren'de de konuşulmuş olduğunu düşün-

mek mümkündür. Benzer şekilde, Prizren'de kullanım sıklığı düşen sözlerin yakın geçmişe dek daha çok işitilen sözler olduğu belirtilebilir.

Bu çalışmada Karadağ ve Kosova Türk ağızları, söz varlığı bakımından incelenmiştir. Örnek çalışma için ilgili devletlerden seçilen iki yerleşim noktasının etrafını da yansıttığı düşünülebilir. Böyle bir çalışma yoluyla ağızların tarihî veya çağdaş dönemi değerlendirilebilir. Bu tip bir dil çalışması, özellikle Türk dilinin nüfus ve alan kaybettiği bölgeleri için sonuç veren bir yöntem olabilir. Ağızların söz varlığını anlamada birbirine komşu ağızlar kullanılarak tarifler yapmak ve tahminlerde bulunmak kolaylaşabilir.

Harita 1: Karadağ ve Kosova'dan incelenen yerleri gösteren harita

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar

KPTA: Kosova-Prizren Türk Ağzı

KTHEM: Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri

KTTD: Karadağ Türkleri (Tarihleri ve Dilleri)

MKTKAD: Makedonya ve Kosova Türklerince Kullanılan Atasözleri ve Deyimler

PST: Prizren’de Söylenen Türküler

PTADK: Prizren Türk Ağzı Dil ve Kültür (Ses Bilgisi-Metin-Sözlük)

PTHEM: Prizren Türk Halk Edebiyatından Derlemeler

PTM: Prizren’de Türk Masalları

ROLBK: Rječnik Osmanske Leksike Barskoga Kraja

YAM: Yastık Altındaki Masallar

Kaynakça

Agjencia e Statistikave të Kosovës. (2013). *Regjistrimi i Popullsisë, Ekonomive Familjare dhe Banesave në Kosovë 2011 (Rezultatet Përfundimtare: Të Dhënat Demografike Sipas Komunave)*.

Agjencia e Statistikave të Kosovës. (2024). *Regjistrimi i Popullsisë, Ekonomive Familjare dhe Banesave në Kosovë 2024 (Të Dhënat e Para Finale)*.

Ahmed, O. (2004). *Morfosintaksa na turskite govori od Ohridsko-Prespanskiot region* [Doktora tezi, Univerzitet Sv. Kiril i Metodiy]. Filološki Fakultet “Blaje Koneski”.

Bektaş, Z. (1981). Prizren’de söylenen türküler. *Çevren*, (29), 153-158.

Buş, A., Şimşek, H. ve Şimşek, İ. (1967). Prizren folklorundan seçmeler. *Sesler*, (13), 82-89.

Çerkezi, D. (2022). *Kosova-Prizren Türk ağzı* (Tez No. 740463) [Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Bizim Büro Basım Evi.

Hafız, N. (1980). Prizren’de Türk masalları. *Çevren*, (25), 115-128.

Hafız, N. (1985). *Kosova Türk halk edebiyatı metinleri*. Kosova Üniversitesi Priştine Felsefe Fakültesi.

Hasan, H. (1997). *Makedonya ve Kosova Türklerince kullanılan atasözleri ve deyimler*. Türk Dil Kurumu.

İğci, A. (2013). Aynı ağız sahasında bir ses değişiminin aşamalı dağılımı: Kosova örneği. *Diyalektolog*, (6), 35-39.

İğci, A. (2018). Batı Rumeli ağızlarının sınıflandırılması için görüşler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 18(2), 523-534.

İğci, A. (2025). *Karadağ Türkleri (Tarihleri ve dilleri)*. Türk Dil Kurumu.

- Jable, E. & Yılmaz, K. (2021). *Prizren Türk ağızı dil ve kültür (Ses bilgisi-metin-sözlük)* (2. bs.). Pegem Akademi.
- Kapıcı, L. (2016). Prizren Türk halk edebiyatından derlemeler. *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, (25), 301-351.
- Leskovci, A. (2024). Yastık altındaki masallar. *BAL-TAM Türklük Bilgisi*, (40), 161-211.
- Skok, P. (1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Knjiga treća, poni'-Ž)*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Księgarnia Akademicka.
- Šlaković, S. G. (2019). *Rječnik osmanske leksike barskoga kraja* (II izmijenjeno i dopunjeno izdanje). Fakultet za crnogorski jezik i književnost.
- Tietze, A. (2016). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati (Birinci cilt, A-B)*. Türkiye Bilimler Akademisi.
- Tunuslu, E. (2005). *Kosova-Priştine Türk ağızı* (Tez No. 159356) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Türk Dil Kurumu. (t.y.). Badem. *Güncel Türkçe Sözlük* içinde. 14.03.2025 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Uprava za statistiku Crne Gore. (t.y.). *Tabela: Broj stanovnika po naseljima i nacionalnoj odnosno etničkoj pripadnosti, Popis 2023. godine*. 01.03.2025 tarihinde <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=2342&pageid=1992> adresinden edinilmiştir.
- Yıldız Yalçındağ, E. (2022). *Üsküp merkez ve çevresi Türk ağızları (İnceleme-metinler-sözlük)* (Tez No. 714645) [Doktora tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Extended Summary

The dialects of Western Rumelia have contributions to research on the history or present of Turkish. In addition to the contributions to the study of Turkish in general, the comparison of neighbouring sub-regions within Western Rumelia can be used in the historical reconstruction and completion of Western Rumelia. Within the region itself, Montenegro can be mentioned as a complementary region for the Turkish dialects of its eastern neighbour Kosovo. The linguistic features of Turkish dialects of Montenegro have shown that they can be useful in understanding Western Rumelia. In this study, it is tried to be explained that the Turkish dialects in Montenegro and Kosovo, which are two neighbouring states, can complement each other with the idea that neighbouring dialects can help to understand the vocabulary of the dialects of a language. This completion can be valid in a number of different ways. For the scope of the study, the subject was examined here in terms of vocabulary. The study was conducted on a course from Montenegro to Kosovo. In this study, some sample words from the vocabulary of Turkish dialects of Montenegro are presented and compared with the situation in Kosovo. Stari Bar dialect from Montenegro and Prizren dialect from Kosovo were used as examples to make the research sites more concrete. It may be impossible to record the entire vocabulary of a dialect completely. Some words in literary works and spoken language are not in the dictionary of written language. Therefore, while conducting dialectal research, comparisons were made through clear examples that can explain the theoretical situation here.

As a result of the scanning and examination, some results were obtained from two Turkish dialects. The results are classified in three groups. In the first group, as a result of field experiences and scans, it was understood that some words collected in Montenegro are not used in Kosovo. These form the first group (Table 1). The second group, which is important because it also shows the transition in terms of vocabulary, includes words that are partially different in Kosovo (Table 2). The third group consists of words that were collected in Montenegro, but their frequency of use decreased in Kosovo and they shared their place with another word (mostly by loanwords) (Table 3).

Most of the words from Montenegro given in the tables are of Turkish origin. However, there are also loanwords from languages such as Italian and Persian. For this reason, along with the ones that are Turkish in origin, the ones that have a history in Turkish are also included in the table and analysed. The words in Table 1 are taken from the Stari Bar dialect. Some of these words, which have survived to the present day and have been recorded through compilations, also have local sound characteristics. These words in the table are not in use in today's Prizren dialect. For the related noun or verb, some other words and expressions have come into use or expanded their usage area. There are differences in the structures of the words in Table 2 in Montenegro and Kosovo due to sound changes. The words in Table 3 are those that were collected in Montenegro, but the frequency of use in Kosovo has decreased and has been largely replaced by another word. Both words are included in the Kosovo column. Some of these words used in Prizren are of Turkish origin. The others are loanwords.

The dialects of the language, which is a living entity and carries the geography in which people live, are naturally in a change. This change can sometimes go unnoticed by the speakers of the dialect. As it is tried to be explained with examples above, dialects are alive. Over time, dialects may experience changes in their vocabulary. This situation can be exemplified with the word *belediye* (municipality), which is also seen in this study. Since it is found in Ottoman Turkish, compiled in Stari Bar and in the language of old residents of Prizren, it can be said that it is used in Prizren dialect. During the periods of Yugoslavia (kingdom and later republics), the word *opština* (municipality) entered the Turkish dialect and became widespread. After the Kosovo War in 1998-1999, a new era began for the Turks in Kosovo, as for all nationalities. In this new period, when the official and popular influence of Serbian language decreased, it can be observed that the speakers of Prizren Turkish dialect started to develop a tendency towards the words of the written language of Turkish that are not used in Kosovo. The results of this study also support this. The increasing frequency of the word *belediye* in Prizren is an example of this. In the coming years, new surveys to be conducted from new collections may show the process of tendency in terms of lexicon.

In the light of the examples given, it is possible to conclude that the words compiled from Stari Bar dialect, which have fallen out of use in Prizren, were also spoken in Prizren until the recent past. Similarly, it can be stated that the words whose frequency of use has decreased in Prizren were more frequently heard until the recent past.

In this study, Montenegro and Kosovo Turkish dialects are analysed in terms of vocabulary. For the case study, one point was selected from each state. Two selected settlement points undoubtedly reflected their surroundings. It was explained that the historical or contemporary period of dialects can be evaluated through such a study. This type of linguistic study can be a productive method especially for the regions where the Turkish language has lost population and area. With the aforementioned method, it may be easier to make descriptions and predictions.

Türkçe Dil Bilgisi Kaynaklarındaki Belgisiz Sıfat Kategorisi Üzerine: Sıfat mı Belirleyici mi?

Soner AKŞEHİRLİ*

Özet

Sözcük türlerinin sınıflanmasında, sözcüklerin biçim bilimsel, söz dizimsel ve anlam bilimsel özelliklerine bağlı olarak kimi ölçütler kullanılmaktadır. Bazı sözcükler için ve bazı dillerde bu ayrımların her zaman belirgin bir şekilde yapılamamasına karşın, sıfatlar için kabul edilen evrensel nitelikli ayırım ölçütleri bulunmaktadır. Bir sözlüksel kategoriyi tanımlayan ve onu diğer kategorilerden ayıran ölçütler, ilgili kategorinin tüm alt kategorileri için de geçerli olmalıdır. Bu açıdan baktığımızda Türkçe dil bilgisi kaynaklarında sıfatların bir alt türü olarak sınıflanan belgisiz sıfatların, sıfatları karakterize eden temel özellikleri sahip olmadıkları görülmektedir. Bu çalışmada, belgisiz sıfat olarak sınıflanan sözcüklerin, dil biliminde belirleyici adı verilen işlevsel bir kategoriye ait oldukları, ayırt edici özellikler ve ölçütler aracılığıyla gösterilmektedir. Belirleyiciler, sözlük birimleri olan adların, cümle düzleminde, dünyadaki gerçek bir varlığa gönderim yapabilmesi için gerekli olan dil bilimsel ve anlam bilimsel bir kategoriyi oluşturur. Temel kurucuları özne ve yüklem olan cümleler, öznenin gönderimde bulunduğu varlığa yüklemnin gönderimde bulunduğu bir özelliğin atanması yoluyla biçimlenir. Bu noktada belirleyiciler, yüklemnin gönderimde bulunduğu özellik kümesine, hangi varlıkların ne oranda dâhil olduklarını belirleme işlevindedir. Türkçedeki bütün, her, her bir, bazı, hiçbir, çoğu gibi sözcükler, doğal dillerin bu zorunlu belirleme işlevini yerine getiren sözcüklerdir. Belirleyiciler sadece bu tür sözcüklerle sınırlı olmayıp, farklı sözlük birimler ve yapısal özellikler de bu işlevi yerine getirebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sıfat, belgisiz sıfat, belirleyici, niceleyici

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/02eaafc18>
soner.aksehirli@ege.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9276-968X>

On the Indefinite Adjective Category in Turkish Grammar Resources: Adjective or Determiner?

Abstract

In the classification of parts of speech, some criteria are used depending on the morphological, syntactic, and semantic features of the words. Although for some words and in some languages these distinctions are not always clear, there are universally accepted criteria for distinction of adjectives. The criteria that define a lexical category and distinguish it from other categories should also be valid for all subcategories of the relevant category. From this perspective, it is seen that indefinite adjectives, which are classified as a subtype of adjectives in Turkish grammar resources, do not have the basic features that characterize adjectives. In this study, it is shown through distinctive features and criteria that the words classified as *indefinite adjectives* belong to a functional category called *determiners* in linguistics. Determiners constitute a grammatical and semantic category necessary for nouns, which are lexical units, to be able to refer to a real entity in the world at the sentence level. Sentences, basic constituents of which are subject and predicate, are formed by assigning a feature referred to by the predicate to the entity referred to by the subject. At this point, determiners have the function of determining which entities, and to what extent, are included in the set of properties denoted by the predicate. Words such as *bütün*, *her*, *her bir*, *bazı*, *hiçbir*, *çoğu* in Turkish are words that fulfill this obligatory determining function of natural languages. Determiners are not limited to these types of words; different lexical units and structural features can also fulfill this function.

Keywords: Adjective, indefinite adjective, determiner, quantifier

Türkçenin geleneksel ve çağdaş pek çok dil bilgisi kaynağında, sıfat kategorisi altında *belgisiz sıfat* ya da *belirsizlik sıfatı* olarak adlandırılan bir alt kategori yer almaktadır. Daha genel bir sınıflama içinde sıfatlar niteleme ve belirtme sıfatları olmak üzere iki ana türe ayrılmakta, belirtme sıfatları da kendi içinde (1) işaret sıfatları, (2) soru sıfatları, (3) belgisiz sıfatlar olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır. Belgisiz sıfat yerine *belirsizlik sıfatı* terimini kullanan Ergin (1997, s. 254) bu sıfatları “nesneleri belirsiz olarak belirten sıfatlar” olarak tanımlamaktadır. Banguoğlu da (2011, s. 353) *belgisiz sıfat* terimini kullanarak bu tür sıfatları “adları kabataslak, yetersizce belirten sıfatlar” biçiminde tanımlamıştır. Gencan (2007, s. 216) ise benzer bir ifadeyle “varlıkları tam olarak değil de aşağı yukarı belirten sözcükler” tanımına yer verirken Karaağaç (2013, s. 187) varlıkların var oluş sıfatlarından birinin belirsiz oluşları olduğunu söyledikten sonra, varlıkların bu belirsizliklerini ifade etmek için kullanılan *belirsizlik sıfatları*’ndan söz eder. Bu ve benzer şekillerde ta-

nımlanan belgisiz sıfatlar çoğunlukla *bir, bütün, başka, bazı, her, kimi, çoğu, çok, hiç, falan, birçok, birkaç, her bir, herhangi bir, bir takım, hiçbir, her* gibi sözcüklerle örneklemektedir.

Ancak gerek belgisiz sıfat kavramının kendisi gerekse bu kategoriye örnek olarak verilen sözcükler, dil bilgisel kategori sınıflamaları bakımından sorunludur. Bu soruna kısaca ve kısmen de olsa değinen Banguoğlu (2011, s. 353), üst başlığı “belirtme sıfatı” olan belgisiz ya da belirsiz sıfatlara ilişkin bir çelişkiye dikkat çeker. Belgisiz sıfatların belirtme sıfatlarının bir türü olarak gösterilmesi bu çelişkiyi ortaya koymaktadır. Banguoğlu, bunu, belgisiz sıfatların yetersiz belirtme yaptığını söyleyerek gidermeye çalışmaktadır. Ancak asıl sorun, bundan daha geniş bir çerçeve oluşturmaktadır. Belgisiz sıfat olarak sınıflanan sözcüklerin bir sıfat olduklarının söylenmesi, onların diğer sıfatlarla ortak özelliklere sahip olmasını, yani sıfatlara ilişkin genel sınıflama ölçütlerine sahip olmalarını gerektirir. Oysa bir sözcük türü olarak sıfatı tanımlayan ve diğer sözcük türlerinden ayırt eden ölçütlerle incelendiğinde, belgisiz sıfatların bu ölçütlere uygun olmadıkları görülmektedir.

Elbette bu durumun Türkçe üzerine hazırlanmış dil bilgisi kaynaklarının tümü içi geçerli olduğu söylenemez. Kimi kaynaklarda bu tür birimler açıkça ad öbeklerinin belirleyicileri olarak ele alınmakta ve belgisiz sıfat gibi bir kavrama da hiç yer verilmemektedir. Örneğin Johanson (2021, s. 529) *bazı, birkaç* gibi sözcükleri “belirsiz niceleyici” (İng. indefinite quantifier) örnekleri olarak kullanır. Göksel ve Kerslake (2005, s.179) ise belirleyicilerin bir alt kategorisi olarak belirsiz niceleyiciler (İng. indefinite determiners) başlığı altında bu birimleri ele alır. Bu çalışmanın amacı pek çok dil bilgisi kaynağında yer alan belgisiz sıfat kategorisini oluşturan sözcüklerin, neden *belirleyici* (İng. determiner) adı verilen genel bir kategoriye ve bir belirleyici alt kategorisi olan *niceleyici* (İng. quantifier) kategorisine ait olduklarını göstermektir. Bunun için ilk olarak sıfatların tanımlayıcı ve ayırt edici ölçütleriyle belgisiz sıfatlar test edilecek ve bu ölçütlere ne ölçüde uydukları tartışılacaktır. Ardından bu sözcüklerin belirleyici kategorisinde yer aldıkları, söz konusu kategoriye ilişkin tanım ve ilkelerle gösterilmeye çalışılacaktır.

Sıfatlar ve Belgisiz Sıfatlar

Geleneksel ve modern dil bilimi çalışmalarında sözcük türlerinin sınıflandırılması daima önemli ve tartışmalı bir konu olmuştur. Sözcüklerin nasıl sınıflandırılacağına ilişkin çok sayıda betimleyici ve kuramsal çalışma bulunmaktadır. Bu çerçevede biri anlamsal /anlam bilimsel, diğeri de biçim bilimsel /söz dizimsel olmak üzere iki ana ölçütten söz edilebilir. Aşağıda öncelikle anlam bilimsel ölçütlerle, ardından biçim bilimsel ve söz dizimsel ölçütlerle

sıfatlar ayrı ayrı değerlendirilmekte ve belgisiz sıfatların bu ölçütlere uyup uymadıkları tartışılmaktadır.

Sıfatlara İlişkin Anlamsal Ölçütler ve Belgisiz Sıfatlar

Anlamsal ölçütler, sözcüklerin, işaret ettikleri ya da adlandırdıkları şeylere göre sınıflandırılması esasına dayanır. Yani bu sınıflamada ontolojik kategoriler merkeze alınır ve sıfatlar bu çerçevede, varlıklara işaret eden adlar, olaylara işaret eden fiillerden farklı olarak genellikle özelliklere işaret eden sözcükler olarak değerlendirilir (Murphy, 2010, s. 222). Belgisiz sıfatların her şeyden önce bu bakımdan sıfat olarak sınıflandırılmalarının sorunlu olduğu görülmektedir. Örneğin (1a)’da bir çocuğun başarılı olmak özelliğinden söz edilmektedir ama (1b-e)’de bir çocuğun *bazı*, *birkaç*, *bütün*, *hiçbir* olma gibi bir özelliğinden söz edildiği söylenemez:

- a. başarılı çocuk
- b. bazı çocuklar
- c. birkaç çocuk
- d. bütün çocuklar
- e. hiçbir çocuk

Bu gözlem, söz konusu sözcüklerin sıfatlara ilişkin en temel anlamsal koşulu sağlamadıklarını göstermenin yanı sıra, bunların “belgisiz” olarak adlandırılmalarının da doğru olmadığını düşündürmektedir. (1b) ve (1c)’de sayısal olarak ne kadar çocuktan söz edildiği belirgin olmasa da (1d) ve (1e)’de ilgili bağlamdaki çocukların tümünden söz edildiği açıktır; yani aslında bir belirlilik durumu söz konusudur. Öte yandan sıfatlar, nitelik belirten sözcükler olmaları bakımından niteledikleri adlarla üç temel birleşim özelliği sergiler. Bunların ilkinde sıfat, adın gönderimde bulunduğu varlık kümesinin bir alt kümesini belirler. Örneğin (2)’de MASA gibi bir varlık kümesinin alt kümesi olan BÜYÜK MASA kümesinden söz edilmektedir:

(2) büyük masa

Bir başka deyişle *büyük masa*, masalar içinde büyük olan masaya işaret eder. Burada bir alt küme ilişkisinden söz edilmesinin nedeni, büyük masanın, ancak MASA kümesi içinde büyük olabilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü en büyük masa bile, bir futbol sahasından daha küçüktür. Bir başka deyişle BÜYÜK gibi bir varlık kümesinden söz edilemez; ancak bir varlık kümesinin elemanları arasında büyüklük-küçüklük farkı olabilir. Alt kümeli birleşim adı verilen bu birleşimin yanı sıra bir sıfatla adın birleşimi kesişimli de olabilir (Lee, 2023, s. 203). Kesişimli birleşimde hem sıfat hem de ad bağımsız bir

varlık kümesine gönderim yapar ve sıfat-ad birleşimi bu iki kümenin kesişiminde yer alan bir varlıktan söz eder:

(3) yuvarlak masa

Yuvarlak masa hem yuvarlak olan bir şeydir hem de masa olan bir şeydir. Hem büyük olmak hem de yuvarlak olmak bir masanın özelliği olabilir ama bu ikisi arasında böylesi matematiksel bir fark bulunmaktadır. Doğal diller bu iki sıfat-ad birleşimi arasındaki farkı göstermek bakımından ilginç bir görünüm sunar (Svenonius, 2008, s. 34). Bir adın birden fazla sıfatla nitelendiği durumlarda alt kümeli sıfat, kesişimli sıfattan genellikle daha önce yer alır (Aljovic, 2010, s. 41). Örneğin Türkçede de (4a)'nın (4b)'ye göre daha tercih edilir olduğu söylenebilir (Akşehirli, 2016, s. 125):

(4) a. Büyük yuvarlak masa

b.? Yuvarlak büyük masa

Alt kümeli ve kesişimli birleşim dışında, sıfat-ad birleşimlerinde daha az görülen bir tür daha bulunmaktadır. Burada sıfat ve ad arasında bir alt küme ya da kesişim ilişkisi bulunmamakta ve sıfat, nitelediği adın göndergesini geçersiz kılmaktadır. *Büyük masa, yuvarlak masa* gibi tüm nitelendirme ilişkilerinde nitelenen ya da tamlanan şey adın gönderimde bulunduğu şeydir ama *sahte, olası, aday, sözüm ona* gibi içlemsel (İng. intensional) sıfat (Lee, 2023, s. 207) adı verilen sözcüklerle oluşturulan bu tür birleşimlerde nitelenen ad artık gönderimsiz hâle gelmektedir:

(5) Sahte para

Bu örnekte görüleceği üzere *sahte* sıfatı *parayı* nitelediğinde, artık bu sıfat tamlamasının gönderimde bulunduğu şey para değildir; çünkü sahte para, para değildir. Benzer durum *aday öğrenci* birleşimi için de geçerlidir; aday öğrenci, henüz öğrenci olmayan bir kişidir.

Belgisiz sıfat kategorisinde yer verilen sözcüklere bakıldığında bunların sıfatlar için geçerli olan bu birleşim türlerinden hiçbirine uygun olmadıkları görülmektedir. *Bütün kalemler, bazı öğrenciler, birçok ev* vb. gibi birleşimlerde ilk ve ikinci sözcük arasında bir alt küme, kesişim ya da içlemsel birleşim özelliğinden söz edilemez. Örneğin *bazı öğrenciler*, ÖĞRENCİ kümesinin bir alt kümesi olmadığı gibi, burada “bazı” ve “öğrenci”nin kesişimi de söz konusu değildir. Çünkü “bazı olan şeyler” biçiminde bir varlık kümesinden söz edilemez. Ayrıca *bazı öğrenciler* açıkça öğrencilere gönderim yaptığı için, bunlar içlemsel sıfat da olamazlar.

Sözcük türlerinin sınıflandırılmasında kullanılan anlam bilimsel ölçütlerden biri de zamanda sabitlik ve değişkenliktir. Buna göre adlar zaman düzleminde sabit, fiiller ise değişken özelliklere gönderim yapar. Sıfatlar bu iki

kategori arasında yer almaktadır (Frawley, 1992, s. 439). Elbette bu dereceli bir ayrım ölçütüdür. Örneğin *çocuk* gibi bir ad, bir kişinin görece daha uzun süreli bir özelliğini belirtirken, *git-* gibi bir fiil, bir özneye yüklenebilecek olan ve zamana yayılımı çok daha az olan bir özelliktir. *Başarılı* gibi bir sıfat ise zaman bakımından *çocuk* ve *git-* arasında yer alır.¹ Hatta sıfatların bu açıdan derecelendirilebilmesi de mümkündür. *Sıcak su*, suya ilişkin geçici ya da değişken bir özelliği dile getirirken, *derin su* ise kalıcı ya da değişmesi uzun zaman gerektiren bir özellikten söz eder. Belgisiz sıfatlara bakıldığında, bunların zamanla ilişkilendirilemeyecek bir gönderimlerinin olduğu görülmektedir. Söz gelimi,

(6) Bütün çocuklar bahçeye çıktı.

Bu cümlede çocukların geçici ya da kalıcı bir özelliğinden söz edilmemekte, sadece bahçeye çıkan çocukların miktarına ilişkin bir bilgi verilmektedir.

Sıfatlara İlişkin Biçim Bilimsel ve Söz Dizimsel Ölçütler

Yukarıdaki genel anlam bilimsel özelliklerin yanında, sıfatların biçim bilimi ve söz dizimi açısından da ayırt edici bazı özellikleri bulunmaktadır. Söz konusu özellikler, belgisiz sıfat kategorisi için değerlendirildiğinde, bu tür sözcüklerin bu ölçütleri de sağlamadığı görülmektedir. Sıfatların söz dizimi açısından evrensel nitelikli özelliklerinin başında, adları niteleme görevlerinin yanı sıra yüklem olarak da kullanılabilmeleri gelmektedir. (7)'de *yaşlı* sıfatının hem bir adı nitelediği hem de bir cümlemin yüklemi olabildiği görülmektedir.

- (7) a. Yaşlı adam
b. Adam yaşlı.

Oysa aynı durum belgisiz sıfatlar için geçerli değildir:

- (8) a. Bazı insanlar / *insanlar bazı
b. Her bir kitap / *kitap her bir

Sıfatların yüklem olarak kullanılabilmeleri, tıpkı adlar ve fiiller gibi iç anlam özellikleri bakımından yüklemleyici olmalarından kaynaklanır. Burada “yüklemleyici” olmak ile kastedilen şey bir özneye belirli bir özellik yükleyebilme kapasitesidir. Yukarıda da belirtildiği gibi, yüklemlediği özelliğin zaman olarak geçici ya da kalıcı olması ile birbirlerinden ayrıışan adlar, sıfatlar ve fiiller özellik yükleme bakımından ortaktırlar. Bunun en basit kanıtı, pek çok adın, hatta teorik olarak tüm adların bir başka adın niteleyicisi olarak kullanılabilmeleridir. Örneğin sözlükte ad olarak etiketlenmiş olan *tane*, *ağaç*

¹ Korece gibi bazı dillerde sıfatların da tıpkı fiiller gibi çekimlenebildikleri görülmektedir (Erdem ve Sarı, 2010, s. 325). Bu, sıfatların adlar ve fiiller arasındaki zamansal sabitlik ve değişkenlik konumunun çekimleme yoluyla da gösterildiği şeklinde yorumlanabilir.

sözcükleri (9)'da görüleceği üzere bir başka adın niteleyicisi olarak kullanılabilir:

(9) tane karabiber, ağaç ev

Sıfatların, özellik belirtmek bakımından adlardan ayrılan temel özelliği, söz dizimi düzleminde gözlemlenen derecelendirilebilir anlam yapılarıdır (Kennedy ve McNally, 2005, s. 345). Sıfatlarla yapılan bir niteleme *daha*, *çok daha*, *en*, *biraz daha*, *yeterince* gibi zarflarla derecelendirilebilir. Oysa belgisiz sıfatlar için böyle bir derecelendirme mümkün değildir:

(10) **daha* / **çok daha* / **en* / **biraz daha* / **yeterince birkaç* / *bazı* / *bütün* / *hiçbir çocuk(lar)*

Dil bilgisi kaynaklarında belgisiz sıfatlara örnek olarak verilen bazı sözcüklerin ise bu koşulu yerine getirebildiği görülmektedir. Örneğin *başka* sözcüğü derece zarflarıyla uyumludur:

(11) *daha* / *çok daha* / *en* / *biraz daha başka*

Bu da *başka* sözcüğünün diğer belgisiz sıfat örneklerinden kategorik açıdan farklı olduğunu düşündürmektedir. Bunu destekleyen bir diğer koşul, bir adı niteleyen birden fazla sıfatın bulunabilmesi, buna karşın bir adın önünde belgisiz sıfat kategorisinden sadece bir sözcüğün yer alabilmesidir:

(12) a. başarılı genç sporcu

b. Birkaç başarılı genç sporcu

c. *Birkaç bazı başarılı genç sporcu

Başka sözcüğü ise çoklu sıfat dizilimlerinde diğer belgisiz sıfatlarla birlikte kullanılabilir:

(13) *Başka pek çok genç başarılı sporcu*

Derecelendirilebilir anlam yapıları nedeniyle sıfatlar, aynı zamanda bir niteleme eksenini ya da ölçek yapısı oluştururlar (Croft ve Cruse, 2004, s. 170). Söz gelimi *sıcak* sıfatı pozitif ve negatif yönde derecelendirilebilir ve negatif yönde derecelendirildiğinde *soğuk* sıfatına ulaşılır. Dillerdeki kurallı ya da yaygın karşıt anlamlı çiftlerinin büyük çoğunluğunun sıfatlardan oluşmasının nedeni de budur. Bir başka deyişle bir sözcüğün sıfat olduğunun en belirgin kanıtlarından biri, karşıt anlamlısının bulunmasıdır. Kimi sıfatların uzlaşımli bir karşıtı bulunmayabilse de bir nitelemenin karşıt nitelemesinin de bulunması aynı zamanda mantıksal bir zorunluluktur. Belgisiz sıfatlar söz konusu olduğunda bu zorunluluğun büyük ölçüde sağlanamadığı görülmektedir. Bu sözcükler herhangi bir özellik belirtmedikleri için sıfatlarda görülen ölçek yapısı ve buna bağlı bir karşıt anlamlılığı da bulunmamaktadır. *Birçok*, *birkaç*,

bir takım, bazı, bütün gibi sözcüklerin karşıtlarının ne olduğu tam olarak belirsizdir. Örneğin;

(14) Birkaç öğrenci sınava girdi.

cümlesinden hareketle, *birkaç*'ın karşıtının *bütün, bazı, her bir* gibi sözcükler olduğu pek çok bağlamdan söz edilebilir. Her ne kadar *hiçbir öğrenci* ile başlayıp (*bir öğrenci > birkaç öğrenci > bazı öğrenciler > pek çok öğrenci > birçok öğrenci*) *bütün öğrencilere* varan bir ölçek yapısından söz edilebilse de bu ölçekte yer alan birimler arasında bir derecelendirme yapılamaması, bu tür sözcüklerin sıfatlardan farklı özelliklerinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Son olarak sıfatların biçim bilimsel bir özelliğinden de söz etmek gerekir. Türkçenin de dâhil olduğu pek çok dilde sıfatlar, adların türetiminde ve hatta çekiminde kullanılan ekleri alabilmektedir (Braun ve Haig, 2000, s. 86). Türkçede herhangi bir sıfat *-li, -lik* gibi yaygın türetim eklerinin yanı sıra çoğul, iyelik gibi çekim eklerini de alabilmektedir (Johanson, 2004, s.14).

(15) başarısız-lık, yaşlı-lar, iri-li ufak-lı, (benim) güzel-im

Oysa oran belirten yapılarıdaki iyelik ekleri (kitapların hiçbir-i, öğrencilerin bazı-sı vb. gibi) dışında belgisiz sıfatlar böyle bir özellik göstermemektedir:

(16) *birkaç-lar, *bazı-lar, *bütün-ler, *bazı-lık, *(benim) hiçbir-im

Tüm bu örnek ve testler, dil bilgisi kaynaklarında sıfatların bir türü olarak gösterilen belgisiz sıfatların, sıfat olma koşulunu sağlamadıklarını açıkça göstermektedir. Belgisiz sıfat adı verilen bu sözcükler aslında Türkçe dil bilgisi kaynaklarında pek de yer bulmayan *belirleyici* kategorisine ait olup, pek çoğu da bunun bir alt kategorisi olan *niceleyici* kategorisini oluşturmaktadır. Bir sonraki bölümde belirleyici ve niceleyicilerden söz edilmekte, belgisiz sıfat olarak adlandırılan sözcüklerin bu kategorilere ait oldukları ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Belirleyiciler ve Niceleyiciler

Dil bilgisindeki belirleyici kategorisini açıklamaya, aşağıdaki cümleler üzerinde düşünerek başlamak uygun olacaktır:

- (17) a. Ayşe sınava girdi.
b. Çocuk sınava girdi.
c. Öğrenci sınava girdi.

Bu cümlelerin tümünde, bir sınava giren bir ya da birden fazla kişiden söz edilmektedir. (17a)'da "Ayşe" adlı bir kişinin sınava girdiği söylenmekte, yani sınava giren kişi özel adı ile belirtilmektedir. Özel adların en tipik özelliği dünyadaki bir varlığa doğrudan gönderim yapmalarıdır. Özel adlarla cins adlar

arasındaki temel fark, cins adların bir varlık kümesini adlandırmasına karşın, özel adların bu varlık kümelerinde yer alan tekil bir varlığı adlandırmasıdır. Cins adlar tarafından adlandırılan varlık kümeleri ise aslında gerçek dünyada var olmayan, bir soyutlama sürecinin sonucunda tamamen zihinsel olarak var olan şeylerdir. Yani, gerçek dünyada *çocuk* diye bir şey yoktur; *çocuk*, aralarındaki ortak özellikler nedeniyle aynı kümede yer alan bireylerin ortak adıdır. Bu nedenle gerçek dünyadaki bir varlıktan söz etmek için cins adların kullanılması mümkün değildir. Bu ancak, bir cins adın, adlandırdığı kümenin aktüel ve olası tüm elemanları için doğru olan bir özellikten söz edilen ve anlam biliminde *tür gönderimi* adı verilen cümlelerde mümkündür (Chierchia, 1998, s. 341). Bu tür cümleler genellikle şimdiki zaman ya da geniş zamanda çekimlenmiş yüklemlerle kurulu ve böylelikle dünyadaki herhangi bir somut varlıktan değil, bir varlık kümesinden söz edilir:

(18) Çocuk(lar) masumdur.

Türkçede (18)'deki gibi tür gönderimi yapan bir cümlede öznenin tekil ya da çoğul olması çoğunlukla herhangi bir yorum farkı yaratmaz. Bunu (19)'daki cümle ile daha net görmek mümkündür:

(19) Portakal C vitamini içerir.

Bir cümlede adların tür gönderimi yapabilmesi yükleme bağlıdır. Örneğin (18)'deki *çocuklar* ve (19)'daki *portakal* yüklem farklı olduğu cümlelerde tür değil, nesne gönderimi yaparlar:

(20) a. Çocuklar bahçeye çıktı.
b. Portakal yere düştü.

Yeniden örnek cümlelere dönülecek olursa (17a)'da sınava girenin kim olduğu özel adın (Ayşe) kullanılması nedeniyle belli olmasına karşın, (17b)'de hangi çocuğun sınava girdiği belli değildir. Türkçede, İngilizce gibi dillerde bulunan belirli tanımlığın (*the*) bulunmaması nedeniyle, bu tür cümlelerde sözü edilen kişinin kim olduğu ancak cümle ötesi, yani dil bilgisi dışı bağlam bilgisi ile anlaşılabilir. Aynı şey (17c) için de geçerlidir; ancak burada farklı olan şey *öğrenci* sözcüğünün Türkçede bir topluluk adı olarak da kullanılabilmesi nedeniyle çoğul okumaya uygun olmasıdır. Cins adların, özellikle özne konumunda bulundukları zaman -dil dışı bağlamla belirlenmeleri dışında- belirli bir varlığa gönderim yapamamalarının nedeni, tıpkı sıfatlar ve fiiller gibi yüklemleyici sözcükler olmalarından kaynaklanır (Tuğcu, 2009, s. 35). Bu, şu anlama gelmektedir: Adlar, sıfatlar ve fiiller varlıklara özellik yüklemesi yapan sözcüklerdir. Bunlar içinde fiiller, yukarıda da belirtildiği gibi geçici, sıfatlar fiillere göre daha kalıcı, adlar ise sıfatlara göre daha kalıcı özellikleri varlıklara yükler. Bu açıdan bakıldığında, (21)'deki cümlelerin tümünde *Ali* adlı bireye farklı özellikler yüklenmiştir:

- (21) a. Ali gitti.
 b. Ali başarılı.
 c. Ali öğrenci.

Adların ve sıfatların tıpkı fiiller gibi yüklem olarak kullanılabilirmelerinin nedeni de budur. “Öğrenci”, aslında bir varlığa değil, belirli özellikleri taşıyan bireylerin, sahip oldukları bu özelliklerin tümüne ve bu özelliği taşıyan bireylerin yer aldığı soyut/zihinsel bir kümeye işaret eder. Bunu şöyle ifade etmek de mümkündür: Dünyada *Ali, Ayşe, Fatma* gibi bireyler vardır ve bu bireyler, eğer gerekli koşulları sağlıyorsa ÖĞRENCİ gibi bir kümenin kapsamında da yer alabilirler. Özel adlar ve “belirli betimleme” adı verilen *Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu, Beşiktaş Jimnastik Kulübü Başkanı, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri* gibi belirli bir varlığa gönderim yapan ifadeler dışındaki adlar bir cümle içinde bir varlığa gönderim yapamazlar. Çünkü bir cümle kurmak demek, bir varlığa geçici ya da kalıcı bir özellik yüklemesi yapmak demektir ve bunun gerçekleşebilmesi için kendisine özellik yüklemesi yapılan *belirli* bir varlığın bulunması gerekir (Swart, 1998, s. 169). İşte dillerde bu görevi yerine getiren sözcüklere, işlevsel bir kategori olarak “belirleyici” adı verilmektedir. Belirleyiciler, sözlük birimi olan adları bir cümle kurucusu olan ad öbeklerine dönüştüren, adların gönderim yapabilmesini sağlayan ifadelerdir. Türkçede belgisiz sıfat olarak sınıflanan sözcük ya da ifadeler, aslında bu belirleyici kategorisinde yer almaktadır. Ancak bunların dışında başka birimler de belirleyici olarak değerlendirilmektedir. Aşağıdaki cümlelerde belirleyiciler örneklenmektedir:

- (22) a. Bazı çocuklar sınava girdi.
 b. Hiçbir çocuk sınava girmedi.
 c. En az üç çocuk sınava girdi.
 d. Bütün çocuklar sınava girdi.
 e. Şu çocuk sınava girdi.
 f. Ali’nin çocuğu sınava girdi.

Bu cümlelerin her birinde soyut/zihinsel bir kümenin adı olan *çocuk* sözcüğü, belirleyiciler aracılığıyla bir özne ad öbeğine dönüştürülmüş ve böylelikle gerçek dünyadaki bir varlığa gönderim yapabilir hâle gelmişlerdir. (22a)’da, söz konusu söylem bağlamındaki çocuklardan birden fazlasının sınava girdiği belirtilirken, (22b)’de söz konusu bağlamdaki çocuklardan hiçbirinin sınava girmediği söylenmektedir. (22c)’de sınava giren öğrencilerin sayısı yaklaşık olarak belirtilirken, (22d)’de tüm öğrencilerin sınava girdiği, yani sınava girmeyen hiçbir öğrencinin olmadığı söylenmektedir. Herhangi bir varlığın sayısından söz etmek demek, artık bir varlık kümesinden değil, o kümedeki

elemanlardan söz etmek, yani gerçek dünyaya gönderim yapmak demektir. Bu açıdan (22e) ve (22f) önemlidir. Bu cümlelerde sınava giren çocuk sayısı bir sayı sözcüğü kullanılarak belirtilmemiş olsa da her iki cümlede de sadece bir çocuğun sınava girdiği söylenmektedir. Dil bilgisi kaynaklarında “işaret sıfatı” olarak adlandırılan (22e)’deki *şu* sözcüğü, belirleyicilerin bir alt türü olan *gösterici* (İng. demonstrative) kategorisinde yer almaktadır. Göstericiler, bir varlığa doğrudan işaret ederek onu belirli hâle getirirler. (22f)’deki tamlama yapısı da bir belirleyici işlevindedir. Dil bilgisinde bunlara *belirtili tamlama* denmesinin nedeni, bu tür yapılarda soyut/zihinsel bir varlık kümesi yerine dünyadaki bir varlıktan söz edilmesidir. Görüleceği üzere, *belgisiz sıfat* adı verilen sözcük ya da ifadeler, daha geniş çerçeveli olan belirleyici kategorisinde yer almaktadır.

Yukarıdaki cümlelere ve hatta doğal dillerdeki bütün cümlelere bu açıdan bakıldığında, ilgi çekici bir durumla karşılaşılır. Doğal dil cümleleri, biri özne görevindeki bir ad öbeği, diğeri de yüklem görevindeki bir fiil öbeğinden oluşur. Bunlar dışında diğer cümle birimleri ya ad öbeğinin ya da fiil öbeğinin içinde yer alan ve kimi zaman da zorunlu olmayan birimlerdir.² Yukarıda da belirtildiği gibi ad öbekleri, belirleyiciler sayesinde gerçek dünyadaki varlıklara, yani soyut/zihinsel kümelerde yer alan bireylere/elemanlara gönderim yapar. Buna karşın fiil öbekleri, özneye yüklenen özelliği belirttikleri için yine soyut/zihinsel kümelere gönderim yaparlar. Bu açıdan her cümle bir küme bağıntısı ifade eder. (22)’deki cümleleri bu doğrultuda yeniden yorumlamak mümkündür. (22a)’da ÇOCUKLAR kümesi ile SINAVA GİRENLER kümesinin kesişim kümesi boş değildir; bu, *bazı* belirleyicisinin kesin bir sayı belirtmemesinden kaynaklanan bir okumadır. (22b) ÇOCUKLAR kümesinin hiçbir elemanının SINAVA GİRENLER kümesinde bulunmadığını, bu iki kümenin kesişim kümesinin boş küme olduğunu belirtir. (22c)’de iki kümenin kesişiminde 3 ya da daha fazla eleman olduğu söylenirken, (22d)’de ÇOCUKLAR kümesinin sınava girenler kümesinin bir alt kümesi olduğu söylenir. (22e) ve (22f)’de ise ÇOCUKLAR kümesinden bir elemanın sınava girenler kümesinde bulunduğu belirtilir; ancak bu cümlelerde söz konusu çocuk dışında başka çocukların da sınava girmiş olma olasılığı nedeniyle, iki kümenin kesişiminin boş küme olmadığı anlamı üretilmektedir. Bu iki cümle (22a) ile aynı matematiksel küme ilişkisini belirtmesine karşın, aralarındaki fark sayı bilgisinin sezgisel olarak daha belirgin olup olmamasına dayanmaktadır. Tüm bu okumalar matematikteki küme gösterimleri ile aşağıda olduğu gibi gösterilebilmektedir:

² Bu konuyla ilgili olarak Gökdâyı (2000), Uzun (2000), Erdem (2016) gibi yayınlara bakılabilir.

Bazı çocuklar sınava girdi = ÇOCUK (Ç) kümesi ile SINAVA GİRENLER (S) kümesinin kesişimi boş küme değildir. ($\text{Ç} \cap \text{S} \neq \emptyset$)

Hiçbir çocuk sınava girmede = ÇOCUK(Ç) kümesi ile SINAVA GİRENLER (S) kümesinin kesişimi boş kümedir. ($\text{Ç} \cap \text{S} = \emptyset$)

En az üç çocuk sınava girdi = ÇOCUK (Ç) kümesi ile SINAVA GİRENLER (S) kümesinin kesişiminde en az üç eleman vardır. ($|\text{Ç} \cap \text{S}| \geq 3$)

Bütün çocuklar sınava girdi = ÇOCUK (Ç) kümesi, SINAVA GİRENLER (S) kümesinin alt kümesidir. ($\text{Ç} \subseteq \text{S}$)

Şu çocuk sınava girdi = ÇOCUK (Ç) kümesi ile SINAVA GİRENLER (S) kümesinin kesişimi boş küme değildir. ($\text{Ç} \cap \text{S} \neq \emptyset$)

Ali'nin çocuğu sınava girdi = ÇOCUK (Ç) kümesi ile SINAVA GİRENLER (S) kümesinin kesişimi boş küme değildir. ($\text{Ç} \cap \text{S} \neq \emptyset$)

Tüm bu örnekler, doğal dillerdeki cümlelerin kümeler arasındaki ilişkiyi belirtmeleri nedeniyle, aynı zamanda nicel bir bilgi verdiklerini göstermektedir. Her cümlede, öznenin belirttiği varlık kümesi, belirleyiciler aracılığıyla fiilin belirttiği varlık kümesi ile ilişkilendirilir. Bu ilişkide özne kümesinin elemanlarının ne kadarının yüklem belirttiği kümenin elemanı olduğu söylenir. Bu durumda her cümlelerin aynı zamanda bir niceleme bilgisi de içerdiğini vurgulamak gerekir. Bu, (22)'deki örnek cümlelerde olduğu gibi açık bir biçimde olabileceği gibi, (23)'teki gibi daha örtük bir biçimde de gerçekleşebilir:

(23) Bugün hava yağmurlu.

Bu cümlede *bugün* zarfıyla kendisine gönderim yapılan günün, YAĞMURLU(GÜNLER) gibi bir kümenin elemanı olduğunu söyleyen bir küme ilişkisi söz konusudur. Belirleyiciler, doğal dillerin evrensel bir özelliği olan bu ilişkinin kurulması için zorunlu bir işlevsel birim olarak görülmektedir (Eijk, 1999, s. 137). Bu nedenle, belirleyici kategorisinde göstericiler, iyelik yapıları gibi birimler bulunsa da kategorinin temsil edici birimleri niceleyicilerdir. Türkçedeki *bütün, bazı, her bir, hiçbir, en az bir, biri hariç tüm öğrenciler* gibi sözcük ve ifadeler, belirleyicilerin niceleyici alt kategorisinde yer almaktadır. Tüm dillerde niceleyiciler evrensel ve var oluşsal olmak üzere iki türde görülmektedir. Evrensel niceleyiciler, yukarıda sözü edilen küme ilişkisi bağlamında, bir kümenin tüm elemanlarının başka bir kümenin alt kümesi olduğunu ya da hiçbir elemanın başka bir kümenin elemanı olmadığını *bütün, herkes, hiç kimse, hiçbir* gibi sözcüklerle belirten niceleyicilerdir. Var oluşsal niceleyiciler ise iki kümenin kesişim kümesi hakkında az ya da çok belirli bir sayı belirtirler. *Bazı, çoğu, en az üç(ü), birkaç* gibi sözcükler birer var oluşsal niceleyicidir.

Doğal dillerde hangi sözcüklerin niceleyici oldukları konusunda tartışmalı yönler bulunmakla birlikte (ör. Partee, 1988; Solt, 2006; Kayne, 2007; Rett; 2018) niceleyiciler de dâhil olmak üzere tüm belirleyiciler için evrensel kısıtlı-

lıklar bulunmaktadır. Örneğin tüm belirleyiciler *muhafazakârlık* (İng. conservativity) adı verilen bir özellik sergiler (Swart, 1998, s. 174). Bunu (24)'teki cümle açıklamak mümkündür:

(24) Bütün çocuklar bahçeye çıktı.

Bu cümlede söylenen şeyin doğru olup olmadığını bilmek için, sözü edilen bağlamdaki tüm çocukların bahçeye çıkıp çıkmadığını bilmek yeterlidir. Eğer her öğrenci bahçeye çıktıysa bu cümle doğrudur. Bahçeye, çocuklar dışında başka çıkanların olup olmadığı bilgisi bu cümle için gerekli değildir. Yukarıda verilen,

(25) Ali'nin çocuğu sınava girdi.

örneğinde de Ali'nin oğlu dışında sınava girenlere ilişkin bilgi, bu cümle için gerekli bir bilgi değildir. Yani belirleyiciler, özne konumundaki genel ada ilişkin bir bilgi verirler; yüklem gönderimde bulunduğu özellikler kümesinin diğer elemanları hakkında bir bilgi vermezler.

Belirleyicilerin bir diğer evrensel nitelikli özelliği ise bağlama duyarlı olmalarıdır. Örneğin,

(26) Bazı öğrenciler bahçeye çıktı.

cümlesinin doğruluğu, bahçeye en az bir öğrenci çıkmış olması ile sağlanır. Sözü edilen bağlamda kaç öğrenci olursa olsun bu durum değişmez. Oysa,

(27) Toplantıya az öğrenci katıldı.

cümlesindeki *az* sözcüğü, bağlamdaki öğrenci sayısına göre değişkenlik gösterir. Bir okulda 100 öğrenci varsa ve söz konusu toplantıya 10 öğrenci katıldıysa bu sayı az olarak değerlendirilebilir ama 20 öğrencinin bulunduğu bir bağlamda aynı şey geçerli değildir. Bu tür sözcüklere genellikle *değer yargısı niceleyicileri* adı verilir (Özyıldız, 2017, s. 872)

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, Türkçe dil bilgisi kaynaklarında bir sıfat türü olarak belirtilen ve *belgisiz sıfat* kategorisinde yer alan sözcüklerin, sıfat olma ölçütlerini sağlamadığı, ilgili kategorinin tanımlayıcı ve ayırt edici özellikleri çerçevesinde gösterilmiştir. Bu sözcükler, günümüz dil biliminde belirleyici adı verilen işlevsel bir kategoride ele alınmakta ve bunların çoğu da niceleyici olarak değerlendirilmektedir. İlgili bölümlerde buna ilişkin kanıtlar sunulmuş olmakla birlikte, burada sonuç niteliğinde bazı noktalara vurgu yapılması yararlı olacaktır.

Her şeyden önce, belirleyiciler, sıfatlar gibi bir sözlüksel bir kategori oluşturmazlar; başka bir ifadeyle dillerde “belirleyici” adı verilen tek bir sözcük türü bulunmamaktadır. Sıfatlar, tıpkı fiiller ve adlar gibi sözlükte yer alan bir

sözcük türüdür; ancak belirleyiciler birer sözlük birimi olmak zorunda değildirlerdir. *Bütün, bazı, birkaç* gibi belirleyicilerin sözlükte yer alabilmelerine karşın, iyelik yapısı biçimindeki belirleyiciler sözlükte yer almazlar. Burada şu noktanın da altının çizilmesi gerekir. Örneğin,

(28) Çocuğun kalemı

gibi bir iyelik yapısının belirleyici olarak değerlendirilmesi, yapıyı oluşturan sözcüklerden değil, yapının bizzat kendisinden kaynaklanmaktadır. Buradaki *kalem* belirli bir kalemdir ve bunu sağlayan şey belirtili tamlama yapısıdır. Yani burada bir belirleyici vardır ama bu, sözcük ve ekler düzeyine indirgenemeyecek olan yapısal bir işlemin sonucudur. Öte yandan *bu, şu, o* gibi gösterim sözcükleri de birer sözlük birimi olarak belirleyici gibi bir kategoride yer almazlar. Bu sözcükler, bir cins adın önünde, o adla adlandırılan kümenin bir elemanına gönderim yaptıkları zaman belirleyici işleviyle kullanılmış olurlar. Yani belirleyiciler sözlüksel değil, işlevsel bir kategori oluştururlar. İşlevsel kategoriler, sözlüksel kategorilerden farklı olarak, söz diziminde yer alan birimler arasındaki ilişkileri yönetirler (Tuğcu, 2009, s. 21). Dillerde, sadece belirleme işlevinde kullanılan birimler (ör. niceleyiciler, tanımlıklar) bulunabileceği gibi farklı sözlüksel birimler (ör. gösterim sözcükleri) ve dil bilgisel araçlarla da belirleme işlevi yerine getirilebilir.

Sıfatların temel özelliklerinin başında, niteledikleri ada göre değişkenlik gösteren anlamsal boyutlara sahip olmalarının gelmesi, bir diğer önemli ayrıdır. Söz gelimi *büyük* sıfatı, *ev* gibi bir adı nitelediğinde ölçülebilir bir boyut belirtirken, *olay* gibi bir adı nitelediğinde söz konusu olayın etkisi vb. gibi niteliklerini dile getirir. Oysa belirleyiciler, hangi adla birlikte bulunursa bulunsun, daima aynı belirleme işini yapar. *Bazı çocuklar, bazı kalemler, bazı olaylar* gibi ifadeler arasında, en az bir varlığı belirtmek bakımından hiçbir fark yoktur. Bu, sıfatların betimleyici bir içeriğe sahip olmalarına bağlı olarak, betimledikleri varlığa göre içeriğin az çok değişebilmesinden kaynaklanır. Oysa işlevsel birimler olan niceleyiciler, hep aynı dil bilgisel ve anlamsal işlevi yerine getirirler. Ayrıca, aynı özelliğe bağlı olarak, sıfatların niteleyebilecekleri adlara ilişkin anlamsal kısıtlılıklar bulunmaktadır. Örneğin,

(29)? anlayışlı saksı

ifadesi -en azından temel anlam düzleminde- tuhaf olmasına karşın, tüm belirleyiciler tüm adlarla birlikte kullanılabilir:

(30) bütün /bazı / bir takım saksı(lar) / adam(lar) / fikir(ler)

Sonuç olarak, dil bilgisi kaynaklarında belgisiz sıfatların, niteleme sıfatlarından farklı olarak belirtme sıfatı alt kategorisi içine alınması, (29) ve (30)'da gösterilen farkın gözetildiğini düşündürse de ana kategorinin sıfat olarak belirtilmesi yine de sorunludur; çünkü bir alt kategorinin, bağlı olduğu üst ka-

tegorinin ayırt edici ve tanımlayıcı özelliklerini taşıması gerekir. Türkçede, burada anılanlar dışında hangi sözcüklerin ve hangi yapıların belirleyici ve özelde niceleyici özellikleri gösterdiği yeterince çalışılmış bir konu değildir. Söz gelimi yukarıda belirtilen ölçütler çerçevesinde *epey*, *bir hayli*, *birçok*, *pek çok* gibi sözcüklerin sıfat olmadıkları açık olsa da niceleyiciler için belirlenmiş olan ölçütleri ne ölçüde sağladıkları, daha da önemlisi, dillerin büyük ölçüde evrensel bir özelliği olan belirleme işlevinin, Türkçede hangi sözlüksel ve dil bilgisel araçlarla yerine getirildiği, ileri çalışmalarda ele alınması gereken önemli bir konudur.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Akşehirli, S. (2016). Türkçede sıfat dizilim sınırlılıkları. B. Savaş, D. Yüksel, D. Fidan, B. Öztürk ve B. İ. Karagül (Ed.), *29. Ulusal Dilbilim Kurultayı bildiri-leri* içinde (s. 125-136). Kocaeli Üniversitesi.
- Aljović, N. (2010). Syntactic positions of attributive adjectives. P. C. Hofrerr ve O. Malunshansky (Ed.), *Adjectives: Formal analyses in syntax and semantics* içinde (s. 29-52). John Benjamins.
- Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin grameri* (9. bs.). Türk Dil Kurumu.
- Braun, F. ve Haig, G. (2000). The noun/adjective distinction in Turkish: An empirical approach. A. Göksel ve C. Kerslake (Ed.), *Studies on Turkish and Turkic languages* içinde (s. 85-92). Harrassowitz Verlag.
- Chierchia, G. (1998). Reference to kinds across language. *Natural Language Semantics*, 6(4), 339-405.
- Croft, W. ve Cruse, D. A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge University.
- Eijk, J. (1999). Determiners. K. Brown ve J. Miller (Ed.), *Concise encyclopedia of grammatical categories* içinde (s. 136-140). Elsevier.
- Erdem, M. ve Sarı, M. (2000). Sözcük türlerinin sözcük öbekleriyle ilişkisi. *Turkish Studies*, 5(4), 321-335.

- Erdem, M.(2016). Türkçede fiiller ve sınıflandırma sorunları. *Turkish Studies*, 11(20), 185-200.
- Ergin, M.(1997). *Türk dil bilgisi*. Bayrak.
- Frawley, W.(1992). *Linguistic semantics*. Routledge.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ayraç.
- Gökdayı, H.(2000). Türkiye Türkçesinde öbekler. *Turkish Studies*, 5(3), 1297-1319.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. Routledge.
- Görgülü, E. (2014). *Semantics of nouns and the specification of number in Turkish*. [Unpublished doctoral dissertation, Simon Fraser University].
- Johanson, L. (2004). Güney Sibirya Türkçesinde adlar ve sıfatlar (S. Aslan Demir, Çev.) *Bilig*, (29), 1-27.
- Johanson, L. (2021). *Turkic*. Cambridge University.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Kayne, R. S. (2007). Several, few and many. *Lingua*, 117, 832–858.
- Kennedy, C. ve McNally, L.(2005). Scale structure, degree modification, and the semantics of gradable predicates. *Language*, 81(2), 345-381.
- Lee, E. (2023). *An introduction to lexical semantics: A formal approach to word meaning and its composition*. Routledge.
- Murphy, M. L.(2010). *Lexical meaning*. Cambridge University.
- Özyıldız, D.(2017). Quantifiers in Turkish. *Handbook of quantifiers in natural language: Volume II* içinde (s. 857-937).
- Partee, B. (1988). Many quantifiers. J. Powers ve K. de Jong (Ed.), *Proceedings of the Eastern States Conference on Linguistics* içinde (s. 383-402).
- Rett, J. (2018). The semantics of many, much, few and little. *Language and Linguistics Compass*, 12, 1–18.
- Solt, S. (2006). Why a few? And why not *a many? C. Ebert ve C. Endriss (Ed.), *Proceedings of Sinn und Bedeutung 10. ZAS Papers in Linguistics* içinde (s. 333–346). Zentrum für allgemeine Sprachwissenschaft.
- Svenonius, P. (2008). The position of adjectives and other phrasal modifiers in the decomposition of DP. L. McNally ve C. Kennedy (Ed.), *Adjectives and adverbs: Syntax, semantics and discours* içinde (s. 16-42). Oxford University Press.
- Swart, H. de (1998). *Introduction to natural language semantics*. CSLI.
- Tuğcu, P. (2009). *Türkçede belirleyici öbeği* (Tez No. 250204) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Uzun, N. E.(2000). *Ana çizgileriyle evrensel dilbilgisi ve Türkçe*. Multilingual.

Extended Summary

In Turkish grammar resources, adjectives are generally considered in two main groups as qualifying adjectives and determining adjectives, and there is a sub-category called indefinite adjectives in determining adjectives category (Ergin, 1997; Gencan, 2007; Banguoğlu 2011, Karaağaç, 2013). This classification theoretically means that indefinite adjectives, as a subtype, have the general characteristics of adjectives within the framework of general classification principles. However, when the words that exemplify this type are examined in terms of universal criteria of distinction for adjectives, it is seen that they do not have the feature of being adjectives. In this study, it is argued that words and phrases called indefinite adjectives are included in the determiner category, which is defined as a functional category in linguistics.

First of all, the most basic feature of adjectives is to indicate a concrete, abstract, formal, or intrinsic quality of the entities to which the nouns refer (Murphy, 2010). However, indefinite adjectives do not have such a feature. For example, while the expression *başarılı çocuk* (successful child) refers to a characteristic of the child, the expression *birkaç çocuk* (a few children) does not mention any quality related to the children in question. The features specified by adjectives are presented in dictionaries as a polysemy based mostly on abstraction. This is because when the nouns that an adjective qualifies change, it can acquire a different lexical content depending on this semantic combination. For example, when the combinations of *büyük ev* (big house) and *büyük sanatçı* (great artist) are compared, it is seen that the word *büyük* has different semantic contents in these two. However, words defined as indefinite adjectives have a semantic content independent of the nouns they are found with. In all combinations such as a *birkaç kutu* (few boxes), *birkaç oyun* (a few games), *birkaç düşünce* (a few thoughts), an abstract or concrete entity that is more than one is mentioned. Depending on the adjectives' qualification of nouns, an adjective-noun combination can occur in three ways: subsective, intersective, and intensional (Lee, 2023). However, words such as *bütün* (all), *bazı* (some), *birkaç* (several, a few) and *çoğu* (many) do not establish a semantic combination relationship with nouns that is suitable for any of these three possibilities. When we look at the limitations regarding multiple adjective sequences depending on the adjective-noun combination possibilities, only one indefinite adjective can be used as a modifier in a noun phrase (Akşehirli, 2016).

Apart from this, it is known that adjectives can be used not only as noun qualifiers but also as predicates. This feature arises from the fact that adjectives are inherently predicative words, just like nouns and verbs. However, this feature is not valid for indefinite adjectives (Tuğcu, 2009). While the expression “successful child” can be transformed into a sentence such as “Child is successful”, it is not possible to transform the expression “some children” into a sentence such as “*Children some”. In addition, the feature determined by Braun and Haig (2000) for adjectives in Turkish, that adjectives can take nominal derivational suffixes just like nouns, is not valid for indefinite adjectives.

These criteria, which show that such words cannot be considered as adjectives, actually belong to the determiner category. As a functional category in grammar, determiners differ from lexical categories such as noun, verb, adjective. Determiners fulfill a semantically and syntactically important function that is essential for natural languages. In languages, nouns other than proper names (namely common nouns) and definite descriptions cannot refer to any entity in the world. These are the names of sets of abstract/mental entities that are the result of people's categorical understanding of the world. In the real world, there are individuals like *Ali*, *Ayşe*, *Ahmet*, *Fatma*, but something like a *student* can only exist in the human mind. Student is the name of the set that includes individuals who have met the conditions to be included in this set. On the other hand, linguistic production, that is, making a sentence, means attributing a feature (predicate) to one or more entities in the real world (subject). Therefore, in order for common nouns to be the subject of a sentence, they must be determined in a way that they refer to one or more elements of a set, rather than a mental set. (Swart, 1998) Determination is the name of this semantic function, and in natural languages, determiners fulfill this function syntactically.

The determination operation also specifies how much of a set of entities, cardinally or proportionally, is included in the set of properties referred to by the predicate. Therefore, determination is a quantitative operation and in natural languages this operation is generally performed with units called quantifiers. In Turkish, words such as *bütün* (all), *bazı* (some), *her* (every), *çoğu* (many), and *birkaç* (a few) are considered as quantifiers (Özyıldız, 2017). However, the determination function can also be realized with lexical units or grammatical structures other than quantifiers in languages. For example, when the words *bu* (this), *şu* (that), *o* (he, she, it) in Turkish are placed before a noun, they refer to an entity in the set named by that noun. Similarly, the difference between the definite and indefinite possessive constructions stems from this. As can be seen, determiners are not limited to lexemes in languages; a grammatical structure can itself be a determiner, and words described as indefinite adjectives belong to this general category of determiners.

Mükemmeli Adlandırma Yöntemi Olarak Türkçede Paragonlar: Tanım, Şekillenme Özellikleri ve İşlevleri

İsa SARI*

Özet

Paragonlar, bir türün/kategorinin en mükemmel, en kusursuz veya en ideal ya da bunların tam aksine en kötü örneklerini temsil eden dil unsurlarıdır. Bu mükemmelliği veya en kötü olma durumunu, diğer bir ifadeyle, uçlara konumlandırılmış bulunmayı ifade etme işlevi yüklenen yapılar olarak dilde kullanım alanı bulurlar. Varlıklar, kavramlar veya olgular arasında çeşitli karşılaştırmalar yapmak ve bir varlığı, kavramı veya olguyu başka bir varlık, kavram veya olguyla mukayese ederek tanımlama noktasında paragonlardan faydalanılabilir. Daha çok metaforik/metonimik kullanımlar içerisinde değerlendirilen paragonlar genellikle kişi adları, marka/model adları, yer adları gibi özel adlardan oluşturulsa da önemli tarihler veya en üst makam, mevki veya ünvan ifade eden genel adlar da paragonlaştırılabilir. Paragonlaştırılan bir unsur aynı veya farklı kategorilerden üyelerin veya olguların mukayese edilmesinde ve tanımlanmasında kullanılarak dinleyici/okur üzerinde daha etkili ve kalıcı bir aktarım işlevini yerini getirir. Genellikle [bir şey(ler)in X'i] formülüyle kullanım şeması şekillenen ancak bu şema dışında farklı yapılanmalarla da gerek yazılı gerek sözlü dilde ortaya çıkabilen paragonlu ifadeler iletişimde çeşitli işlevleri yerine getirirler. Bu çalışmada öncelikle, Türkçe ve Türk dil bilimi araştırmaları kapsamında yeni bir terim olma niteliği taşıyan paragon tanımlanıp açıklandıktan sonra ad bilimindeki yerine değinilmiş, Türkçede yer alan örneklerden hareketle paragonların nasıl şekillendikleri, dilde ve iletişimde ne gibi işlevleri yerine getirdikleri, yapısal ve anlamsal özellikleri, sınıflandırmalarının nasıl yapılacağı gibi hususlar irdelenmiştir.

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/01x8m3269>
isasari@hitit.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3766-1438>

Bunların yanı sıra paragonlaştırılmaya elverişli unsurların neler olduğu ve bunların hangi etkenlere göre belirlendikleri, kalıcılıkları, değişebilirlikleri, bilinirlikleri, derecelendirilmeleri gibi konulara da değinilmiş, çeşitli örneklerle birlikte paragonların veya paragonlaştırılan unsurların karakteristikleri aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: paragon, karşılaştırma, mükemmel örnek, metafor

Paragons in Turkish as a Method of Naming Excellence: Definition, Formation Properties and Functions

Abstract

Paragons are linguistic elements that represent the most perfect, flawless, or ideal examples of a genre/category or, on the contrary, the worst examples. They are used in language as structures that have the function of expressing this perfection, or worst state of being, in other words, being positioned at the extremes. Paragons can be used to make various comparisons between entities, concepts, or phenomena, and to define one entity, concept, or phenomenon by comparing it to another entity, concept, or phenomenon. Although paragons, which are mostly evaluated within metaphorical/metonymical uses, are generally formed from proper names such as personal names, brand/model names, and place names, important dates, or general names expressing the highest authority, position, or title can also be paragoned. A paragoned element is used to compare and describe members or phenomena from the same or different categories, and thus performs a more effective and permanent transmission function on the listener/reader. Paragonic expressions, usage scheme of which is usually shaped by the formula [X of something(s)], but which can also appear in both written and spoken language with different structures other than this scheme, fulfill various functions in communication. In this study, firstly paragon is defined, and based on Turkish examples, issues such as how paragons are shaped, what functions they fulfill in language, and communication, their structural, and semantic features, and how to classify them are examined. In addition to these, issues such as what are the elements that are suitable for paragoning, and according to which factors they are determined, their permanence, changeability, recognition, grading, etc. have also been mentioned, and characteristics of paragons have conveyed with various examples.

Keywords: paragon, comparison, perfect example, metaphor

Ad bilimi (onomastik), adların sınıflandırılması ve incelenmesi noktasında gerek dil bilimsel gerek sosyolojik bakış açılarıyla şekillenen çeşitli yaklaşımlar gerektirir. Adların tarihsel oluşum ve gelişim süreçleri, sosyokültürel nitelikleri, yayılma alanları, yapıları, işlevleri, kullanım özellikleri gibi hususları inceleyen bu çalışma alanı, kavramlarla ve kavram bilimi ile doğrudan ilişkilidir (Vardar, 2002, s. 12; İmer vd. 2011, s. 12; Keskin, 2021, s. 55) ve disiplinler arası çok yönlü incelemelerle dil konuşurları ile ilgili kültüre dair çeşitli detayların ortaya çıkarılmasında önemli veriler sağlayabilir (Algeo ve Algeo, 2000). Paragonlar da bu disiplin kapsamında alt başlık olarak incelenebilecek ad bilimsel bir kategori olarak tanımlanabilir ve özel ya da daha az oranda genel adların nasıl paragonlaştıkları, toplumsal algı inşasında nasıl bir öneme sahip oldukları farklı yönleriyle değerlendirilebilir.

Diller varlık, olgu veya kavramların birbirleriyle ya da benzerleriyle mukayeselerini gerçekleştirmek ve bu mukayeselerin gerek söz yoluyla gerek yazıyla ifade edilip başkalarına aktarılmasını sağlamak üzere çeşitli araçlara sahiptirler. Bu hususta Türkçede biçim bilgisi düzeyinde ekler veya derecelendirme zarfları gibi unsurlar üzerinden, diğer söz dizimsel süreçlerle ya da bazı sözlüksel öğelerle karşılaştırmalı yapıların kurulması, böylelikle varlık, olgu veya kavramlar arası karşılaştırmalar yapılması mümkündür. Öte yandan mukayesede bir türün ya da kategorinin en üstün veya zirvesindeki üyesinin/ bireyinin öne çıkan husus ve niteliklerini dilde ifade etmek ve gerek olumlu gerek olumsuz durumda fark etmeksizin uç noktalara konumlandırılan unsurları tanımlamak için de çeşitli dilsel süreçler ve mekanizmalar mevcuttur. Bu noktada, herhangi bir adı niteleyen sıfatı *en* parçacığı ile genişletmek bu sürecin işletilmesinde ve uç örneklerin veya sınırlara konumlandırılan kategori üyelerinin tanımlanmasında yaygın yöntemlerden biridir. Böylece karşılaştırılan unsurlar arasında üstünlük ve de en üstünlük derecelendirmeleri ile bunların mukayeselerini dil yoluyla kurulup aktarılabilir. En üstünlüğü veya en uçlara konumlandırılan varlık ve olguları dil üzerinden ifade etmenin yollarından biri de Türkçede mükemmel örnek veya kusursuzluk örneği olarak nitelendirilebilecek, paragon terimi etrafında tanımlanan genelleşmiş adları ve bu işlevle söz diziminde yer alan diğer sözlüksel unsurları kullanmaktır.¹

¹ *Paragon* için Türkçede herhangi bir terim karşılığı yer almamaktadır. Bununla beraber konunun evrensel literatür nezdinde daha iyi anlaşılması ve terim birliğinin sağlanması bakımından çalışmada bu terim için herhangi bir Türkçe karşılık teklifinde bulunulmayacak, mevcut şekliyle kullanılması tercih edilecektir. Her ne kadar yukarıda da belirtildiği üzere *kusursuzluk örneği*, *mükemmel örnek* gibi karşılıklar ya da *emsal*, *timsal*, *numune-i imtisal* gibi sözlüksel unsurlar kullanılabilir veya terimin bire bir sözlüksel karşılıkları olabilecek *bileği taşı/mihenke taşı* öbekleri tercih edilebilir görünse de bunların tamamı *paragon* teriminin kapsamını karşılamaktan ve tam olarak anlaşılmasını sağlamaktan uzaktır.

Amaç, Kapsam, Yöntem ve Veri Kaynakları

Bu çalışmada öncelikle, bir türün veya kategorinin ortalama örneğini karşılamaktan farklı olarak genellikle en mükemmel, en kusursuz veya en ideal örneğini metaforik ilişkilerle de ilintili bir şekilde dilsel yolla temsil etme işlevi yüklenmiş unsurları tanımlamada kullanılan *paragon* kavramının Türk dili çalışmaları literatürüne tanıtılması ve çeşitli örnekler etrafında açıklanması amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik olarak gerek yazılı kaynaklardan gerek konuşma dilinden elde edilmiş ya da sonradan türetilmiş bağlamlardan hareketle oluşturulan çeşitli örnekler üzerinden paragonların genel özellikleri irdelenmiş ve paragonların iletişimdeki işlevleri ile bunları ortaya çıkaran unsurların sınıflandırmaları yapılmıştır. Çalışmada ayrıca paragonların şekillenme süreçlerine, değişebilirliklerine veya kalıcılıklarına, bu durumlarını belirleyen ve etkileyen hususlara da temas edilmek yoluyla iletişimdeki yeri ve önemine değinilmiştir. Bunların yanı sıra çalışma kapsamında paragonların türleri veya alt kategorileri ile söylemdeki işlevlerinin neler olabileceği gibi araştırma sorularına cevap aranmış, konuyla ilgili yapılacak daha kapsamlı çalışmalara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Çalışma, Standart Türkiye Türkçesi ile sınırlı tutularak veriler dijital mecralardan seçilmiş ve konunun daha iyi aktarılabilmesi amacıyla yer yer tasarlanmış örneklerle de başvurulmuştur (bu tür örneklerde herhangi bir atıf bulunmamaktadır). Öncelikle genel ağ üzerinde yer alan çeşitli veri ortamları (gazete sayfaları, sosyal medya platformları, forumlar vd.) ve ilgili diğer kaynaklar üzerinden veri taraması gerçekleştirilmiş, toplum geneline yayılmış örnekler temsil edilebilirlik bakımından ön planda tutulmuştur. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere, konunun daha iyi anlaşılmasının sağlanmasına yönelik olarak, yazar tarafından tasarlanmış bazı kurgu örneklerle de yer verilmiştir.

Bir Terim Olarak Paragon ve Kapsamı

Eski Yunanca *parakonan* “sürünmek, sürtünmek” fiilinden geliştiği düşünülen *paragon* sözcüğünün özgün sözlük anlamı “bileği taşı”dır (Athanasidou, 2023, s. 1-2). Bu sözcük anlam ilişkileri, ayrıca kullanım amaçları yönüyle Türkçede değerli madenlerin kalitesinin belirlenmesinde kullanılan taş türünü tanımlayan *mihenik taşı* ile de bu bakımdan bağlantılıdır.² Bir kategori/terim olarak dil biliminde paragonlar ise mükemmellik ya da kusursuzluk örneklerini ifade etmede kullanılan modellerdir (Athanasidou, 2023, s. 1). Bir varlığın, kavramın, düşüncenin ya da herhangi bir olgunun en mükemmel (kusursuz) ya da idealize edilmiş örnekleri paragonlar veya paragonlaştırılmış

² *Mihenik taşı* ifadesi ayrıca metaforik olarak bir varlığın veya kişinin değerinin dilde ifadesinde başvurulacak yollardan biridir. Bunun yanı sıra *kilometre taşı* da benzer amaçla kullanılan (krş. İngilizce *milestone*) sözlüksel bir ifade hâlini almıştır: *Türk edebiyatının mihenik taşlarından/kilometre taşlarından biri sayılan... gibi.*

unsurlar aracılığıyla ifade edilebilir ve bunlar aynı türün ya da kategorinin diğer bireyleri/unsurları için örnek oluşturabilecek, timsal sayılabilecek niteliktedir. Diğer bir ifadeyle belirli bir tür, grup veya kategori içinde bu tür, grup veya kategorinin diğer katılımcılarına/bireylerine kıyasla emsal teşkil edebilen, rol-model konumundaki unsurlar, söylemde paragon olarak işlev görürler ve bunlar derecelendirmede en ideal veya en üst konumda yer alan biçimleri temsil ederler. Paragonlar genellikle olumlama yönleriyle ön planda bulunur. Ancak bazı unsurlar olumsuz yönleriyle, diğer bir ifadeyle, en olumsuz örnekleri teşkil etmeleri bakımından da paragon hâlini alabilir. Dolayısıyla her durumda olumlama işlevleri ile ifadelerde yer almayabilirler.

Paragonlar genellikle metafor veya metonimi çalışmaları içinde ele alınıp dilin figüratif kullanımıyla ilişkilendirilirler (bk. Barcelona, 2003; Brdar ve Brdar-Szabó, 2007; Ruiz de Mendoza Ibáñez, 2020; Athanasiadou, 2023). Paragonlar bir bakıma metafor veya metonimi örnekleridir. Lakoff (1987, s. 87-88), kategorilerin bir ideali ya da onun karşıtını temsil eden tekil üyeler açısından kavrandığını, bu sebeple “en iyi on” veya “en kötü on” gibi listelerin, yüksek skor tablolarının, akademi ödülleri, *Guinness Rekorlar Kitabı*’nın ve benzeri unsurların bulunduğunu, “elektrikli süpürgelerin Cadillac’ı” gibi ifadelerin var olduğunu belirtir. Bunun yanı sıra temel eylemlerimizde daima paragonları model aldığımızı da savunarak paragonların karşılaştırma yapmak amacıyla, ayrıca davranış modelleri olarak kullanıldığını ifade eder (1987, s. 367). Barcelona (2004, s. 363) ise bir paragonun metonimik olarak kategori-yi tek başına temsil edebileceğini savunur. Tüm bu sebeplerle paragonların bir tür, kategori veya grubun uç noktalara konumlandırılan örneklerini dilde ifade edip aktarmaları yönüyle söylemde önemli bir anlamsal ve ilişkisel rol üstlendikleri ve bu rolleri dolayısıyla ifade olanaklarını çeşitlendirdikleri belirtilmelidir.

Paragonların Şekillenme Süreçleri ve Genel Özellikleri

Paragonların şekillenme süreçleri ve dilsel düzeyde karakteristikleri, ilgili literatürde herhangi incelemeye veya değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. Genel itibarıyla dilin mecazî ya da temsili kullanım örnekleri arasında yer alan paragonlar (paragonlaştırılmış adlar ve ilgili diğer dil unsurları) çoğunlukla bir türün kendi içinde en iyisini, en kalitelisini, en güzelini, en üstününü kısaca en mükemmeli (kusursuzunu) temsil etmeleri ya da başkaca olumlu veya olumsuz yönleriyle en uçta konumlandırılmaları bakımından diğerlerinden ayrışırlar. Bu sebeple paragonlaştırılan unsurlar ve üyeler daha akılda kalıcıdır, daha popülerdirler, daha fazla kişi tarafından bilinip tanınırlar ve zaman içinde unutulmaları türün diğer unsur ve üyelerine göre ya daha geç gerçekleşir ya da hiç gerçekleşmez. Olumluluk düzleminde idealize edilmiş olmaları, çeşitli yönleriyle ulaşılması istenen veya karşılaştırmalarda kulla-

nılan biçim hâlinde bulunmaları veya bu durumların tam aksini karşılamaları paragonları aynı türün diğer bireylerinden ayırır. Dolayısıyla kullanıcıların veya konuşurların zihninde paragon olarak yer alan adlar idealize edilmiş, adı geçen türün en mükemmel ve ideal örneğini temsil eden ya da tam aksine olumsuz içerikleri veya nitelikleri yönüyle en kötü örnekleri oluşturup bu yönüyle uçlarda yer alan unsurlardır. Bu tür unsurlar bir bakıma varlık, kavram veya olguların birbirleriyle mukayeselerinde esas alınan örnekler, timsaller durumundadırlar.

Aynı türe/kategoriye ait unsurlar arasında karşılaştırma yapmak veya zıtlık oluşturmak için paragonlardan faydalanılabilir. Bu bağlamda söz gelimi (1)'de yer alan bağlamda *gül* doğrudan paragon olarak kullanılmamış, *paragon* sözcüğü (her ne kadar Türkçede yaygın olarak kullanılmasa dahi) kendi başına mükemmel ya da ideal olma, emsal teşkil etme durumuna göndermede bulunmuş, ilgili kategorinin (çiçek) en iyi temsil yeteneğine sahip üyesini açıklama işlev ve içeriğiyle söylemde yer almıştır.

(1) Çiçeklerin paragonu güldür.

Bu kapsamda, ilgili bağlam içerisinde *gül*'ün paragon konumunda yer almasının konuşur veya yazar tarafından vurgulanmak istenmesi durumunda en üst düzeyde konum, makam veya rütbe temsil eden *şah*, *sultan*, *kraliçe* gibi ünvana yönelik ifadeler de tercih edilebilir (2) ve böylece ilgili adlar paragonlaştırılabilir. Paragonlaştırılan bu adların ortaya çıkışında ve bunlardan hangilerinin tercih edileceği noktasında, geri planda çeşitli anlamsal roller ve tanımlamalar etkindir. Zira *gül* çoğunlukla bir dişi olarak algılanır ve bu sebeple yine aynı dişilik içeriğini barındıran *sultan* veya *kraliçe* gibi unsurlar çoğunlukla tercih edilebilir. Bu durum paragonların şekillenmesinde genel bir eğilim olarak gözlemlenir. Sözlüksel anlamı itibarıyla en tepede konumlandırılan ünvanların aynı zamanda paragonlaştırılmaya en elverişli sözlüksel unsurlar arasında olduğu belirtilmelidir. Bu noktada metaforik olarak çeşitli benzetme ilişkileri üzerinden gönderimlerin, temsillerin ve yakıştırmaların etkin olduğu açıktır.

- (2) a. Yüzyıllardır ilham kaynağı, çiçeklerin kraliçesi olan gülün, sınır tanımazlığı ile yaratılan eşsiz bir tasarım. (Vakko, 2024)
b. Gül, ilahî ve beşerî güzelliğin yansıdığı nadide bir çiçektir ve bu yönüyle çiçeklerin sultanı; sevgilinin, aşkın sembolü ve şairlerin ilham kaynağı olmuştur. (Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi, 2007)

Bu tür unsurların veya genel adların kullanımının yanı sıra bazı marka adları, kişi adları, yer adları gibi özel adlar da paragonlaştırılabilir. Paragonlaştırılan bu tür adlar, terimi en iyi tanımlayan ve açıklayan örnekler arasında yer alır. Ayrıca *ilah/Allah* gibi özel adlar ya da *nirvana* gibi inanışa yönelik

bazı unsurlar da [*Bir şeyin*] ilahı veya [*Bir şeyin*] nirvanası (ör. *Karavanların nirvanası* (Avcı, 2020) gibi bağlamlarda paragonlaştırıcı unsur olarak söylemde yer alabilir. Bir unsurun veya adın paragon hâline dönüştürülmesi için hem konuşur hem de dinleyici tarafından bilinirlik vasfı taşıması, yerel ya da uluslararası düzeyde toplum belleğinde yer alması, tanınması ön şarttır. Bu kapsamda zaman zaman tüm dünyaca tanınan, bilinen, öne çıkmış her türlü belirleyici ve örnek teşkil eden varlık, kişi, tarih veya kavram örneğin sporcular, sanatçılar, hükümdarlar, önemli tarihler, otomobil markaları veya daha farklı modeller paragonlaştırılabilir. Söz gelimi *orkide* örneğinden hareketle (3)'te yer alan bağlam içerisinde *Ferrari* tanınırılık, lüks göstergesi olma, temsiliyet niteliği taşıma gibi yönleriyle paragonlaştırılabilir. Böylece çiçek türünün/kategorisinin bir üyesi olarak *orkide*, otomobil kategorisinden bir üye ile ilişkilendirilmiş olur. Bambaşka bir kategorinin üyesi olan *orkide*, anılan paragonlaştırılmaya esas nitelikleri sebebiyle öne çıkarılan *Ferrari* paragonu ile bağdaştırılmıştır.

(3) [Ç]içeklerin ferrarisi, canım nergis. (Ekşi Sözlük, 2023)

Özel ya da genel herhangi bir ad paragonlaştırılabilir. Bunda temel ölçüt ise paragonlaştırılan adın tür içinde, yani işlev ve nitelikleri itibarıyla benzerleri arasında mükemmel veya kusursuza en yakın olma niteliğini ya da idealleştirilecek bir veya birkaç vasfı barındırması, benzerleri içinde en üst kademede bulunması, diğer üyeler için emsal teşkil etme potansiyeli taşıması veya başkaca özellikleri dolayısıyla üst noktalarda, uçlarda konumlandırılmasıdır. Özel adlar (marka adları, model adları, kişi adları, yer adları vs.) paragon işleviyle kullanılabilirken özel adlar dışında anlam bilimi ile ilişkili olarak ünvanlar, tarihler veya başkaca cins adlar da paragon olarak söylemde yer bulabilmektedir. Bu kapsamda (4a)'da *şah* paragonlaştırılmış iken (4b)'de ise *kral* sözcüğü paragon olma işlevi kazanmıştır. Bundan hareketle en üst düzeydeki makamlar veya ünvanlar söylem içerisinde paragonlaştırılma eğilimindedir. Bu tür kullanımlarda paragonlaştırılan makam veya ünvanların en tepede konumlandırılma durumları ön plandadır. Bu sebeple (4a)'da *baklava*, konuşur açısından diğer üyelerine kıyasla ilgili kategorinin (tatlı) en önemli, en lezzetli olanı iken (4b)'de *Rüşti* kaleci kategorisi içinde yetenekleri ve bilinirliği dolayısıyla en tepede konumlandırılmaktadır. Yaygın kullanım alanına sahip *şairlerin sultanı* (*sultânü 'ş-şuarâ*) yapısında ise *sultan* paragonlaştırılmış durumdadır (4c).

(4) a. Tatlıların şahı, bayramların vazgeçilmezi baklavanın adı da [...] (Facebook, 2021)

b. [B]ir zamanlar hakan kalecilerin kralı rüşti gittikleri yerde yadak kaldılar. (Haber7, 2007)

c. Şairlerin sultanı Baki'nin beyitleri ve anlamları. (Fikriyat, 2020)

Özel adlar tek bir gönderene sahip olmaları sebebiyle genel adların aksine gerek biçim bilgisi gerek söz dizimi düzeyinde çeşitli kısıtlamalara tabidirler. Ancak bu ad türü, daha çok olarak da kişi adları veya yer adları paragonlaştırıldıklarında türetime girmeme, çoğullastırılmama gibi türe ait kısıtlamalardan sıyrılarak hem biçim bilgisel hem de söz dizimsel olarak cins adlar gibi davranabilirler. Bu kapsamda örneğin *Venedik* özel adı (5a)'da bu tür kısıtlamalardan kurtularak söz dizimi ve biçim bilgisi yönüyle cins adına dönüşmüş, (5b)'de ise bir bakıma sıfatlaşmıştır. Bu bağlamlarda *Venedik*, içinden kanallar geçen, pek çok adanın köprülerle birbirine bağlandığı ve bu yönüyle mükemmel örnek teşkil bir şehir olması yönüyle ön plandadır.

- (5) a. Azıcık Venedikleştirmek gerek burayı.
b. Eskişehir Türkiye'nin en Venedik şehri.

Kişi adlarının veya marka adlarının paragonlaştırılması durumunda da bu tür kısıtlamalar ortadan kalkar ve paragonlaştırılan bu adlar genel adların sahip olduğu tüm özellikleri göstermeye başlarlar. Örneğin (6)'da yer alan *Arda Turan* özel ad grubu, futbolda ön plana çıkan ve diğer futbolculara kıyasla çevikliği, fazla sayıda gol atması, pek çok yıl en iyi futbolcu seçilmesi, dünyaca tanınır olması gibi özellikleri dolayısıyla paragonlaştırılmış ve çekimlenmiştir.

- (6) Türkiye nice Arda Turan'lar yetiştirecektir.

Paragonlar birbirleriyle rekabet içinde bulunabilir. (6)'da yer alan bağlamda aynı özelliklerle ön plana çıkan, bazıları vefat etmiş pek çok futbolcu adı paragon işleviyle kullanılabilir: *Sergen Yalçın*, *Emre Belözoğlu*, *İlhan Mansız*, *Metin Oktay* gibi. Bunlardan hangisinin söylemde tercih edileceği ise güncel veya gündemde olma, konuşur ve dinleyen tarafında aynı anda bilinir/tanınır olma gibi farklı etkenlere bağlıdır. Ayrıca konuşur ve dinleyenin yetişme ortamları, bilgi düzeyleri, yaşları, hayat tecrübeleri gibi hususlar da paragonlaştırılacak rakip unsurlardan hangisinin tercih edileceğini doğrudan belirleyen hususlar arasındadır. Dolayısıyla birden fazla ad aynı konumda paragonlaştırılabilir. Örneğin ilgili bağlamda *Metin Oktay* adlı futbolcunun kendi döneminde söz gelimi *Arda Turan*'a kıyasla daha başarılı olmasına rağmen konuşurun bu futbolcu hakkında bilgi sahibi olmaması, kendisini tanımamış olması gibi sebeplerle paragonlaştırılmaya elverişli değildir. Dolayısıyla paragonlaştırılacak adlar birden fazla miktarda bulunabilir ve bunlar arasında farklı sebeplerle tercihte bulunulabilir. Bu noktada paragonların kalıcılıkları, dönemden döneme değişebilirlikleri gibi durumlar söz konusudur.

Paragonların şekillenmesinde farklı kategoriler veya türler içinde gönderimde bulunulabilir. Diğer bir ifadeyle bir kategorinin veya türün en mükemmel veya ideal örneğini tanımlamada farklı bir kategoriden bir kişi, ürün, mar-

ka veya model tercih edilebilir. Yani kategoriler arasında ilgi yönüyle uzaklık bulunabilir ancak bu durum paragonlaştırmaya engel değildir. Bu kapsamda (7a)'daki bağlam içerisinde *Ronaldo* adı tamamen ilgisiz bir kategoride (otomobil) yer alan bir bireyi mükemmelleştirmede tercih edilmiştir. Ancak bu tür kullanımlarda, geri planda, paragonlaştırılan unsur bir bütün olarak değil de unsurun bir veya birkaç yönü itibarıyla benzetme ve bu yönleriyle mükemmelleştirme/kusursuzlaştırma biçimlendirilmeye esas bulunabilir. Dolayısıyla (7a)'da *Toyota* markası örneğin dayanıklılık yönüyle *Ronaldo* ile ilişkilendirilmiş olabilir. Bu ilişkinin anlaşılıp çözümlenebilmesi ise konuşur ile dinleyici(ler) arasındaki ortaklıklarla ve bilgi birikimiyle bağlantılıdır. Bu kapsamda *Ronaldo*'nun dünyaca ünlü bir futbolcu olması futbolla ilgilenmeyen kimseler de dâhil olmak üzere hemen herkesçe bilinen bir hususken, onun dayanıklılığı detay düzeyinde bir bilgidir. Bu sebeple *Toyota* markalı araçların dayanıklılık yönüyle *Ronaldo* ile ilişkilendirilip paragonlaştırılması ve bu ilişkinin anlaşılıp çözümlenmesi konuşucu (yazar) ile dinleyicilerin (okuyucuların) benzer ilgi alanlarına ve bilgi birikimine sahip olmalarıyla mümkündür. Benzer olarak (7b)'de ise paragonlaştırılan bir cep telefonu üreticisi/markası iken (*Apple*) söz konusu esas unsur (burada *Liebherr*) bir buzdolabı markası olabilir. Burada *Apple*'ın konuşur ve dinleyici için neler ifade ettiği, algısal olarak nereye konumlandırıldığı ve hangi nitelikleri taşıdığı da teknolojik (donanımlı olma), ekonomik (pahalı olma), sosyokültürel (statü göstergesi olma) veya kullanışlılık, dayanıklılık vb. arka plan bilgilerine bağlıdır.

- (7) a. Ahmet Bey'e göre otomobillerin *Ronaldo*'su *Toyota*'ymış.
b. Türkiye'de pek bilinmese de *Liebherr* buzdolaplarının *Apple*'i bence.

Bununla beraber (7b)'te yer alan örnek, benzer kategoriler (cihaz-cihaz / marka adı-marka adı) arasında şekillenirken (7a)'da çok farklı kategoriler (kişi adı-otomobil üreticisi / kişi adı-marka adı) arasında paragonlaştırma gözlemlenmektedir. Bu da paragonlaştırmanın sadece aynı tür veya kategori içinde değil farklı türler veya kategoriler arasında da ortaya çıkabileceğini göstermektedir.

Benzetme veya parça-bütün ilişkisinden farklı olarak paragonlar karşılaştırmada en üst seviyede yer alırlar. Bu noktada (7a) ve (7b) gibi bağlamlarda yer alan kullanımlarda (7a)'daki bir benzetimden ibaretken (7b)'deki kullanım paragon örneği oluşturur. Bunların çözümlenmesinde söz konusu unsurlara dair arka plan bilgisi gereklidir. Dolayısıyla dinleyici için nitelikleri kodlanmamış bir paragon anlaşılamaz ve çözümlenemez olacaktır. (8)'de yer alan bağlamdaki *Andre Agassi* paragonu, bu kişiyi tanımayanlar için anlaşılamaz

durumda bulunacaktır ve en mükemmel/kusursuz örneği mi teşkil ettiği yoksa ortalama ya da en kötü örneğe mi işaret ettiği belirsiz kalacaktır.³

(8) Basketbolun Andre Agassi'si Hidayet'tir.

Paragonlaştırılmış kullanımlarda ilgili unsurların en mükemmel veya kusursuz olma niteliklerinin mi yoksa sempatiklik, göze hoş görünürlük gibi başkaca özelliklerinin mi ön planda olduğu önemlidir. Dolayısıyla *en* tanımlayıcısıyla ilişkili olma paragonlarda aranan niteliklerden biridir. Bu doğrultuda (9a)'da *gül* unsuru rengi dolayısıyla bir benzetmeden ibaretken (9b)'de *şah* sözcüğü artık paragonlaştırılmıştır ve burada *künefe* örneği en tepeye konumlandırılmıştır. Ancak *gül* sözcüğü de gül kavramının en öne çıkan ve belirgin birtakım nitelikleri yönüyle kavram haritası üzerinden paragonlaştırılmış bulunabilir. Bu noktada konuşur ve dinleyicinin arka plan bilgileri ile bağlamın öncesi-sonrası hususları etkili olmaktadır.

(9) a. Tatlıların gülü kadife pastasıdır.

b. Tatlıların şahı künefedir. (Konya Yenigün, 2021)

Paragonların dinleyici veya okur tarafından anlaşılması için arka plan bilgisi gerekebilir ve bu bilgi kültürel, teknolojik, tarihsel düzeylerin birini veya bir kısmını barındırabilir. Örneğin (10)'daki bağlamda *Chomsky* paragonunun anlaşılabilir olması için dinleyicinin dil bilimine yönelik arka plan bilgisine sahip olması ön koşuldur ve bağlamın da ilgili disiplin üzerine kurulmuş olması gereklidir. Aksi hâlde ilgili paragon kullanımı dinleyici(ler) açısından çözümlenemez bir görünüm sunacaktır.

(10) Ahmet Hoca bence Türkiye'nin Chomsky'si.

Bu tür belirli disiplinler için geçerli paragonların yanı sıra daha geniş kitlelerce tanınan *Albert Einstein* (*Aynştayn*) gibi isimler genellikle ortalama veya ortalamanın altı eğitim seviyesine sahip, herhangi bir akademik birikimi olmayan kişilerce de paragon olarak anlaşılabilir durumdadır. Bu hususta örneğin iki kez Nobel Kimya Ödülüne aday gösterilen Prof. Dr. Oktay Sinanoğlu için *Türk Aynştaynı*, *Türkiye'nin Einstein'ı* gibi paragonlaştırılmış kullanımlar türetilmiş, hatta kendisini konu alan *Türk Aynştaynı Oktay Sinanoğlu* adlı kitap yayımlanmıştır. Bu noktada, Einstein esasen bir fizikçi olmasına rağmen ünü fizik disiplinin sınırlarını aşmış, farklı disiplinlerde çalışan üstün başarırlı kimseleri tanımlamada da bu özel ad kullanılır hâle gelmiştir. Dolayısıyla Türkçede *Aynştayn* (~*Einstein*) üstün zekâlı veya üstün başarı sergileyen kimselere göndermede bulunmada veya bunları tanımlamada kullanılan bir paragona dönüşmüştür. Bunun yanı sıra çalışkanlığıyla bilinen çocuklar veya

³ Sekiz şampiyonluğu bulunan ve bir olimpiyat altın madalya sahibi olan Amerikalı tenis oyuncusudur. Agassi, başarıları ve iyi oyunculluğu yönüyle tenis camiasında büyük bir üne sahip olup bu spor dalıyla ilgilenen hemen herkes tarafından bilinen bir isimdir.

öğrenciler için de bu ad paragonlaştırılmaktadır. Ancak *Aynştayn* paragonu kinaye veya alay amaçlı olarak da dil konuşurlarınca kullanılabilir. Öyle ki derslerinde başarı gösteremeyen bir öğrenci için kurulan (11)'deki bağlamlarda bu tür amaçlar ön plandadır.

(11) a. Okuyup da Aynştayn olacak sanki!

b. Okulumuzun Aynştayn'ı da geldi sonunda!

Öte yandan, paragonlaştırılmış kişi adlarının veya diğer unsurların ön plana çıkan en önemli nitelikleri farklı bağlamlarda anlaşılmayı güçleştirebilir. Söz gelimi (12a)'daki bağlam içerisinde *Aynştayn* ile kastedilenin zekilik mi yoksa yetenek mi olduğu belirsizdir. Bu bağlam spor üzerine kuruludur ve *Aynştayn* paragonu burada oyunu yönetme, yönlendirme, oyun ilkeleri gibi hususlar bakımından kurulmuş bulunabileceği gibi daha geniş perspektifte oyun içindeki fiziksel başarı veya yetenek gibi başkaca hususlar yönelik de ortaya çıkabilir. Ancak her ne şekilde olursa olsun bu paragonlaştırmayı işiten bir dil konuşuru öncelikle muhtemel olarak en öne çıkan nitelik durumundaki 'zekâ'yı algılayacak ve basketbolda taktik oyunculuk gibi hususlarla paragonu eşleştirecektir. (12b)'de ise Einstein, anlama veya çözümleme yetenekleri yönüyle paragonlaştırılmış durumdadır.

(12) a. O kız bana göre voleybolcuların Aynştayn'ı.

b. Bu işin doğru ya da yanlış olduğunu söylemek için Einstein olmaya gerek yok ki!

(Taşkın, 2017)

Paragonlaştırılan bir unsurun hangi yönünün ön plana çıkarıldığı daha çok bağlamla ilgilidir. Bu bağlam ise hem konuşurca ifade edilebilir hem de dinleyici tarafından anlaşılabilir olma özelliğini barındırmak durumundadır. Bu hususta örneğin *Ferrari* gibi paragonlaştırılan özel adlarda hız, pahalılık gibi paragonlaştırmaya esas nitelikler bunlardan biri, birden fazlası veya tamamı olabilir. Ancak hangisi olursa olsun gerek konuşur ve gerek dinleyici ortak algılara sahip olmalıdır. Aksi hâlde paragon, işlevini tam olarak yerine getirmeyecek ve anlaşılabilirlik ortaya çıkacaktır.

Bazı paragonlar bir bağlam içerisinde karşılaştırma veya kıyaslamaya gerek kalmadan kişilerin veya diğer varlıkların, kavramların belirli özelliklerini genel olarak tanımlamada kullanılabilir. Bu tür paragonlaştırmalar, yaygın bilinirliğe ve dolayısıyla dinleyici/okuyucu tarafından hızlı, kolay çözümlenebilirliğe sahiptir. Bu kapsam (13)'te *Mecnun* paragonu 'çok âşık olma' gibi bir anlam içeriğiyle paragonlaştırılmış durumdadır ve diğer paragon bağlamlarına kıyasla herhangi bir karşılaştırma bilgisi barındırmaz. Ancak yine de İran ve ardından Türk kültüründe âşıklar içerisinde en tepede konumlandırılması bakımından paragonlaştırılmış durumdadır.

- (13) Bahri ise tam bir Mecnun olmuş durumda bu seferde Atiye'nin eğitim engeline takıldı. (rdermirci, 2015)

Paragonların İşlevleri ve Derecelendirilmeleri

Paragonların temel işlevi bir türün veya kategorinin en öne çıkan, en kursuz veya mükemmel örneğini ya da bunun tam aksine olumsuz özellikleri yönüyle en uç noktada konumlandırılan üyesini karşılaştırmalarda veya tanımlamalarda ifade etmektir. Paragonlar genellikle olguları, kavramları, kişileri, ürünleri veya farklı olarak durumları vs. övmek, takdir etmek, bunlara yönelik beğeniye en üst seviyede göstermek ya da hayranlığı belirtmek için veya aksine yermek amacına yönelik olarak kullanılır. Bu tür kullanımların konuşanın veya yazarın duygu, düşünce ve tutumlarını daha güçlü ve etkili bir biçimde aktarma işlevleri ön plandadır. Dolayısıyla konuşur veya yazar herhangi bir ürün, durum, kişi, nesne veya olay karşısındaki düşüncesini paragonlar ve daha genel olarak paragonlaştırılan unsurlar aracılığıyla daha etkili bir şekilde ifade edebilir. Konuşur ve yazar açısından böylesi pekiştirme ve etkileme amaçlı kullanım dinleyici veya okuyucu tarafında da karşılık bulur. Bu bakımdan paragonlar dinleyici veya okuyucu üzerinde ilgi çekme, merak uyandırma gibi etkilere ve yan işlevlere de sahiptir. Bu sebeple paragonların hem konuşur veya yazar hem de dinleyici veya okuyucu üzerinde çift işleve sahip olduğunu belirtmek mümkündür ve paragonlaştırılan unsurlar her iki taraf üzerinde de çeşitli ayrıcalıkları ile belirli işlevleri üstlenirler. Böylece anılan söz konusu varlık veya kavramın ya da diğer olguların türünün en iyisi (veya bağlamına göre en kötüsü) olduğu, yani en uç noktaya konumlandırıldığı bilgisi paragonlaştırılan unsurlar yoluyla dilde ifade edilmiş bulunur.

Paragonlar, az sözle çok şey anlatmak olarak özetlenebilecek söyleme dönük işlevleriyle de ön plandadırlar. Örneğin akademide en tepedeki *profesör* ünvanı çeşitli bağlamlarda paragonlaştırılmış olarak kullanılabilir (14). Dolayısıyla çok daha hacimli ifadelerle aktarılabilecek bir durum bu tür paragonlaştırılmış bir ünvan ile hem daha etkili hem de öz olarak aktarılmıştır.

- (14) Okuyup da profesör mü olacak sanki!

Paragonlar reklam veya tanıtım amacıyla kullanıldıklarında hedef kitleyi etkileme, bu kitlenin dikkatini çekme ve ürünü daha akılda kalıcı olarak pazarlama gibi işlevlerle de kullanılabilir. Bu hususta (15)'te yer alan bağlamda *iPhone* paragonu farklı kategoriden (mobilya) ile ilişkilendirilerek tanıtımı ya da pazarlaması yapılan ürünün hem çeşitli niteliklerinin ön plana çıkarılması hem de bu faaliyetin etkisinin artırılması işlevini yerine getirmiştir.

- (15) [Dünyaca ünlü Türk şirket] koltukların iPhone'unu üretiyor. (Özüağ, 2024)

Paragonlar sözvarlığındaki unsurların veya özel adların anlam çeşitliliği kazanması işlevini de beraberinde getirir. Bu kapsamda, paragonlaştırılan unsurlar ve özel adlar üstün nitelikleri aktarma aracı olarak kullanılırlar ve varlıkları, olguları, kişileri veya başkaca hususları karşılaştırma yoluyla temsil etme niteliğini taşır hâle gelirler. Bu sebeple sözlüksel düzeyde *kral*, *kraliçe*, *şah* gibi cins adları en iyi, en üstün gibi farklı anlam bileşenlerini bünyelerine dâhil ederler. Öte yandan paragonlaştırılan özel adlar da genel adlar gibi kullanılarak söylemde çeşitliliğin artırılması veya anlatım yollarının güçlendirilmesi gibi işlevler kazanırlar.

Paragonlar, kendi içlerinde dahi derecelendirilebilir. Diğer bir ifadeyle hâlihazırda paragon olarak söylemde yer alan bir ad *tam*, *kusursuz*, *eksiksiz* gibi daha fazla olumlamaya ve idealleştirmeye yönelik sıfatlar aracılığıyla türün en iyisi, en ideali veya en kusursuzu konumuna bir derece daha taşınabilir. Söz gelimi (16)'da *Mercedes* markalı bir otomobille ilgili yorumda bulunan kimse söz konusu araç markasının diğer modelleri içinde dahi bahsettiği modelin, o markanın öne çıkan ve ayırt edici tüm özelliklerini kapsadığına vurgu yapmaktadır.

(16) Bu araba tam bir Mercedes!

Aynı kategoride birden fazla ad paragon olarak kullanılabilir. Örneğin araba kategorisinde *Mercedes*, *Ferrari*, *Bentley* gibi birden fazla marka paragonlaştırılan marka adı bulunabilir ve bunların tamamı en iyi, en mükemmel veya en kusursuz örneği teşkil edebilir. Öte yandan paragonlaştırılma aynı kategoride uç kutuplarda da yer alabilir. Diğer bir ifadeyle aynı kategoride paragonlaştırılan adlardan biri en olumlu örneği teşkil ederken bir başkası en olumsuz örneği temsil etmede kullanılabilir: olumlu içerikli *Mercedes*'e karşılık olumsuz içerikle *TOFAŞ* gibi.

Başka bir derecelendirme, aynı söylem içinde birden fazla paragonlaştırma yoluyla gerçekleştirilebilir. (17)'de yer alan *Mercedes* ve *Bentley* markalarının her ikisi de paragonlaştırılmaya aday iken *Bentley* konuşurca bazı yönleri daha da ön plana çıkarılmış ve *Mercedes*'e kıyasla daha da paragonlaştırılmıştır.

(17) Cep telefonlarının *Mercedes*'i, hatta *Bentley*'i kesinlikle *iPhone*'dur.

Bu tür örneklerde kişisel tutumların ve tecrübelerin arka planda paragonlaştırmaları etkileyerek biçimlendirdiği belirtilmelidir. Dolayısıyla ilgili paragonların hangi yönleriyle (hızlılık, lüks olma, dayanıklılık, donanım kapasitesi vs.) ön plana çıktıkları söylemi üreten tarafından kodlanmaktadır ve bağlamın öncesi ile sonrası bunun çözümünde etkindir. Bu hususta (17)'deki söylemin ardından (18)'deki gibi bir tümce, hangi yönleriyle paragonlaştırma yapıldığını açıklar niteliktedir. Dolayısıyla *iPhone* model telefonlar sağlam ve lüks

olma nitelikleri yönüyle türünün en tepesinde yer almakta, bu yönüyle paragonlaştırılmaktadır.

(18) iPhone'lar artık sağlamlık ve lüksün göstergesi oldu adeta.

Paragonlaştırılan unsurlar arasında derecelendirmenin yapılamaması veya paragonlaştırmaya elverişli birden fazla unsur bulunması durumunda ise bunların tamamı aynı söylem içinde yer alabilir (19). Bu tür kullanımlarda paragonlaştırmaya esas nitelikler eşit düzeyde ön plandadır ve paragonlaştırılan unsurlar da eşit seviyede bulunur. Dolayısıyla bu tür paragonlardan “en” eşit derecede birden fazla ad üzerinden karşılanabilir bir görünüm sunar.

(19) Çocuk sanki bizim okul takımının Ronaldo’su veya Messi’si gibi oynuyor.

Varlık veya kavramların olumlu yönlerinin dışında, daha önce de belirtildiği üzere, olumsuz yönlerini ön plana çıkarmada kullanılan paragonlar da mevcuttur. Diğer bir ifadeyle paragonlar çoğunlukla olumlu yönleriyle ön plana çıkan örnekler etrafında şekillenir. Ancak olumsuz yönleri dolayısıyla aşırılıkları da temsil edebilir. Bu bağlamda paragonları tanımlamada kullanılan en mükemmel, en kusursuz veya idealize edilmiş örneği temsil etme durumu tam aksi yönde şekillenir ve *en kötü*, *en kusurlu* veya *en istenmeyen/beğenilmeyen* örneği temsil etme niteliği belirgin hâle gelir. Söz gelimi, Amerikalı bir seri katil olarak kötü şöhrete sahip olan ve son yıllarda hakkında çeşitli diziler, belgeseller yayımlanarak dünyaca tanınır hâle gelen *Jeffry Dahmer* bu noktada seri katiller içerisinde en uçta konumlandırılan olumsuz içerikli bir paragon olarak söylemde yer bulabilir (20).

(20) İşte yerli Jeffrey Dahmer: Çumra Canavarı Abdullah Aksoy
(Medya Tava, 2022)

(21)’de yer alan bağlamda farklı bir coğrafyada yer alan bir paragon unsur yerel olarak bağdaştırma içinde bulunabilir. Diğer bir ifadeyle dünyaca ünlü bir kişi (yazar, sanatçı, sporcu vs.) benzer nitelikleri taşıyan yerel bir kişiyle özdeşleştirilebilir ve paragonlaştırılan esas kişi yer adıyla veya etnik adla beraber söylem içerisinde bulunabilir:

(21) a. Karadeniz’in Ricky Martin’i evleniyor. (Olay53, 2010)

b. Sivashlı Cindy, yeni sevgilisiyle ilk kez görüntülendi. (Haberler, 2018)

Paragonlaştırılan unsurlar, ilk örnekleri esas alınarak ikincisi, üçüncüsü veya sonrakiler şeklinde bir derecelendirmeye tabi olabilirler. Bu noktada (22a)’da yer alan bağlamda adeta küresel bir paragon hâlini alan *11 Eylül* tarihi ve (22b)’de ise dünyaca bilinen İspanyol yazar *Cervantes* paragon konumuna yükselerek esaslı örnek teşkil eden unsurlar hâlini almışlardır.

- (22) a. Amerikan casusları *ikinci 11 Eylül*'e hazır mı? (FikirTuru, 2021)
- b. [...] bazı eleştirmenler tarafından İspanyol romanının İkinci Cervantes'i olarak adlandırılmıştır. (Opera Kitap, 2020)

Paragonlarda Bilinirlik, Geçicilik ve Kalıcılık

Paragonlar genellikle yerel, ulusal veya evrensel olma niteliklerini taşıyıcılar da sınırlı bir bağlamda ve çevrede de birtakım paragonlar ortaya çıkabilir. Söz gelimi, çalışkanlığı ile ön plana çıkmış birisi için (23)'teki bağlam yalnızca sınırlı bir çevrede hatta yalnızca konuşur ile dinleyici arasında çözümlenebilir durumda olacaktır. Bu örnekte paragonlaştırılan *Hasan Yılmaz*, aynı üniversitenin farklı bir biriminde görev yapan ve çalışkanlığı, iş bitiriciliği ile ön plana çıkmış bir kişi olabilir. Ancak bu bilgi yalnızca ilgili kurum ve hatta birim mensuplarıyla sınırlı kalabilir. Böylesi paragonları *sınırlı kitle paragonları* veya ortaya çıkma, geçerlilik ve tükenme süreleri göz önünde bulundurulduğunda *anlık paragonlar* ya da *süreli paragonlar* olarak tanımlamak da mümkündür. Ancak bu tür paragonlaştırılan adların zamanla daha bilinir ve tanınır hâle gelmesi geçerlilik alanlarını ve sürelerini artırabilir, böylece bunlar genel paragonlara dönüşebilirler. Söz gelimi bu bağlamda yer alan kişi, ilgili üniversitenin tarihi boyunca anılacak ve hatırlanacak bir kişi statüsüne yükselebilir ve böylece adının paragon işleviyle kullanımı da uzun yıllar boyunca devam edebilir.

- (23) Ahmet, Mühendislik Fakültesinin Hasan Yılmaz'ıdır.

Brdar ve Brdar-Szabó (2007), özel adların paragonlaştırılarak metaforik olarak kullanımlarını [bir şeyin X'i] (X=özel ad) formülü üzerinden izah ederler. Bu tür metaforik kullanımların ortaya çıkış sürecinin karmaşık, dinamik ve esnek olduğunu belirtirler ve bu sürecin çıktılarının her aşamada yeniden düzenlenebileceğini, bilgiyle zenginleştirilebileceğini veya tükenebileceğini savunurlar. Yani paragonlaştırılmış kullanımların zaman içinde içeriklerinin değişmesi veya bu tür kullanımların son bulması mümkündür. Dolayısıyla paragonlaştırılmaya elverişli kişi adları ya da diğer özel adlar zamanla değişebilir veya geçmişte paragonlaştırılan adların bir kısmı unutulabilir. Bu kapsamda önceleri paragon durumunda kullanılan ve bu işlevle örnekleri pek çok TV, sinema veya radyo yapımında/kaydında ayrıca basın-yayın faaliyetlerinde yer bulan *Maradona*, *Pele* gibi futbolcu adları günümüzde bilhassa Y ve Z kuşağı için adeta unutulmuş, bunların yerini *Ronaldo*, *Messi* gibi hâlen hayatta olan ve medyada, basında sık sık yer alan, diğer bir ifadeyle güncelde bulunan oyuncular almıştır. Ancak önceki paragonlaştırılmış kullanımlarda da görüldüğü üzere bir süre sonra bu oyuncuların yerlerini başka oyuncular alacak ve bu sebeple farklı paragonlar türetecektir. Buna rağmen *Aynştayn* gibi

daha evrensel ve çağlar üstü olma niteliği taşıyan paragonların ise daha uzun süre kullanımda kalması muhtemeldir. Paragonlaştırılan bu adların kullanımda olup olmamaları ise güncel değerlerine, basın-yayın, sosyal medya gibi mecralarda ne oranda yer alıp almadıklarına göre değişiklik gösterir. Diğer bir ifadeyle hâlihazırda gündemde olan veya yakın zamana kadar gündemde kendine yer edinen adlar paragon olarak işlev görürler ancak bir süre boyunca gündemde yer alamayan paragonlaştırılmış adlar zaman içinde unutulurlar ve bunlar kuşaklar arasında aktarılmayabilirler. Öte yandan yer adları gibi değişmesi veya silinmesi mümkün olmayan özel adların paragonlaştırılma durumlarındaki değişiklikler ise daha kalıcıdır (24).

(24) Ortadoğu'nun Paris'i nasıl iflas etti? (GZT, 2021)

Paragonlaştırılan Unsurlar

Özel Adlar

Özel adlar, paragonlaştırmaya en elverişli unsurlar arasındadır. Bu özel adlar arasında yoğunluk kişi adları veya marka/model adlarında iken coğrafî oluşum özellikleri, turistik nitelikleri veya başkaca özellikleri dolayısıyla belirgin bazı yer adları da paragonlaştırılabilir. Ayrıca *Oxford* (Üniversitesi) gibi kurum adları da paragonlaştırılabilir ve *Urfa'da Oxford vardı da biz mi okumadık?* gibi halka mal olmuş söylemlerde kendilerine yer bulabilirler. Dolayısıyla a) kişi adları, b) marka/model adları, c) yer adları, d) kurum adları sıkça paragonlaştırılan özel adlar arasındadır.

Paragonlaştırılan özel adlar genellikle bu niteliklerinden bağımsız olarak bir bakıma cins adı olma niteliğini kazanırlar ve söz dizimi içerisinde genel adların sahip olduğu tüm özellikler etrafında kullanılmaya başlanırlar. Paragonlaştırılan özel adlardan bir kısmı bu sebeple sözlüklerde de tanımlanabilirler. Bu bakımdan örneğin *Cadillac* özel adı *Collins English Dictionary* içerisinde 'türünün en lüksü veya en yüksek kalitelisi' şeklinde, paragonlaştırılmış olarak listelenmektedir ve *Oxford Learner's Dictionary* gibi başka bazı sözlüklerde de benzer tanımlar yer almaktadır (Brdar-Szabó ve Brdar, 2023, s. 10). Buna karşın bu araştırma kapsamında yapılan taramalar doğrultusunda, Türkçe sözlüklerde henüz böylesi paragonlaştırmalara ilişkin anlam tanımlamaları tanıklanabilmiş değildir. Ancak *Danzig* yer adından geldiği belirtilen (bk. *Güncel Türkçe Sözlük*) *daniska* adı 'çok iyi, en iyi, en güzel, en seçkin' anlamı üzerinden paragon olma işleviyle kullanılmaktadır ve *daniskasını bil-mek* veya *daniskasını yapmak* gibi bazı öbek yapılarında da aynı işlev ve anlam içeriğiyle kullanılmaktadır. Ayrıca *işin daniskası* yapısı içinde de Türkçede daha çok konuşma dilinde paragonlaştırılmış olarak yer almaktadır. Ancak bu unsur daha çok olumsuz içerikteki durumları tanımlamada tercih edilmekte-

dir: *saçmalığın daniskası, aptallığın daniskası, rezaletin daniskası, yüzüstlüğü daniskası, Mutsuzluğun Daniskası* (kitap adı) vd.

(25) Bu yani senin yaptığın edepsizliğin daniskası. (Yenigün, 2023)

Genel Adlar/Sıfatlar

Herhangi bir kişi, marka, model vb. özel varlığa işaret etmeden yalnızca ‘en iyisi, en mükemmeli’ vb. anlam içerikleriyle *şah, padişah, kral, sultan, kraliçe, profesör, âlâ* gibi genel adlar ve sıfatlar, ilgili bağlamlar içerisinde paragonlaştırılarak kullanılabilirler. Söz gelimi (26)’da yer alan bağlamda *kral* ve *kraliçe* unsurları genel olarak ‘en iyisi’ içeriğiyle paragonlaştırılmış olarak yer almaktadır ve cinsiyetlere göre de farklılaştırılmıştır.

(26) Onlar bu işin kralını, ben kraliçesini yapıyorum. (Gerçek İzmir, 2020)

En üst rütbe, makam veya akademik ünvan ifade eden unsurların paragonlaştırılmış kullanımları genellikle [bir şey(ler)in X’i] formülü içerisinde kullanım alanı bulurlar. Aksi hâlde bu tür unsurların paragonlaştırmaya yönelik işlevleri belirsizlik taşır. Ancak yine de *Kralı gelsin!* gibi ifadeler içerisinde böylesi unsurların paragonlaştırılmış anlam ve sezdirim içerikleri ön planda bulunabilir.

Tarihler

Dünya genelinde, bir bölge veya yöre ya da ülke genelinde vuku bulmuş, toplum belleğinde olumlu veya olumsuz çeşitli izler bırakan bazı olayların gerçekleştiği tarihler, sonraki zamanlarda gerçekleşen benzer içerikteki ve nitelikteki olayları ifade etmede paragonlaştırılmış olarak kullanılabilir. Örneğin 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri sınırları içerisinde gerçekleştirilen saldırılar ani gelişen, şoke edici ve uzun süren küresel sonuçları bulunan olaylar olma niteliğini taşımaları sebebiyle bu olayların gerçekleştiği gün ve ay olan *11 Eylül* metaforik olarak genelleyici yönüyle kullanılılmaktadır (Brdar-Szabó ve Brdar, 2023, s. 4). Bu bakımdan bu tarih pek çok toplumda benzer olayları tanımlamada bir paragon olarak kullanılmaktadır. Türkiye’de de bazı olayların, saldırıların vs. nitelendirilmesinde ve tanımlanmasında *11 Eylül* tarihi paragonlaştırılmış kullanım örneklerine sahiptir. Bu kapsamda örneğin 2003 yılında İstanbul’daki terör saldırıları veya başkaca dönüm noktası teşkil eden olayların aktarılmasında etkinin artırılması veya karşılaştırmaların yapılması gibi arka plan amaçları doğrultusunda bu tür paragonlar kullanılabilir:

(27) a. 20 Kasım 2003 Türkiye’nin 11 Eylül’üydü... (Barlas, 2004)

b. [...] 15 Temmuz darbe girişiminin Türkiye’nin 11 Eylül’ü olduğunu da vurguladı. (NTV, 2016)

Sonuç ve Tartışma

Her ne kadar Türkçede sık kullanılmasa dahi *paragon* sözcüğü, bazı ünvanlar ya da mevki ifade eden unsurlar, ayrıca paragonlaştırılan özel adlar tür, kategori veya grup bireyleri arasında karşılaştırma yaparak bunlardan en iyisini, mükemmeli, kusursuzunu ya da tam aksine en kötüsünü, olumsuzunu tanımlamada ve öne çıkararak türün diğer üyelerini belirtmede işlev görebilir. Bu noktada paragonları genel itibarıyla şu üç ana kategori altında tanımlamak mümkündür: 1. *paragon* teriminin kendisi, 2. en tepede yer alan konum, makam, mevki niteleyen ünvanlar, 3. paragonlaştırılan adlar ve diğer unsurlar. Bunlardan bilhassa özel adlardan marka, model, ürün adlandırmaları bu kategorilerin gerek kendi içlerinde gerek kendi aralarında mukayeselerinin yapılabilmesi için etkin olarak iletişimde kullanılır hâle gelmiştir. Günümüzde dil konuşurları bir kategorinin üyelerini başka kategorilerin paragonlaştırılan üyeleri üzerinden mukayese edebilmekte, böylece daha etkili ve açıklayıcı söylemler geliştirebilmektedir. Bu noktada paragonların söylemi pekiştirdiği, dinleyici veya okuyucu üzerinde daha fazla etki oluşturma amacına yönelik olarak kullanıldığı, reklamcılık, tanıtım gibi faaliyetlerde de bu tür paragonlaştırılan unsurlardan yararlanıldığı belirtilmelidir.

Paragonlaştırmada tercih edilen genel nitelikteki *kral*, *şah*, *sultan*, *nirvana*, *daniska* gibi adların yanı sıra marka ad bilimi açısından model adları, kişi adları, yer adları gibi özel adlar ya da belirli tarihler gibi diğer yapılar da sıkça öne çıkmaktadır. Bunlardan bazıları toplum belleğinde kalıcı olarak yer edinmişken bazıları zaman içerisinde güncelliğini ve bilinirliğini yitirebilmektedir. Bu hususta Türkçenin tarihsel veya modern farklı lehçeleri ya da ağızları için de paragon temelli çalışmaların yapılması, bu unsurların ad biliminin bakış açısıyla daha detaylı olarak incelenip tarihsel süreçte nasıl şekillenerek çeşitlendiklerinin açıklanmasında ve yine tarihsel örneklerinin belirlenmesinde faydalı olacaktır. Böylelikle tarihsel dönemler başta olmak üzere ilgili lehçelerde paragonlardan ne derece faydalandığı, ayrıca mükemmeli veya ideali ya da bunların tam aksine en olumsuz, kötüyü ifade eden örneklerin dilde hangi araç ve yöntemlerle tanımlanıp şekillendirildiği gibi hususlar daha ayrıntılı olarak ortaya konulmuş olacak, bu noktadaki değişim, dönüşüm ve farklılıklar somut veriler üzerinden takip edilebilecektir. Öte yandan paragonlaştırmanın psikolojik geri planına ilişkin yapılacak disiplinler arası anket destekli araştırmalarla da bu sürecin şekillenmesinde etkili dil-dışı faktörlerin neler olduğu gibi hususlara ilişkin daha ayrıntılı bilgiler ortaya konulabilecektir.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Algeo, J., & Algeo, K. (2000). Onomastics as an interdisciplinary study. *Names*, 48(3-4), 265-274.
- Athanasiadou, A. (2023). Paragon and antonomasia: Similar but/and different? *Lingua*, 288, 1-11.
- Avcı, İ. (2020, Eylül 29). Karavanların Nirvanası: Crawler Otağ 600. <https://www.arabam.com/blog/genel/karavanların-nirvanası-crawler-otag-600/>
- Barlas, M. (2004, Ekim 25). 20 Kasım 2003 Türkiye'nin "11 Eylül"üydü... *Sabah*. https://www.sabah.com.tr/yazarlar/barlas/2004/10/25/20_kasim_2003_turkiye_nin_11_eyluluydu
- Barcelona, A. (2003). Names: A metonymic 'return ticket' in five languages. *Jezikoslovlje*, 4(1), 11-41.
- Barcelona, A. (2004). Metonymy behind grammar: The motivation of the seemingly 'irregular' grammatical behaviour of English paragon names. In G. Rad-den & K.-U. Panther (Eds.), *Studies in linguistic motivation* (pp. 357-374). Mouton de Gruyter.
- Brdar, M., & Brdar-Szabó, R. (2007). When Zidane is not simply Zidane, and Bill Gates is not just Bill Gates: Or, some thoughts on online construction of metaphonymic meanings of proper names. In G. Rad-den, K.-M. Köpcke, T. Berg & P. Siemund (Eds.), *Aspects of meaning construction* (pp. 125-142). John Benjamins.
- Brdar-Szabó, R., & Brdar, M. (2023). Figuratively used product names: From ergonyms to eponyms and paragons. *Lingua*, 290. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2023.103552>
- Facebook. (2021, Mayıs 12). Zeytinyağlı baklava denediniz mi? <https://www.facebook.com/watch/?v=181021520560519>
- Ekşi Sözlük. (2023, Mart 13). Yazarların koklamayı en çok sevdiği şey. <https://eksisozluk.com/yazarların-koklamayı-en-cok-sevdigi-sey--7415044?p=39>

- Fikir Turu. (2021, Eylül 9). *Amerikan casusları ikinci 11 Eylül'e hazır mı?* <https://fikirturu.com/jeo-politika/amerikan-casuslari-ikinci-11-eylule/>
- Fikriyat. (2020, Şubat 23). Şairlerin sultanı Baki'nin beyitleri ve anlamları. <https://www.fikriyat.com/galeri/edebiyat/sairlerin-sultani-bakinin-beyitleri-ve-anlamlari>
- Gerçek İzmir. (2020, Mart 7). Onlar bu işin kralını ben kraliçesini yapıyorum. <https://www.gercekizmir.com/haber/-Onlar-bu-isin-kralini-ben-kralicesini-yapiyorum-/76734>
- GZT. (2021, Kasım 17). Ortadoğu'nun Paris'i nasıl iflas etti? <https://www.gzt.com/video/jurnalist/ortadogunun-parisi-nasil-iflas-etti-2193572>
- Haber7. (2007, Haziran 7). Fener'de Tuncay belirsizliği sürüyor. <https://m.haber7.com/spor/haber/246629-fenerde-tuncay-belirsizligi-suruyor>
- Haberler. (2018, Ekim 11). Sivaslı Cindy, yeni sevgiliyle ilk kez görünlendi. <https://www.haberler.com/magazin/sivasli-cindy-yeni-sevgili-siyle-ilk-kez-11320940-haberi/>
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi.
- Keskin, A. (2021). Adbilim odağında lakaplar ve lakaplarla karıştırılan başlıca terim ve kavramlar. *Avrasya Terim Dergisi*, 9(2), 54-62.
- Konya Yenigün. (2021, Mart 3). *Tatlıların şahı künefedir*. <https://www.konyayenigun.com/tatlilarin-sahi-kunefedir>
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire, and dangerous things: what categories reveal about the mind*. University of Chicago.
- Medya Tava. (2022, Kasım 5). *Dünyanın konuştuğu Jeffrey Dahmer'in cinayetlerinin benzerleri Türkiye'de işlenmiş. İşte yerli Jeffrey Dahmer: Çumra Canavarı Abdullah Aksoy*. https://www.medyatava.com/foto-galeri/dunya-nin-konustugu-jeffrey-dahmerin-cinayetlerinin-benzerleri-turkiyede-islenmis-iste-yerli-jeffrey-dahmer-cumra-canavari-abdullah-aksoy_278287
- NTV. (2016, Ağustos 24). ABD Başkan Yardımcısı Biden Türkiye'de. https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/abd-baskan-yardimcisi-biden-turkiyede,Eg-MGdzcYUkC7tO_ehzcpQ/6usfF81L4kqHGh7dA9OfBA
- Olay53. (2010, Nisan 1). Karadeniz'in Ricky Martin'i evleniyor. <https://www.oylay53.com/haber/karadenizin-ricky-martini-evleniyor-15710.htm>
- Opera Kitap. (2020, Temmuz 2). *Benito Perez Galdos*. <https://www.operakitap.com/benito-perez-galdos/>
- Özüağ, E. (2024, Ocak 31). *Koltukların iPhone'unu üretiyor | Dünyaca ünlü Türk şirket* [Video]. Youtube. https://www.youtube.com/watch?v=diDB3Hy_Elg
- rdemirci. (2015, Kasım 24). *Yeşil Deniz (TRT1) [Çevrim içi forum gönderisi]*. <https://www.turkeyforum.com/satforum/archive/index.php/t-739896-p-2.html>

- Ruiz de Mendoza Ibáñez, F. J. (2020). Understanding figures of speech. Dependency relations and organizational patterns. *Language & Communication*, 71, 16-38.
- Taşkın, M. (2017, Kasım 16). Bu işin doğru ya da yanlış olduğunu söylemek için Einstein olmaya gerek yok ki!. *İstikbal Gazetesi*. <https://www.istikbalgazetesi.com/makale/bu-isin-dogru-ya-da-yanlis-oldugunu-soylemek-icin-einstein-olmaya-gerek-yok-ki-180871>
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual.
- Vakko. (2024, Mayıs 30). <https://www.instagram.com/vakko/reel/C7mVXY-rovGz/>
- Yenigün, A. D. (2023, Aralık 8). Yazıklar olsun sizlere... *Kemer Gözcü*. <https://kemergozcu.com/yazi/yaziklar-olsun-sizlere-43.html>
- Zeytinburnu Tıbbi Bitkiler Bahçesi (2007, Mayıs 9). Osmanlı tıbbında gül. <https://www.ztbb.org/2007-tip-festivali/osmanli-tibbinda-gul/>

Extended Summary

Paragons (paragoned names and other related linguistic elements), which are generally examples of figurative or representational use of language, are distinguished from others in that they represent the best, the highest quality, the most beautiful, the most superior, in short, the most perfect, or flawless within a genre, or are positioned at the extreme with other positive or negative aspects. For this reason, paragoned elements and members are more memorable, more popular, known, and recognized by more people, and are forgotten over time either later or not at all compared to other elements and members of the genre. Paragons are distinguished from other members of the same genre by the fact that they are idealized, aspired to in various aspects, or used in comparisons, or vice versa. Therefore, names and other linguistic structures that are paragons in the minds of users, or speakers are idealized, representing the most perfect and ideal example of the genre in question, or, on the contrary, they constitute the worst examples in terms of their negative content or qualities, and in this respect, they are at the extremes. In a sense, such elements are examples, the epitomes that are taken as a basis for comparing beings, concepts, or phenomena with each other.

The main function of paragons is to express in comparisons or descriptions the most prominent, most perfect or perfect example of a species or category, or, conversely, the most extreme member of it in terms of its negative characteristics. Paragons are often used to praise, appreciate, show the highest level of admiration or admiration for, or, conversely, to denigrate, phenomena, concepts, persons, products, or situations, etc. Such uses have the primary function of conveying the speaker's or writer's feelings, thoughts, and attitudes in a more powerful and effective way. Therefore, the speaker/writer can express his/her opinion about a product, situation, person, object, or event more effectively through paragons and, more generally, paragoned elements. Such use for reinforcement and influence on the part of the speaker and writer is also reciprocated by the listener or reader. In this respect, paragons also have effects and side functions such as attracting attention and arousing curiosity on the listener/reader. For this reason, it is possible to state that paragons have a double function on both the speaker/writer and the listener/reader, and the paragoned elements assume certain functions with various privileges on both sides. Thus, the information that the said entity or concept or other phenomenon is the best of its kind (or the worst, depending on the context), that is, that it is positioned at the most extreme point, is expressed in language through paragoned elements.

Although paragons are usually local, national or universal, some paragons may also occur in a limited context and environment. For example, for a person who stands out for his/her hard work, with his/her paragoned use, would be analyzable only in a limited environment, and only between the speaker and the listener. The person, who is paragoned in such an example, may be a person who works in a different department of the same university and who stands out for his hard work and diligence. However, this information may be limited only for the members of the relevant institution or even the unit. It is also possible to define such paragons as limited mass paragons, or momentary paragons or ephemeral paragons, considering their emergence, validity

and exhaustion periods. However, as such paragoned names become more known and recognizable over time, their validity and duration may increase, and thus they may become general paragons.

Even though it is not frequently used in Turkish, the word paragon, some titles, titles, or elements expressing status, as well as proper names that are paragoned, can function to identify and highlight the best, perfect or on the contrary, the worst, negative one by making a comparison between individuals of a species, category or group, and to indicate the other members of the species. At this point, it is possible to define paragons in general under the following three main categories: 1. the term paragon itself, 2. titles that characterize the position, office or position at the top, 3. names and other elements that are paragoned. The last of these, in particular, has been used effectively in communication due to the increase in brand, model and product names in order to make comparisons within and between these categories. Today, language speakers can compare the members of one category with the paragoned members of other categories and thus develop more effective and explanatory discourses. At this point, it should be noted that paragons reinforce the discourse, are used to create more impact on the listener (reader), and such paragoned elements are also used in activities such as advertising or promotion.

In addition to general names such as *kral*, *şah*, *sultan*, *daniska*, brand and model names, personal names, place names or other general elements such as dates are frequently used in paragoning. While some of these are permanently embedded in the collective memory, others may lose their currency and recognition over time. In this regard, conducting paragon-based studies for different historical or modern variants or dialects of Turkish will be useful in explaining how these elements have been shaped and diversified in the historical process and determining their historical examples. In this way, issues such as the extent to which paragons are utilized in the relevant variants, especially in historical periods, as well as the tools and methods by which examples expressing perfection or perfection are defined and shaped in the language will be revealed in more detail, and the changes, transformations and differences at this point will be followed through concrete data. On the other hand, interdisciplinary survey-supported research on the psychological background of paragoning will provide more detailed information on issues such as what non-linguistic factors are effective in shaping this process.

Sözcük Ölümü ve *Erinç* Edatı Üzerine

Vahit TÜRK*

Özet

Bir dilde eş anlamlı sözlerin uzun süre bir arada yaşaması çok karışılan bir durum değildir. Dillerde sözlerin kullanımdan düşmesinin çeşitli nedenleri vardır. Nedenlerden bir kısmıyla bütün dillerde karşılaşılır, bir kısmı ise dillerin kendi tarihiyle ilgilidir. Söz ölümü genellikle bir sözün anlam alanına dilin kendi kaynağından ya da başka bir dilden bir sözün girmesi nedeniyle olur. Ana yurttan ya da ana kitleden uzaklaşan kitlelerin dilinde zaman içinde değişimler görülmeye başlanır ve bu durum lehçe oluşumlarının da asıl nedeni olur. Türk dili, sözcükleri öncelikle ad ve eylem olarak iki ana bölüme ayırır. Sıfat, zarf, zamir; sözcüklerin cümle içinde yüklendikleri görev adlarıdır. Türk dilinin yapısında edatın olmadığı, bu sözcük çeşidinin sonradan adlardan ya da eylemlerden tüetildiği dillerin benimsediği bir görüştür. Edatlar, kalıplaşmış ve kendi başlarına anlam yükü olmayan ancak cümlelerin anlamına katkısı olan sözlerdir. *Erinç*, Türk dilinin ana yardımcı eylemlerinden biri olan *er-* eyleminden tüemiş, Bengü Taşlarda, Uygur ve Hakanlı metinlerinde karşılaşılan bir sözcüktür. Bu sözcüğün cümleye katkısı, anlama kesinlik ya da olasılık katmaktır. Hakanlı metinlerinden sonra yazı dilinde karşılaşılmayan bu sözcük yerini *er-* ve özellikle *tur-* eyleminin geniş zaman çekimli biçimlerine bırakmıştır. Bugünkü Türk yazı dillerinde de *erinç* sözünün cümleye kattığı işlevle *turur* biçiminden gelen *-dlr* bildirme ya da kuvvetlendirme eki kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Söz ölümü, ana yardımcı eylem, güçlendirme, olasılık, Bengü Taşlar, Uygur metinleri, Hakanlı metinleri

* Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/05jvrwv37>
v.turk@iku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8611-9939>

On the Concept of Word Loss and the Postposition Erinç

Abstract

It is not a very common situation for synonyms to coexist in a language for a long time. There are various reasons why words fall out of use in languages. The death of a word is usually caused by the introduction of a word from the language's own source or from another language. The language of the masses who move away from the motherland or the main mass begins to change over time and this becomes the main reason for the formation of dialects. Turkish language divides words into two main categories: nouns and verbs. Adjectives, adverbs, pronouns are the names of the tasks that words undertake in a sentence. It is accepted by linguists that there are no postpositions in the structure of the Turkish language and that this type of word is derived from nouns or verbs. Erinç is a word derived from the verb *er-*, which is one of the main auxiliary verbs of the Turkish language, and is encountered in Old Turkic inscriptions, Uighur and Karakhanid texts. The contribution of this word to the sentence is to add certainty or probability to the meaning. This word, which was not attested in written language after the Karakhanid texts, was replaced by the present tense inflected forms of *er-* and especially *tur-*. In modern Turkic written languages, the *-dır* declarative or strengthening suffix from the form *turur* is used with the function that the word *erinç* adds to the sentence.

Keywords: Word loss, copula, intensification, possibility, Old Turkic Inscriptions, Uighur texts, Karakhanid texts

Bu çalışmada kısaca sözcük ölümüne değinilecek ve Bengü Taşlarda sıkça kullanılan ancak sonraki dönemlerde seyrekleşerek kullanımdan kalkan *erinç* edatının işlevleri üzerinde durulacak, sözcüğün yerini başka sözcüklere bırakması ve dilde kullanıldığı süre içindeki durumu değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu edat üzerin çeşitli vesilelerle durulmuş, müstakil çalışmalar da yapılmıştır (Kekevi, 2019; Karahan, 2023) ancak bu çalışmada adı geçen edat farklı yönleriyle değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Dillerin tarihî metinleri üzerinde yapılan çalışmalar, birtakım sözcüklerin zamana direnemediğini ve aşınarak sonraki dönemlerde kullanımdan düştüğünü ortaya koyar. Türkçenin tarihî metinleri incelendiğinde de pek çok sözün bir sonraki dönem metinlerine yansımadağı görülür. Bu durum, özellikle tarihî dönemlerin sınırlı sayıdaki metinleriyle dilin söz varlığının bütününi yansıtamayacağı biçiminde açıklanabilir ancak pek çok sözcüğün de çeşitli nedenlerle kullanımdan kalktığı, yerini başka sözcüklere bıraktığı bilinen bir durumdur. Sözcüklerin böyle bir durumla karşılaşmasının dil içi ve dil dışı nedenleri vardır. Sözcük ölümü olarak adlandırılan bu olay, sözcüğün karşıla-

dığı kavramın toplum hayatındaki değerini yitirmesi sonucunda ortaya çıkabileceği gibi bütünüyle başka nedenlerle de olabilir. Kavram alanı boşalması yaşamayan bir sözcüğün kullanım dışı kalmasının ana nedeni olarak sözcüğün taşıdığı anlamın başka bir sözcüğe yüklenmesi gösterilebilir. Aynı anlamı taşıyan iki söz, bir süre eş zamanlı kullanılsa da zaman içinde biri ya unutulur ya da başka bir anlam yükü kazanarak varlığını sürdürür. Türkçede bu iki durumun da pek çok örneğine tanık olunur. Eş anlamlı sözlerin uzun süre birlikte yaşamaları sık görülen bir durum değildir. Konuyla ilgili olarak “birden fazla kelimenin aynı kavramı yansıtmayı düşünülemez” diyen Doğan Aksan bu tür sözcüklere eş anlamlı yerine yakın anlamlı denmesinin daha doğru olduğunu belirtir (1978, s.72).

Tarihî Türk yazı dili için sözcük ölümünün dil içi esas nedenlerinden biri, Türk tarihinde sıklıkla yaşanan bir durum olan devleti yöneten boyun değişmesi ve değişik bir lehçenin yazı dili konumuna yükselmesidir. Egemen olan boy değiştiğinde sonraki egemenin dilinde olmayan önceki egemenin lehçesine ait birtakım sözcükler, yazı dilinde kendine yer bulamayabilir ve bu tür sözcüklerin bir kısmı zaman içinde konuşma dilinde de unutulabilir. Tarihî Türk lehçelerinin söz varlığı, bu yönüyle araştırılıp tam bir durum tespiti henüz yapılmamıştır. Sözcük ölümünün dil dışı temel nedenlerinden birincisi; din değişikliği ya da dinin, din kurumlarının toplum hayatı üzerindeki etkisinin artması, ikincisi uygarlık çevresi değişikliği, bir başkası ise toplumun yaşama biçimini değiştirecek bir yurt ve çevre değişikliğinin yaşanması dolayısıyla değişik dillerle komşuluk yapma ve onlardan etkilenmedir. Bunların dışında da birtakım etkenler sayılabilir. Kişioğluna çeşitli kutsalları sunan din, ulusun tarihi boyunca dış etkilenmelere karşı oluşturduğu pek çok engeli ortadan kaldırma gücüne sahiptir. Dinin kutsal kitabının dili ya da dinin alınıp öğrenildiği ulusun dili prestijli dil konumundadır ve özellikle kitabı olan din, o kitabın dilini de adeta dayatır. Din, aslında hiçbir gereklilik olmadığı hâlde kısa sürede pek çok sözcüğü de yeni yayıldığı, etki alanına aldığı ulusun diline taşır ve dilin kendi kaynağından gelen pek çok sözün canlılığını yitirmesine, bayağılaşıp kullanımdan düşmesine, toplum hayatından uzaklaşmasına yol açar. Bu tür sözcüklerin bir bölümü bütünüyle yok olurken bir bölümü de dar bir çevreye sıkışıp varlığını sürdürür; bir kısmı deyim, atasözü ya da türkü gibi kalıplaşmış, bir yönüyle donuklaşmış dil ürünlerinde yaşamak için çabalar. Bir sığıntı olarak yaşayan bu tür sözler, ortak dil için pek bir anlam ifade etmezler ancak canlılığını yitirerek âdeta donarlar, anlamları da içine sığındığı yapıyla sınırlı kalır.

Söz ölümünün ana nedeni, o sözün anlam ya da kullanım alanına yeni bir sözcüğün girmesidir. Bu yeni sözcüklerin kaynağı ana dil olabildiği gibi yabancı bir dil de olabilir. Dilde var olan bir sözcüğün anlam alanına gelen alıntı

sözcükler, genellikle bilgi alıntısı değil özentî alıntısıdır ve bunlar çoğunlukla toplum üzerinde etkisi olan eğitimli kişilerce dile taşınırlar. Bunların öncelikli kullanım alanları yazı dili ve çağımızda çok etkili olan basın yayın dilidir. Dilin içindeki değişmelerde ise kendi içinden gelen sözler arasında değişmeler olabileceği gibi prestijli lehçeye ait bir sözün başka bir lehçenin sözünün yerini alması ya da lehçeler arası özentî de söz konusu olabilir. Günümüzde Türkiye Türkçesine ait birtakım sözcüklerin ve gramerlik biçimlerin televizyon dizileri aracılığıyla lehçelerde kullanılması karşılaşılan bir durumdur. Bir başka neden ise uzun süre kullanımda olan bir sözcüğün aşınmasıdır. Sözcük, bu aşınma dolayısıyla anlamını ve görevini başka bir sözcüğe bırakabilmektedir. Sözcük ölümlerinin ana nedenlerinden biri de yukarıda kısaca değinilen kavram alanı boşalmasıdır. Bu durumda sözcükler ya başka bir anlam kazanarak dildeki varlıklarını sürdürür ya da bütünüyle kullanımdan düşerler (Akar, 2018).

Bir sözcüğün dile girişi de kullanımdan kalkışı da birtakım koşulların sonucudur ve sözcük üretimi ya da sözcük ölümü diye adlandırılan bu tür durumlarla her dilde karşılaşılabilir. Tarihi dönemlerde yaşanan bu tür gelişmeler yazı dili üzerinden izlenebilir ancak yazı dilinde kullanımdan kalkan birtakım sözcüklerin ağızlarda yaşamayı sürdürdüğü sıklıkla görülen bir durumdur, ayrıca dillerin komşuluk ilişkileri de bu tür sözcükler için bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Bu tür sözcüklerin yazı diline yansması duruma göre uzun bir zamanı gerektirir. Sözcüklerin ortak dilin malı olması ve sonraki kuşaklara aktarılması çoğu durumlarda tesadüflere bağlıdır. Sözcükler ancak yazı dilinde kendilerine yer bulduklarında genel dilin bir ögesi durumuna gelebilirler. Yazı diline ulaşma şansı bulan sözcükler zamanla yaygınlaşıp yazı dili sözlüğüne girer ve çağları aşır kuşaktan kuşağa aktarılır; deyimlerde, atasözlerinde, kalıp sözlerde, türk ve şarkılarda kullanılan bu sözcüklerin anlam yükü zenginleşir, dildeki kullanım alanı genişler ve bu sözcükler, yeni üretimlerle bir söz ailesi oluşturur. Her bir sözcüğün değişik bir gelişme çizgisinin, öncelik sonralık ilişkisinin olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır. Bazı sözcükler de ihtiyaç durumunda doğrudan yazıcılarca türetilir ve türetildiği anda yazı dili ögesi olabilir. Dil ustası sanatçıların beğenilerinin ürünü olan bu tür sözcüklerin benimsenmesi ve dilde yaygınlaşması, çoğunlukla sözcüğün hem yapı hem de ses bakımından halkın dil beğenisine uygun düşmesiyle ilgilidir. Bu tür sözlerin yapı bakımından dile uygun olup olmamaları da önemlidir ancak kesin belirleyici değildir. Dillerin ağız sözlükleri, halkın ürettiği ancak yazı diline yansımamış ya da bir süre yazı dilinde kullanıldıktan sonra zaman içinde aşırıp yazı dilinin kullanımından düşmüş, bir bölümü de yerel kalmış sözcüklerden oluşur.

Dillerin varlığını sürdürmesi, ifade yeteneğinin gelişmesi, yayılma alanını genişletmesi; doğrudan doğruya dili konuşan ulusun tarihî macerasıyla, ürettiği sözlü ya da yazılı edebiyat ürünleriyle, hayatı etkileyen bilgi üretimiyle, geliştirdiği uygarlık ve bu uygarlığın çevresine etkisiyle ilgili bir durumdur. Hemen bütün tarihini sınırlı bir bölgede, göçlerin etkilemediği bir yurttan, uzun bir süre aynı yerde yaşamış bir ulusun diliyle Türkler gibi Eski Dünya'nın hemen her yerine dağılarak yani derin bir tarihte ve geniş bir coğrafyada var olarak yaşamış, pek çok ulusla komşuluk ilişkisinde olmuş, yerine ve duruma göre yakın ilişkide iç içe yaşamış, pek çok dinle karşılaşmış, pek çok dini benimsemiş, her birinden etkilenmiş ve onlara da kendi etkisini yapmış, değişik uygarlıklardan etkilenmiş ve onları etkilemiş, dilini pek çok alfabeyle yazmış, bazı yurtlarda başka uluslar içinde dilini, dolayısıyla da kimliğini yitirmiş, birtakım yurtlarda da başka ulusları kendi içinde eritmiş bir ulusun dilini benzer bakışla değerlendirmek kişiyi doğru sonuçlara ulaştırmaz. Bu tür genelleştirici değerlendirmeler, yalnız dilde değil hemen her konuda yanıltıcı olur.

Edat ve Erinç Edatı

Sözcükler, dil incelemelerinde cümle içinde yüklendikleri görevlere göre çeşitli biçimlerde adlandırılır. Bu yönüyle bakıldığında Türkçe genel bir değerlendirmede sözcükleri adlar ve eylemler olarak iki ana bölüme ayırır. Sıfat, zarf, zamir vb., sözcüklerin cümle içindeki görev adları olarak kabul edilir. Yani adlar ile eylemleri sözlük ögesi, ötekileri söz dizimi ögesi olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır. Türkçe dil bilgisi çalışmalarında edat ya da ilgeç olarak adlandırılan sözcük çeşidinin başlangıçta dilde olmadığı, sonraki çağlarda adların ya da eylemlerin birtakım eklerle birleşip kalıplaşması ve anlam boşalmasına uğraması sonucunda oluştuğu bilinen bir durumdur. İlk yazılı metinlerde bu sözcük çeşidinin birkaç sözle sınırlı olması ve her birinin yapısının belirtilen kalıplaşmayı göstermesi, sonraki çağlarda da benzer yolla edatların oluşturulması dikkat çekici ve bunu açıklayıcı bir durumdur. Ayrıca yeni dönemlerde, özellikle Farsça ve Arapça ile yoğun ilişkiye girildikten sonraki çağlarda dildeki edat ihtiyacının daha çok bu dillerden alıntı ögelerle karşılanması bir başka açıklayıcıdır.

Belirtildiği üzere Türkçe bir sözcüğün edat olabilmesi için birbirine koşut iki işlemin aynı süreçte gerçekleşmesi gerekir.

Bunlar, kalıplaşma ve anlam boşalmasıdır. Edatlar, bağlı bilgilerin ve ilişkilerin adlarıdır... Dilde bağımsız olarak var olmayan, yani kendi başlarına kullanılmayan edatlar, söz, söz öbeği ve cümle gibi dil birimleriyle kullanılabilen ve onlara değişik anlam renkleri katan veya onları çekime sokan sözlük veya söz dizimi birimleridir (Karaağaç, 2013, s. 37).

Örnek olmak üzere *ile* ve *gibi* edatlar gösterilebilir. *İle* edatı; bağlamak anlamına gelen *il-* eylemi üzerine getirilen *-e* zarf-fiil ekinin birleşip kalıplaşması sonucu oluşmuş ve *ile* edatının tek başına kullanımında *bağlamak* anlamıyla ilgisi ayırt edilmez olmuştur ancak edat cümlede kullanıldığında iki ögeyi birbirine bağlama görevi yapmakta, yani sözcük anlamıyla ilgili bir işlevi yerine getirmektedir. *Gibi* edatında da benzer bir durum yaşanmıştır ancak bu edatın kökünde bir eylem değil ad vardır. *Kip*; biçim, tarz anlamındadır. Sözcük bu anlamıyla bir dil bilgisi terimidir ve eylem kipi (fiil kipi) biçimiyle kullanılır. Geçmiş zaman kipi, eylemin geçmiş zamandaki biçimi anlamındadır. Edatın yapısı ise *kip+i >gibi* (söz kökü ve iyelik üçüncü teklik kişi ekinin kalıplaşması) gelişmesi sonucu oluşmuştur. Bu edat da yalnız başına herhangi bir anlam belirtmez ancak cümle içinde kullanıldığında bir nesnenin, durumun ya da eylemin bir başka nesneye, duruma ya da eyleme biçim benzerliğini ortaya koyar, yani kök anlamına uygun bir işlev ile kullanılır. Bu iki örnek, sözcüklerin asıl işlevlerinden uzaklaşıp değişik bir işlev üstlenmesinin Türkçedeki yollarından birini açıklamak bakımından önemlidir. Sözcüklerin edatlaşmasını dil bilgiselleşme (gramerleşme) olarak değerlendirmek de mümkündür. Çünkü edatlar, sözlükten daha çok dil bilgisinin, daha özel olarak da söz diziminin (sentaksın) ögesidir. Sözlükler, bu sözcüklere bir anlam veremez ve ancak işlevini belirtirler, yani dildeki kullanım alanlarını tanımlarlar. Dil bilgiselleşme, en kısa tanımıyla bir sözlük ögesinin dil bilgisi ögesine dönüşmesidir. Sözlük ile söz dizimi ilişkisinde ortaya çıkan anlam bilgisel bir olay olarak değerlendirilir (Karaağaç, 2013, s. 288).

Üzerinde durulacak olan *erinç* edatı, Bengü Taşlarda sıkça kullanılan, Uygur ve Hakanlı metinlerinde karşılaşılsa da işlevini başka benzer yapılarla paylaşan ve seyrekleşen, Hakanlı metinlerinden sonraki yazı dillerinde hemen bütünüyle kullanımdan kalkan bir sözcük olarak dikkat çeker. Metinlerdeki duruma bakıldığında bu sözün kullanımdan kalkma nedeni, yerini başka Türkçe sözlere bırakmasıdır. Burada üzerinde durulmaya çalışılacak asıl sorun bu yer değiştirme durumudur.

Erinç edatının hem yapısı hem de anlamı üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülmüş ancak alan uzmanlarınca benimsenen ortak bir düşünceye varılmamıştır.

Sözcüğün *er-* fiilinden geldiği konusunda tartışma yoktur ancak sözcük üzerindeki ek ya da ekler konusu tartışmalıdır. İlk bakışta **er-i-n-ç*; yani eylem, dönüşlü çatı ve eylemden ad yapma ekiyle adlaşmış bir sözcük gibi görülse de Türkçede edat olarak kullanılan sözcükler içinde bu tür pek örnek bulunmayışı tereddüt doğurmaktadır. Edatın yapısı ile ilgili olarak **er-i-n-ç(i)* biçimi, ikinci bir görüş olarak ileri sürülebilir ve *-ç(i)* ögesi, *-taçI* gelecek zaman ekindeki *-çI* gelecek zaman kipi ekinin kalıntısı olarak değerlendirilebilir.

Yukarıda da belirtildiği üzere edatlar, tek başlarına belirgin bir anlamı olmayan ancak cümleyi anlam yönüyle etkileyen ve işlevleri cümle içinde görülebilen sözcüklerdir. *Erinç* edatı, cümleye duruma göre kesinlik ya da olasılık anlamı katan bir sözcüktür. Kaynaklarda bu anlamıyla tanıtıldığı gibi bu edatın olduğu cümlelere anlam verilirken de birbirinin karşıtı olan bu anlamla aktarılır. *Er-* eyleminin bu anlamla herhangi bir ilgisinin olup olmadığı da soru ve sorunlarımızdan biridir. Bu eylemden türetilmiş olan *erki* edatının cümleye olasılık anlamı kattığı ve bu yapının kalıntısı olan *ki* edatının Türkiye Türkçesinde *geldi mi ki, nedir ki* gibi soru yapılarında bugün de kullanıldığı bilinmektedir. Aynı olasılık bildirmeyi Türkçe hem *ol-* eylemiyle (*kara tren gelmez m'ola!*) hem de *tur-* (*-belki- evdedir*) eylemiyle yapmaktadır.

Bugünkü bilgilerimize göre *er-* eyleminin, Türkiye Türkçesinde türemişlerinin anlamlı sözlük kelimeleri olarak kullanımının sürmesine karşın Türk dilinin ilk yazılı metinlerinde asıl eylem yani sözlük kelimesi olma özelliğinin aşıldığı, daha çok yardımcı eylem, hatta Türkçenin ana yardımcı eylemlerinden biri olarak kullanıldığı görülür. Bu görevin hemen bütün dünya dillerinde içinde var oluş bilgisi barındıran eylemlere yüklendiği ise bilinen bir durumdur. *Er-* eylemi bu yönüyle izlendiğinde hem var oluş anlamını içinde barındırdığı hem de bu bilgiyi barındıran *bol-/ol-* (Türk, 2015) ve *tur-* (Türk, 2013) eylemleriyle pek çok işlevde nöbetleştiği görülür. Bu yüzden *er-* eyleminin dildeki yerini ve işlevlerini anlamaya çalışırken *bol-/ol-* ve *tur-* eylemleriyle birlikte düşünmek ve değerlendirmek gerekir. Konuyla ilgili yapılan bir doktora tezinde durum açıkça gösterilmiş, bu sözlerin pek çok yerde nöbetleştikleri yani birbirlerinin yerine kullanıldıkları belirlenmiştir. “*Er-, tur- ve bol-* fiillerinden gelişen şekiller sadece cevheri ek fiil görevini yerine getirmezler. Bunlar aynı zamanda cümlelerin yorumunu ihtimal, şüphe, tahmin gibi görünüş özellikleri bakımından şekillendirme işlevini üstlenmişlerdir. Fakat bu ikinci işlevin cevheri ek fiil başlığı altında değerlendirilemeyeceği açıktır” (Özalan, 2014, s. 53). Çeşitli adlarla anılan bu eylemler, toplu olarak ya da ayrı ayrı da birtakım çalışmalara konu olmuştur.

Kağanlık yazıtlarının söz varlığı incelendiğinde *tur-* eyleminin hiçbir yazıtta asıl eylem ya da yardımcı eylem olarak yer almaması ilgi çekici ve üzerinde durulması gereken bir durumdur. Bu eylem hem asıl eylem hem de yardımcı eylem olarak Uygur metinlerinde yoğun biçimde kullanılacaktır. Bir eylemin Köktürk döneminde yazı dilinde hiç yer almayıp da hemen arkasından gelen yazı dilinde böyle bir sıklıkla kullanılması, yukarıda değinildiği üzere bir lehçe farklılığına işaret olarak düşünülmelidir. Köktürk yazı diline egemen olan lehçede olmayan bu eylem, Uygur lehçesinde yaygın biçimde kullanılmış ve yazı diline de yansımış, Köktürk yazı dilinde *er-* eyleminden türemiş yapıların birtakım görevleri, *tur-* eyleminin çeşitli görünüşleri ile karşılanır olmuştur.

Uygur yazı dilinin devamı niteliğindeki Hakanlı yazı dilinde de *tur-* eyleminin sıklıkla kullanıldığı ve bu durumun sonraki Türk yazı dillerinde de yaygın biçimde sürdürüldüğü görülür. Bu çalışmadaki ilk belirgin iddia ve tespit budur. *Erinç* edatı ile hem Uygur hem de Hakanlı metinlerinde karşılaşılsa da kullanım sıklığı Kağanlık yazıtlarıyla karşılaştırılamayacak durumdadır. Bu edat ile Kağanlık yazıtları dışındaki Ongi, Küli Çor, Haya-Başı, Uyuk Oorzak II, Altın Köl gibi bazı yazıtlarda da karşılaşılr (Ayдын, 2015).

Burada *erinç* edatının metinlerdeki kullanımlarından örnekler verilerek cümleye kattığı anlamlar, cümlede yaptığı görevler üzerinde durulacaktır. Örnekler ve Türkiye Türkçesine aktarmalar, Ercilasun'un (2016) *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları* adlı eserinden alındı. Bengü Taşlarda bu edatın kullanıldığı örnek cümlelerden bazıları aşağıya alındı:

(1) *ikin ara idi oksuz kök türk ança olurur ermiş. bilge kagan ermiş, alp kagan ermiş. buyrukı yeme bilge ermiş erinç; alp ermiş erinç. begleri yeme, bodunı yeme tüz ermiş. anı üçün ilig ança tutmuş erinç.* (KT-D. 3) “İkisi arasında -daha önce- hiç örgütlenmemiş olan semavi Türkleri -örgütleyerek- öylece hüküm sürüyorlarmış. Bilge -derin bilgili ve uzak görüşlü- kağan imişler, alp -yiğit- kağan imişler. Yöneticileri de elbette bilge imiş, alp imiş. Beyleri de halkı da doğru -dürüst ve âdil- imiş. Bu sebeple devleti öylece kurmuşlar...”

(2) *antag külüg kagan ermiş. anta kisre inisi kagan bolmuş erinç, oglutı kagan bolmuş erinç. anta kisre inisi, eçisin teg kılınmaduk erinç. bilgisiz kagan olurmuş erinç; yablak kagan olurmuş erinç. buyrukı yeme bilgisiz erinç, yablak ermiş erinç.* (KT-D. 4-5) “O kadar ünlü kağan imişler. Ondan sonra kardeşleri kağan olmuş, oğulları kağan olmuş. Ondan sonraki kardeşler, ağabeyleri gibi yaratılmadılar; oğulları, babaları gibi yaratılmadılar. Bilgisiz kağanlar tahta oturmuş; kötü kağanlar tahta oturmuş, yöneticileri de bilgisiz imiş, kötü imiş.”

(3) *barduk yirde edgüg ol erinç* (KT-D. 24) “Gittiğiniz yerlerde kazan-cınız şu oldu.”

Bu örneği, “gittiğiniz yerde iyiliğiniz şudur” biçiminde bildiriminin geniş zamanıyla aktarmak da mümkündür. Bu durumda bütün örnekler geçmiş zaman ifade eder yargısının aksi bir durum ortaya çıkar.

(4) *üze teñri, ıduk yir sub, (eçim) kagan kutı taplamadı erinç* (BK-D-35) “Üstte Tanrı, kutsal yer su, -amcam- kağanın ruhu razı gelmedi.”

(5) *teñri ölütmüş erinç* (BT I-B-3) “Tanrı seni öldürdü.”

(6) *teñri, umay, ıduk yir sub basa birti erinç.* (BT II-B-3) “Hiç şüphe yok ki Tanrı, Umay, kutsal yer su -onları- bastı.” (Ercilasun, 2016).

Kül Tigin ve Bilge Kağan bengü taşlarında sıkça geçen *erinç* edatı, Bilge Tonyukuk'ta da üç cümlede kullanılmıştır. Edat, bütün cümlelerde son söz-

cüktür ve yine hemen bütün cümlelerde geçmiş zamanlı bir sözcükten sonra getirilmiştir. Birinci cümledeki ilk *erinç*'in (*ermiş*) *erinç* olduğu devamında gelen *yablak ermiş erinç* kısmından anlaşılmaktadır. Yine Kül Tigin bengu taşındaki “Barduk yirde edgüg ol *erinç*” cümlesi öteki cümlelerden farklılık gösterir. Bütün cümleler eylem cümlesiyken, bu cümle, bir ad cümlesidir. Bu cümleyi sonraki dönemlerde rahatlıkla *ol erür* ya da *ol turur* biçimiyle görebiliriz. Aslında bizce bu dönüşme, Türk yazı dilinin Uygurlar döneminden itibaren başlamış ve gittikçe de yaygınlaşıp *erinç* edatının kullanımını bütünüyle ortadan kaldırmıştır. Çalışmadaki ikinci iddia ve tespit de budur.

Erinç edatının yukarıdaki örneklerin tamamında cümleye birbirinin zıddı olmasına karşın kesinlik ya da ihtimal anlamı kattığı görülüyor. Aynı durum bugün de bildirme göreviyle kullanılan +*Dİr* ekinde vardır. *Erinç* edatının da +*Dİr* ekinin de hangi işlevle kullanıldığı yazı dilinde cümlelerin gelişinden, konuşma dilinde ise hem cümleden hem de vurgudan anlaşılabılır. Metinlerin Türkiye Türkçesine aktarılmasında çoğunlukla *kesinlik* anlamı yeğlenmektedir ancak ad cümlesi örneğinde ihtimal anlamının daha baskın olduğu anlaşılmaktadır.

Marcel Erdal, konuyla ilgili şunlara dikkat çeker: Konuşmacının/yazarın bir önermenin içeriğinin olasılık taşıdığına yönelik tutumunu ifade eden iki parçacık vardır, ikisi de yazılı metinlerde tanıklanmaktadır: *erki* ve *erinç*... *erinç*; kesinlikle, muhtemelen, şüphesiz anlamına gelir... *erinç*, cümlelerin son kelimesidir (2004, s. 276). Clauson da konuya değinir: *Erinç*; *erki* ve *erken* gibi *er-* eyleminden yapılan eskicil bir türetmedir. İşlevi çoğunlukla belki, görünüşe göre gibi anlam karşılıklarını cümleye katmaktır (1972).

(7) *iltirış kagan kazganmasar, yok erti erser; ben özüm bilge tonyukuk kazganmasar, ben yok ertim erser; kapgan kagan, türk sir bodun yirinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti.* (BT II-K-2)

Bu cümleler de daha başka bir duruma işaret etmek üzere alındı. O da *er-* eyleminin rahatlıkla *bol-/ol-* eylemi yerine kullanılmasıdır. Bu örnekler, üç eylemin nöbetleşebileceklerini gösterir. Bu durum, özellikle Çağatay dönemi metinlerinde çok daha belirginleşecek ve sıkça görülecektir.

Eski Uygur Türkçesi Grameri adlı eserde edatın yapısı **er-i-n-ç* biçiminde tereddüt ifadesiyle verilmiştir. Anlam karşılığına ise *herhalde, belki, acaba* sözcükleri yazılmıştır (Eraslan, 2012). Bu anlamlara göre edat, kesinlik işlevini yitirmiş, bütünüyle tereddüt ifade eder duruma gelmiştir ancak *Kutadgu Bilig* diziniyle *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te (DLT) de benzer anlam verilmesine karşın örnekler bu durumun doğru olmadığını, edatın kesinlik içeren işlevle de kullanılmaya devam edildiğini ortaya koymaktadır.

Uygur metinlerinden *Maytrisimit*'ten alınan *ertimlig turur .. öz yaş kentü ürlüksüz menşüsüz erür .. ed tavar kentü artayur; buzulur yok kurug emgek tözlüg adalıg turur...* (Tekin, 1976). “Sonludur; hayatın, ömrün kendisi sürekli ve sonsuz değildir. Mal mülk kendiliğinden mahvolur, bozulur. Yokluğun kökü ıstıraptır ve tehlikelidir” cümleleri de nöbetleşmeyi açık biçimde göstermektedir. Cümlelerde yer alan *erür* ve *turur* eylemlerine Türkiye Türkçesinde karşılık olarak *+dlr*’ın verilmesi de nöbetleşmenin bir başka kanıtıdır.

Edat, 6645 beyitlik *Kutadgu Bilig*’in sekiz beytinde görülür. Eserde anlamı güçlendirme görevi için daha çok *ok* edatıyla *erür/turur* yapılarından yararlanır. Eserin dizininde de edata *olur ki, belki* karşılıkları verilip yine yalnızca ihtimal ifadesi belirtilmiş olmasına karşın eserdeki birtakım örnekler Bengü Taşlardaki anlamı güçlendirme işlevinin de sürdüğünü ortaya koyar.

Edat, eserdeki sekiz beyitten birinde bildirmeyi çağrıştıran görevle, iki beyitte tereddüt edatı olarak beşinde ise kesinlik belirtir biçimde kullanılmıştır. Yani *Kutadgu Bilig*’de *erinç* edatının üç değişik işlevle kullanımı söz konusudur. KB’deki örnekler ve aktarmaları, Arat yayınından alındı.

Kesinlik belirtme:

- (8) *tadu birle katlıp törümiş kılınç*
ölüm buzmağınça buzulmaz *erinç* (882. Beyit)

“Yaratılıştan insan tabiatına sinmiş olan ahlak, ölüm bozmadıkça kesinlikle bozulmaz.” Beyit, “kesinlikle” sözcüğü kullanılmadan hatta olasılık ifadesiyle de aktarılabilir.

Tereddüt belirtme:

- (9) *sağa tegdi kaç kün bu kadgu sakınç*
tegümedin işke işin ne erinç (6350. beyit)

“Bu birkaç gün kaygı ve keder içinde kaldığın için sen de işle pek meşgul olamadın; acaba işler nasıl gidiyor?”

Bildirme göreviyle:

- (10) *sağa kim tegürdi bu kadgu sakınç*
negü erki halin sözün ne erinç (6233. Beyit) (Arat, 1979)

“Kim seni bu kaygı ve kedere düşürdü; bu halin nedir, cevabını öğrenmek isterim.” Bu beyit de tereddüt anlamı düşünülebilir.

Erinç edatı DLT’de de sekiz kere geçer, bunların dördü sözcüğün karşılığı verilirken dördü ise örnek şiirlerde yer alır. Bu eserdeki örnekler ve aktarmaları Ercilasun-Akkoyunlu yayınından alındı.

Sözcük, sözlüğün malzemesi olarak şöyle karşılanır: *erinç*, ola ki anlamında bir edat. *Ola ki o geldi* anlamında *ol keldi erinç* denir. (78/66). Başka bir yerde de şu karşılık vardır: *-erinç* belki (le'alle) anlamında bir edat. Bundan *ol bardı erinç* denir; “O, belki gitti.” (637/533) demektir.

Görüldüğü üzere tanımlamada yalnızca ihtimal işlevine işaret edilmiştir. Ancak örnek metinlerde değişik işlevlerle kullanıldığı da görülür:

- (11) *bardı közüm yarukı*
aldı özüm konukı
kanda erinç kanıkı
emdi ûdın odgurur

“Gözümün ferî gitti. Onun gidişiyile ruhum da kabzolundu. O şimdi nerededir ki beni uykudan uyandırısın.” (35/21-22). Nerededir ki ibaresi nerede acaba olarak da aktarılabilir. Burada kullanılan *ki*, *acaba* anlamıyla kullanılan *erki*’nin Türkiye Türkçesindeki kalıntısıdır.

Bu dörtlükte edatın işlevi, (nerededir acaba?) soruya tereddüt ifadesi katmaktır ve bu, *erki* (Çağatay, 1978) ve Türkiye Türkçesindeki *ki* edatının tereddüt işleviyle birebir örtüşmektedir.

- (12) *yandı erinç ugragı*
keldi berü tugragı
özi kuyı ugragı
alplar kamug tirgeşür

“Düşmanı niteleyerek diyor ki): Galiba o, niyetinden vazgeçti. Onun posta atı (habercisi) bize geldi. O (düşman) vadinin göbeğindedir. Alpları savaş için saf oluşturmaktadır.” (472/378)

Bu dörtlükte sözcüğün DLT’deki açıklamasında yer alan ‘*belki*’ ifadesi kanıtlanır.

- (13) *bardı nelük aymadıñ*
kirü körüp kaymadıñ
könül berü yaymadıñ
boldıñ erinç bolmagu

“Gittin, gidişini niye haber vermedin? Arkanı dönüp niye ilgilenmedin? Gönülün neden bize meyletmiyor? Şimdi senin gibilerin olmaması gereken bir duruma düştün.” (553/456)

Son dizenin (*kesinlikle*) *olmaman gerekiyordu ama oldun* (olmaman gereken bir duruma düştün) biçiminde anlaşılması daha uygun olur, bu durumda edatın işlevi Bengü Taşlardaki işlevi anımsatır.

(14) *yelgin bolup bardukı köylüm añar bağlayu
kaldım erinç kadguka işim udu yıglayu*

“Sevgilim yolcu olup gitti. Ben de gönlümü onun sevgisine bağladım. Onun arkasından sanki hüznün içinde kaldım ve sahibimin ardından ağladım.” (579/476) (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020).

Bu beytin aktarılmasında “*sanki*” kullanılmışsa da kesinlik işlevinin daha ağır bastığı anlaşıyor.

Çalışmanın ilk bölümünde sözcük ölümü ve nedenleri, etnik yapı, egemenlik ve dil ilişkisi, din ve dil ilişkisi, uygarlık çevresi ve dil ilişkisi, coğrafya değişikliğinin dile etkisi, eski sözcük-yeni sözcük ilişkisi, özentî alıntıları, dil-tarih, dil-coğrafya ilişkileri üzerinde duruldu ve bütün bu konularla ilgili kısa değerlendirmeler yapıldı. Bu değerlendirmelerle varılan sonuç, yaşanan hayat koşullarının dil üzerinde son derece etkili olduğudur. Kısaca söylemek gerekirse, dil, hayatı değil, hayat dili belirlemektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde *erinç* edatı üzerinde duruldu ve aşağıda sıralanan sonuçlara dikkat çekilmeye çalışıldı:

1. *Erinç* edatı, Köktürk yazıtlarında sıkça ve anlamı etkileyici bir işlevle kullanılır ancak Uygur ve Hakanlı metinlerinde kullanımın seyrekleştiği, Harezmi metinlerinde ise bütünüyle kullanımdan kalkmış, daha sonraki dönem metinlerinde de görülmemektedir.
2. Hemen bütün kaynaklar edatın kesinlik ve olasılık olmak üzere karşıt anlamlı kullanıldığını belirtir, metinlerdeki kullanımlar da bunu kanıtlar ancak bir tespit olarak kesinlik işlevli kullanımın gittikçe seyrekleştiği, olasılık işlevli kullanımın sıklaştığı belirtilmelidir.
3. Edat, Bengü Taşlarda bütün örneklerde cümlelerin son sözcüğüdür ve eylem cümlelerinin hepsinde geçmiş zaman kipi eki almış sözcüklerle kullanılır. Ad cümlesi olarak karşılaşılan tek örnek, kaynağımızda geçmiş zamanlı olarak aktarılmış ancak cümle, bildirmenin geniş zamanı ile de aktarılabilir.
4. Edat, Uygur yazı dilinde yerini *turur*’a bırakmış ve bu sözcük zamanla yaygınlaşıp Türkçede ad cümlelerinin yüklemine kurmakta, ayrıca *erinç* edatının işlevi olan olasılık ve kesinlik belirtmekte kullanılmıştır. Bengü Taşlarda *tur-* eyleminin hiçbir biçimde kullanılmaması bir başka ilgi çekici durumdur. Bu durumun lehçe farklılığı ile ilgili olabileceği değerlendirilmiştir.
5. Türkçenin ana yardımcı eylemleri olarak düşünülen *er-*, *tur-* ve *bol-* (*ol-*) eylemleri sıklıkla nöbetleşir ve benzer işlevlerle kullanılırlar.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kaynakça

- Akar, A. (2018). Bir söz ölümü türü: kavram alanı boşalması. O. M. Köprülü (Haz.), *Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu (USBS 2018)* içinde (s. 15-21).
- Aksan, D. (1978). *Anlambilimi ve Türk anlambilimi (Ana çizgileriyle)*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Arat, R. R. (1974). *Kutadgu Bilig: II (çeviri)*. Türk Tarih Kurumu.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig: I (metin)*. Türk Dil Kurumu.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey Yazıtları*. Kömen.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University Press.
- Çağatay, S. (1978). Türkçede ki<erki. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uyğur Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengu taşları*. Dergâh.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2020). *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Brill.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Karahan, A. (2023). Eski Türkçede 'erinc' üzerine. *Journal of Turkish Studies*, (Special edition vol. 2), 141-154.
- Kekevi, İ. (2019). Eski Türkçe metinlerde geçen "erinc" sözcüğünün kullanımından hareketle anlam alanı ve etimolojik durumu. *Türkbilig*, (38), 67-76.
- Özalan, U. (2014). *Türk dilinde cevheri ek fiil* (Tez No. 354887) [Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Tekin, Ş. (1976). *Maytrisimit*. Atatürk Üniversitesi.

Türk, V. (2013). Ana yardımcı eylem olarak tur- ve Babür Divanı'ndaki kullanılışları üzerine. *Babur in the History of World Culture*. Babur Halkara Cemaat Fondu.

Türk, V. (2015). Bolgay, bolga, ola üzerine. *Türk Kültürü-Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 1, 11-24.

Extended Summary

Words fall out of use in each language for several reasons, and their semantic content can be taken up by both local and loanwords. When the old texts of Turkic are analysed, it can be observed that many words fall into disuse in the course of time. The conditions of the territories where the Turks lived necessitated a nomadic life, which was adapted by the Turkic tribes in the early ages. Due to the migrations to distant regions, various communities appeared in the early ages, and the language of each community changed over time, which caused new dialects to emerge. In the written period, the dialect of the Turkic tribe that dominated the state formed the basis of the written language, and as the dominant tribe replaced, some changes were observed in the written languages. This is one of the main reasons why some words have fallen out of use in the Turkic languages. Religious relations can be accepted as one of the issues that affect language the most. Due to their way of life, Turks came into contact with various nations and religions. Religions, by their very nature, need to spread and want to increase their followers. The Turks, who lived most of their history under powerful states, were familiar with the existence of many religions within a political structure. As a result of these characteristics, Turks did not find this situation strange and adopted several religions. Changes in religion also affected the language, especially during the translation process of religious texts into their language, many foreign words were borrowed and used by the Turkic communities. Although there were synonymous words in the language, borrowed words that were covered with the armour of sacredness came to be used, along with the local ones.

In the history of Turks, there have been periods that can be called transitional periods, and during these periods Turkic languages exposed to an overinfluence of a contact language. One of these periods was the migration from the steppe to the agricultural zone, which required a completely different way of life. At the end of this migration, when the Uighur Khaganate of Ötüken was dispersed by the Kyrgyz, many different religions found adherents among the Turks. The second transition period was the mass conversion of Turks to Islam.

In the second part of the study, the postposition *erinç*, which was used extensively in the Old Turkic inscriptions, but the use of which decreased in later written languages and in time fell completely out of use, is analysed. Although the structure of this postposition is controversial, the two main meanings it contributes to the sentence in which it is used are certainty and probability. It is remarkable that these two seemingly opposite meanings are combined in one word. Considering the frequency of use of the word *erinç* in the Old Turkic inscriptions, it is noteworthy that it fell out of use within a relatively short period of time. Another important issue is that the verb *tur-*, being the root of the structure *turur*, is thought to have replaced the postposition *erinç* in later ages, as it was never used in the Old Turkic inscriptions. This is largely related to the different dialects of the ruling clan. In other words, the decline of the postposition of *erinç* is entirely due to intra-linguistic reasons.

The formation process of the postpositions in the Turkic languages is another issue taken up in the study. Such words, which seem to be extremely limited in the early

texts of Turkic, were formed through fossilization and stereotyping of suffixes affixes with nominal and verbal stems. The semantic content of these words has weakened considerably, and they survived in the language as syntactic elements. Another aspect of the issue is that most of the words used as postpositions today, especially in the Turkic languages of the agricultural zone, are borrowed from Arabic or Persian.

It is observed that the postposition *erinç*, which attaches more certainty to the meaning of the sentence in which it appears in the Old Turkic inscriptions and has the function of strengthening the meaning, came to be used with the meaning of possibility in Uighur and Karakhanid texts; moreover, the meaning of possibility increased gradually.

The verbs *bol-/ol-*, *er-* and *tur-*, which are called main auxiliary verbs and notify existence, are words that can be used interchangeably from time to time in both historical and modern languages.

The postposition of *erinç*, undoubtedly derived from the verb *er-*, which is called the verb of substance, was eventually replaced by the present tense form of the verb *tur-*, *turur*. Like the form *erinç*, it adds the meaning of both certainty and possibility to the sentence. In both Uighur texts and *Kutadgu Bilig*, the use of the postposition *erinç* is extremely limited, but the form *turur* is used intensively instead. It can be said that the postposition *erinç*, which seems to have completely fallen out of use in written language after the Karakhanid texts, was replaced by the verb *turur* with all its functions.

Phonological, semantic and functional properties of words can change over the ages, and these changes can be motivated by internal or external reasons. Investigating these changes and revealing their causes will provide important insights into linguistic studies.

Yayın İlkeleri

- Derginin genel yayın dili Türkçedir. Ancak İngilizce makaleler de yayımlanabilir.
- Başvuru için özel bir tarih yoktur. Yıl içinde istenilen zamanda başvurulabilir.
- Sadece doktora derecesine sahip araştırmacıların başvuruları kabul edilmektedir.
- Tezden üretilen veya bir tezle benzerliği %5'ten fazla çıkan makaleler kabul edilmez.
- Yazılar hiçbir yerde yayımlanmamış olmalı, ayrıca başka bir yerde yayımlanmaya sunulmamalıdır.
- Makaleler ön değerlendirme sürecinden sonra en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Yazı Kurulu gönderilen yazıların yayımlanma sürecini yönetme (yayımlama, yayımlamama, hangi sayıda yayımlanacağına karar verme vb.) hakkına sahiptir. Yazı Kurulu/Editör, yayımlanan yazılarda yazının bütünlüğünü bozmaya-cak küçük düzeltmeler yapabilir.
- Bir yazarın makalesinin yayım süreci sürerken ikinci bir yazısı kabul edilmez. Ayrıca aynı yazarın makalesi en az iki sayı sonra yayımlanabilir.
- İki isimden fazla yazarın yer aldığı makaleler için ayrıntılı bir müstakil gerekçelendirme hazırlanması istenir.
- Etik Kurul onayı gerektiren makaleler için Etik Kurul onayı alınmalı ve bu onay (kurul adı, tarih ve numarası) makalenin sonunda ve yöntem bölümünde belirtilmelidir. Etik Kurul onayı gerektiren araştırmalar için lütfen derginin Etik İlkeler ve Yayın Politikası'nı inceleyiniz.
- Dergiye gönderilen yazıların bütün yönleriyle YÖK ve COPE bilimsel etik ilkelerine uyması gerekmektedir. Akademik bir toplantıda sunulmuş ancak yayımlanmamış bildiriler kabul edilmez. Ayrıca intihal tespitinde kullanılan özel programlar aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir. Yazarların kendileri tarafından intihal programları aracılığı ile yapılacak taramanın sonucunda makalenin benzerlik oranının %15'i aşmaması gerekmektedir.
- Yazıyla ilgili ortaya çıkabilecek etik problemlerde COPE tarafından belirlenen işleyiş uygulanır. Yapılan inceleme sonucunda etik ihlal sabit görülmesi hâlinde yazarın kurumu durum ve süreç hakkında bilgilendirilir, aynı yazardan bir daha yazı kabul edilmez.
- Yayımlanan yazıların ilmî, fikrî ve edebî sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Dergide yer alan yazı, fotoğraf, tablo ve şekillerden kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
- Dergide yayımlanan yazılar için Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre yazarlara telif ücreti, hakemlere ise inceleme ücreti ödenir.

Yazım ve Gönderim Kuralları

- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, makale başvurularını <https://giris.ayk.gov.tr> adresinde yer alan YAYSİS (Yayın Takip Sistemi) üzerinden kabul etmektedir. Yayım sürecinin bütün aşamaları buradan yürütülür ve her aşamada yazar bilgilendirilir. Posta veya e-posta yoluyla yapılan başvurular yayım sürecine alınmaz.
- Yazıların derginin amaç ve kapsamına uygun olması gerekmektedir.
- Makaleler, hakemlere doğrudan YYSİS üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirilmektedir. Makale üzerinde yazar-hakem gizliliğini sağlama adına makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır.

- Yazıların düzeni, başlıklandırma, şekil, tablo ve atıf sistemi için APA 7 kurallarına uyulması gerekmektedir.
- Makale gönderirken şablon dosyasını kullanmanız gerekmektedir. Dosyayı derginin ağ sayfasından indirebilirsiniz.
- Makaleler ile birlikte telif formunun da gönderilmesi gerekmektedir. Burada verilen bilgiler üzerinde daha sonra herhangi bir değişiklik yapılamaz. Dosyayı derginin ağ sayfasından indirebilirsiniz.
- Makalelerde Türk Dil Kurumu *Yazım Kılavuzu*’na (kısaltmalar dâhil) uyulmalıdır.
- Dergiye gönderilecek araştırma makalelerinin 3000-10000 arasında kelime sayısına sahip olması gerekmektedir. Saha çalışmasına dayalı makalelerde bu sınır Yazı Kurulunun izni ile aşılabılır. Ayrıca Yazı Kurulu tarafından alanın öncü isimlerinden talep edilen yazılarda bu sınır aranmaz. Kitap değerlendirme yazılarında bu sınırlama 1500-2500 kelime arasında uygulanır. Tartışma türündeki yazılarda 2500-5000, editöre mektup türündeki yazılarda ise 750-1500 kelimelik bir sınırlama uygulanır.
- Makalelerin Türkçe ve İngilizce ile en az 200, en fazla 250 kelimelik özetleri ve her iki dilde anahtar kelimeleri yazının ilk sayfasında yer almalıdır. Makalelerin kaynakça bölümünden sonra en az 700, en fazla 1.000 kelimelik ayrıntılı İngilizce özeti verilmelidir.
- Yayın kararı alınması hâlinde makalenin sonunda, kaynakçadan önce, birden fazla varsa araştırmacıların katkı oranı, etik kurul, varsa destek-teşekkür ve çatışma beyanına şablon dosyasına uygun olarak yer verilmelidir.

Sayfa Düzeni İlkeleri

- Makalede Times New Roman yazı fontu kullanılmalıdır. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise bu fontlar sisteme yüklenmelidir.
- Özet (abstract) sağ ve sol taraflardan 2 cm daha içeride, 10 punto ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır.
- Makale MS Word dosyası olarak hazırlanmalıdır. Makalede sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Metin boyutu: 11 punto

Dipnot boyutu: 9 punto

Paragraf aralığı: 6 nk

Paragraf girintisi: 1,25 cm

Üst-alt-sağ-sol kenar boşlukları: 3 cm

Satır aralığı: tek

- Makalede dipnotlar yer alacaksa tek satır aralığı ve 0 nk paragraf aralığında, 9 punto ile yazılmalıdır.
- Makalede 40 kelimeyi geçen doğrudan alıntılar sağ ve sol taraflardan 1,5 cm içeride ve 10 punto ile yazılmalıdır.

Makalede Kaynak Gösterme

- Kaynaklar APA 7’ye göre düzenlenmelidir.
- Kullanılan bütün kaynaklar makalenin sonunda “Kaynakça” adı altında verilmelidir.

Kitaplarda:

Metin içinde: (Korkmaz, 1992, s. 37)

Eserin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Korkmaz, Z. (1992). *Atatürk ve Türk dili - belgeler*. Türk Dil Kurumu.

Makalelerde:

Metin içinde: (Gözyayın, 2001, s. 585)

Makalenin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Gözyayın, N. (2001). Atatürk dönemi ile ilgili Almanya Dış İşleri arşivindeki belgeler - VII. *Türk Dili*, 599, 575-586.

Tezlerde:

Metin içinde: (Durukan, 2011, s. 119)

Tezin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Durukan, E. (2011). *İlköğretim 6. sınıfta bilgisayar destekli dil bilgisi öğretiminin başarı ve tutuma etkisi* (Tez No. 301128) [Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Tablo ve Şekiller

Tablo numaraları ve açıklamaları tablonun üstünde

Tablo 1:

şeklinde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Tablo içi metinler 9 punto, satır aralığı tek, paragraf aralığı 0 nk olmalıdır.

Tablo sayfaya ortalanmalıdır.

Şekil numaraları ve açıklamaları şeklin altında

Şekil 1:

biçiminde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Şekil sayfaya ortalanmalıdır.

Bu ilkelere uymayan makaleler değerlendirmeye alınmaz.

Publication Principles

- The primary publication language of the journal is Turkish. However, English articles can also be published.
- There is no specific deadline for submissions. Submissions can be made at any time during the year.
- Only applications from researchers holding a doctoral degree are accepted.
- Articles derived from a thesis or showing more than 5% similarity with a thesis are not accepted.
- Articles must not have been published elsewhere and should not be under consideration for publication elsewhere.
- After the initial evaluation process, articles are subject to double-blind peer review by at least two referees. The Editorial Board has the right to manage the publication process of submitted articles (publication, non-publication, decision on which issue to publish, etc.). The Editorial Board/Editor may make minor revisions that do not alter the integrity of the article.
- A second article by the same author will not be accepted while the publication process of their first article is ongoing. Additionally, an article by the same author can be published at least two issues later.
- For articles with more than two authors, a detailed separate justification is required.
- Articles requiring Ethical Committee approval must obtain such approval, and this approval (committee name, date, and number) must be stated at the end of the article and in the methods section. For research requiring Ethical Committee approval, please refer to the journal's Ethical Principles and Publication Policy.
- Submitted articles must adhere to all aspects of YÖK (Higher Education Council) and COPE (Committee on Publication Ethics) scientific ethical principles.
- Papers presented at an academic conference but not yet published are not accepted. Additionally, through the use of special programs for plagiarism detection, it is confirmed that articles have not been previously published and do not contain plagiarism. Authors are required to ensure that the similarity rate of the article does not exceed 15% through plagiarism detection programs.
- In cases of ethical problems related to the article, the procedure determined by COPE is applied. If an ethical violation is found after the investigation, the author's institution is informed about the situation and process, and no further articles are accepted from the same author.
- The scientific, intellectual, and literary responsibility for the published articles lies with the authors.
- Content from articles, photographs, tables, and figures published in the journal cannot be quoted without attribution.
- According to the Copyright, Publication, and Sales Regulation of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History and Its Affiliated Institutions, authors are paid copyright fees, and referees are paid review fees for articles published in the journal.

Writing and Submission Rules

- Articles must be in line with the aim and scope of the journal.
- Articles are directly directed to referees through YAYSİS (without any changes made

to the file uploaded by the author) to ensure author-referee confidentiality. There should be no identifying information about the owner of the article to maintain author-referee confidentiality.

- *Yearbook of Turkic Studies – Belleten* accepts article submissions through the Publication Tracking System (YAYSIS) available at <https://giris.ayk.gov.tr>. All stages of the publication process are conducted through this system, and the author is informed at each stage. Applications made by mail or email are not accepted for the publication process.
- The layout, titling, figures, tables, and citation system of the articles must adhere to the APA 7 guidelines.
- When submitting the article, you must use the template file. You can download the file from the journal's website.
- The copyright form must also be submitted along with the articles. No changes can be made to the information provided hereafter. You can download the file from the journal's website.
- Research articles submitted to the journal should have a word count between 3000 and 10000 words. In articles based on fieldwork, this limit may be exceeded with the permission of the Editorial Board. Additionally, in articles requested by leading figures in the field by the Editorial Board, this limit is not applied. The word limit for book review articles is between 1500 and 2500 words. For discussion-type articles, a limit of 2500-5000 words is applied, while for letters to the editor, a limit of 750-1500 words is applied.
- Articles must include abstracts in both English and Turkish, consisting of at least 200 and at most 250 words, and keywords in both languages should be included on the first page of the article.
- In the event of a decision to publish, at the end of the article, before the references section, the contribution rate of researchers, ethical committee, acknowledgments if any, and conflict of interest statement should be indicated in accordance with the template file.

Page Layout Principles

- Times New Roman font should be used in the article. However, if special fonts have been used during writing due to the requirements of certain fields, these fonts should be uploaded to the system.
- Abstract should be written 2 cm inward from right and left sides, with 10pt and a single line break.
- The article should be prepared as MS Word file. The page layout of the paper should be as follows:

Text size: 11pt

Footnote size: 9 pt

Paragraph break: 6 pt

Indent: 1,25 cm

Top-bottom-right-left margins: 3cm.

Line break: single

- If there will be footnotes in the article, they should be written with single line break, 0pt paragraph break and 9pt.
- In the article, the direct quotations exceeding 40 words should be written 1,5 cm inward from right and left sides and with 10pt.

Reference Principles

- References should be formatted according to APA 7 guidelines.
- All the resourced used should be specified under the title “References” at the end of the article.

The articles, which do not conform to these principles will absolutely not be evaluated.